

DOSSIER: OLIBA DE Cerdanya

NIT MÀGICA DE LA POESIA, ESGLÉSIA DE ST. JAUME DE RIGOLISA. FOTO: GAEL PIGULLEM.

Grup de Recerca
de Cerdanya

IDAPA

Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut entath Desvolopament
e era Promocion deth Naut Pirenèu e Aran

Diputació de Girona

ÍNDEX

- PÀG. 04** Preservar el paisatge cultural. Alfred Pérez-Bastardas
- PÀG. 06** A les telúries. Enric Quílez
- PÀG. 07** Ciència Ficció. Enric Quílez
- PÀG. 08** Poesia. Joan Graell i Piqué
- PÀG. 09** Parlem de llibres que parlen de Cerdanya: Hijos ilustres de Cerdaña. Albert de Montjuïc
- PÀG. 11** Les dificultats dels nous cerdans 2 – Espai laboral. Jordi Romeu
- PÀG. 13** PÀGINES LITERÀRIES PIRINENQUES / Entre Urús i Meranges via Sanavastre. Lola Badia
- PÀG. 19** La música religiosa en el procés de formació d'Europa. Efreem de Montellà
- PÀG. 29** Presons, santuaris i un palau episcopal. Calixte Freixa, mestre d'obres al Pirineu. Carles Gascón Chopo
- PÀG. 34** L'Associació Llibre del Pirineu, una entitat per a la promoció de la creació i la producció literària a muntanya. Isidre Domenjó
- PÀG. 37** L'Àrea econòmica transfronterera (AET): un nou concepte socioeconòmic de frontera. Enric Quílez
- PÀG. 41** Un viure (potser) poètic. Amador Marqués Atés
- PÀG. 42** Els cartells turístics de la Cerdanya . Antoni Monturiol. Dolors Vidal
- PÀG. 51** EL CG Puigcerdà està de moda. Alfons Mills
- PÀG. 53** Una mirada a la revista *Fil Directe*. Guillem Lluch Torres
- PÀG. 55** Matera. Miquel Llimona
- PÀG. 57** El teatre i l'espai. Jaume Piguillem
- PÀG. 58** I què voldran, de tall?. Bernat Pous
- PÀG. 59** Els residus. Un problema a la Cerdanya. Àlex Rubio
- PÀG. 61** La internacionalització del conflicte català: Una realitat o un miratge?. Albert Grau
- PÀG. 63** Amb el Cul Inquiet, un Anecdolari Internacional. Ignasi Cos Aguilera
- PÀG. 67** Distincions a MARIA RIUS i JOAQUIM NADAL col·laboradors de QUEROL

DOSSIER: OLIBA DE CERDANYA

- PÀG. 69** L'Abat Oliba. Josep Miquel Bausset
- PÀG. 71** La llengua catalana en temps de l'abat-bisbe Oliba (v. 971- Cuixà 1046). Josep Moran i Ocerinjauregui
- PÀG. 75** Mil anys del bisbe Oliba de Vic. Marc Sureda i Jubany
- PÀG. 78** Mil·lenari de l'episcopat d'Oliba de Cerdanya. Ramon Ordeig i Mata
- PÀG. 81** El temps d'Oliba, Abat de Ripoll i de Cuixà (1008-1046) i Bisbe de Vic (1018-1046). Josep M. Salrach i Marés
- PÀG. 96** Urgell fa mil anys: del naixement del comtat a la vinculació amb Barcelona (897-1065). Oliver Vergés Pons

EDITORIAL

Portem gairebé 10 anys amb la revista digital Querol, un producte cultural de qualitat, que amb el temps, s'ha anat diversificant, tant pel que fa a temàtiques, com pel que fa als autors. Hem volgut fer una aposta decidida, tant pels autors consolidats, com pels joves que comencen a publicar ara com ara.

En aquest número podreu trobar una gran varietat temàtica, en especial, sobre qüestions històriques. Així, el dossier tracta sobre un personatge cabdal en la història de Catalunya i de la Cerdanya: l'abat Oliba. Però també hi trobareu altres articles com un sobre el Tractat dels Pirineus, un altre sobre la història de la música a Europa o un sobre Calixte Freixa.

Esperem que en gaudiu.

Grup de Recerca
de **Cerdanya**

AGRAÏMENTS

Director: Enric Quílez i Castro

Coordinador General: Alfred Pérez-Bastardas

Correcció ortogràfica: Enric Quílez i Castro

Maquetació: Anna Solans. www.creativadisseny.cat

Internet: Gael Piguillem i Boladeras

COL·LABORADORS HABITUALS

Albert Grau, Miquel Llimona, Guillem Lluch i Torres, Alfons Mills i Munt, Alfred Pérez-Bastardas, Gael Piguillem i Boladeras, Jaume Piguillem Pérez de Rozas, Enric Quílez i Castro, Marc Forga, Jordi Llaudó, Jordi Palomino, Àlex Rubio Quintana i Bernat Palacín.

Preservar el paisatge cultural

ALFRED PÉREZ-BASTARDAS (*)

Il·lustració: Maria Rius

Hem heretat un Pirineu, unes comarques, amb unes estructures econòmiques, i un poblament antic que amb més o menys fortuna n'estem joiosos. Però tot aquest patrimoni cultural ens obliga a un manteniment, a esmerçar una atenció perquè no es degradi, no es malgasti, no quedi desballestat i en molts indrets no acabi deshabitat, que és una manera com una altra de deixar-lo ofegar lentament, i renegar d'ell.

Aquestes podrien ser unes quantes raons de pes per reflexionar entorn dels canvis que s'han produït en el nostre entorn, que té components diversos, des dels que venim de ciutats fins als que viuen a les comarques de muntanya o de la plana. Des del xoc del canvi climàtic fins als processos que els humans anem generant. Però n'hi ha d'altres que engloben tot el planeta Terra i que també ens afecten a tots.

Fa uns quants mesos es va celebrar a la ciutat de Herning (Dinamarca) el tercerencontre anomenat YOUTHCORE que ve del Encore (Supporting sustainable solutions for Europa), de la qual se n'han celebrat tres conferències (2014 a Alemanya,

2016 a Àustria) i en el 2018 a Dinamarca. I a aquí hi han intervingut joves europeus que formaven part activa de l'ENCORE. La participació catalana ha estat a càrrec de la biòloga ambiental Joana Bastardas i l'estudiant Helena Crusats que han representat la XESC, és a dir la Xarxa d'Escoles per a la Sostenibilitat de Catalunya. De fet, l'ENCORE és una plataforma política i un fòrum de Ministres de Medi Ambient d'Europa. La participació com a joves era durant 4 dies rebre conferències d'experts sobre les temàtiques d'aquell any i després fer debat amb els experts i treure idees i solucions dels temes. Tot això exposat als polítics i finalment assistint a les conferències pels polítics i fen debat amb ells en taules rodones.

Les temàtiques a treballar venien definides per objectius de desenvolupament sostenible de les nacions unides, coneguts com ODS o en anglès SDG (Sustainable Development Goals). Es van treballar 3 temes específics, triats perquè són temàtiques que poden tenir un canvi real a totes les regions d'Europa i fer un canvi positiu a favor de la sostenibilitat.

Els temes van ser, l'economia circular, l'adaptació al canvi climàtic i els serveis ecosistèmics. En l'economia circular es busca reduir el consum d'energia, treballar amb els materials ja existents i no crear-ne de nous, sinó "reinventar-los", trobar-hi més usos per reutilitzar i reconvertir, també es tracta de trobar solucions locals, generant doncs xarxa de treball local, amb baixa emissió de CO2 i baix consum de plàstics.

En l'adaptació al canvi climàtic, és clar que el canvi en el clima ja és real i els episodis climàtics extrems (sequeres, onades de calor, grans precipitacions) són i seran més freqüents. És important que per evitar i mitigar els efectes d'aquests canvis cal incorporar la natura en les zones poblades, creant espais verds on es pugui crear i viure de manera diferent a la ciutat/poble. Es tractaria de tornar a la Cultura que té en compte i en valor la Natura i les seves propietats.

En els serveis ecosistèmics es va parlar de la

importància de la protecció de la natura, juntament amb la coexistència amb la natura. La natura no només és un espai d'on es pot extreure fusta i esplaiar-se amb les activitats de lleure com l'esquí, l'excursionisme, etc., sinó que també són els pulmons de la Terra, emmagatzemen el CO2 i els boscos aporten la biomassa vegetal, prevenint avingudes d'aigua, fixen el sòl. També trobem una diversitat increïble que pot servir per extreure'n aliment o bé per trobar molècules i substàncies per la investigació farmacèutica. Els serveis ecosistèmics s'agrupen en 4 categories, cultural (lleure, espiritual, artística...), de suport (cicles de nutrients, pol·linització, producció primària...), aprovisionament (producció d'aigua, aliments...) i de regulació (control del clima, descomposició, control de plagues..). Totes ens permeten com humans tenir un benestar ja sigui com a seguretat (tan personal, com respecte a catàstrofes "naturals" iniciades o no pels humans, seguretat d'accés a recursos), materials bàsics per tenir qualitat de vida (aliments, fusta...), salut (accés a aigua neta...) i/o social. Tots aquests processos estudiats pel CREAM com a entitat científica, entre d'altres, ens permeten un millorament de l'entorn natural on ens ha tocat de viure.

I tot aquest conjunt d'interconnexions, venen a mostrar que la Natura, i el Paisatge Cultural són els nostres protectors per a una existència equilibrada i

sostenible del nostre entorn i de les nostres vides. I que ens beneficia a tots.

Potser sí que caldrà prendre'ns aquestes qüestions molt seriosament.

Aportem per qui vulgui aprofundir-ne més aquest link difós per la Generalitat de Catalunya: http://cads.gencat.cat/web/.content/Documents/Publicacions/Coleccio_Documentos/DOCUMENTS_21_Resolucio_NNUU_AGENDA_2030.pdf

**Alfred Perez-Bastardas de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*

A les telúries: Que venen els andorrans!!!

ENRIC QUÍLEZ I CASTRO

Fa uns dies, hi va haver un lamentable accident entre Bellver i Martinet en què va perdre la vida un ciclista de Puigcerdà. Va estar implicat un cotxe andorrà que va envair, pel que sembla, el carril contrari. Fet puntual? Per desgràcia, no.

Què passa amb els cotxes de matrícula andorrana? Per què ocasionen o estan implicats en tants i tants accidents a les nostres carreteres? Tots coneixem casos de persones que han tingut un conflicte o accident amb un vehicle andorrà. Jo mateix, anant de copilot, fa uns mesos vaig patir un accident lleu –per sort- on no vam lamentar més que un retrovisor trencar, però no tothom té la mateixa sort.

Jo, particularment, quan veig venir un andorrà pel meu darrere, amb presses i avançant sense contemplacions a tothom, molts cops en llocs de línia contínua o en llocs de poca visibilitat ja m'aparto a un costat i el deixo passar. No tinc ganes de patir un accident.

Hi ha algun estudi seriós que analitzi si això és una mania meva o realment els que condueixen aquests cotxes andorrans són un perill per la circulació viària? Si no hi és, seria interessant de fer-lo, perquè em temo que alguna conclusió feaent en trauríem.

Hi ha la teoria que com a Andorra hi ha molt poques carreteres i el tràfic està força congestionat, especialment a Andorra la Vella, la capital, els andorrans tenen aquesta manera tan “particular” de

conduir. No sé si són romanços o no, però alguna cosa hi deu haver certa.

En tot cas, no són els únics, és clar, a causar accidents, però no conec cap altre cas de col·lectiu nacional de qui es pugui dir una cosa així. Almenys a prop nostre. En altres països del món, segur que sí.

EL OCEÁNO AL FINAL DEL CAMINO / NEIL GAIMAN

EL OCEÁNO AL FINAL DEL CAMINO

NEIL GAIMAN

THE OCEAN AT THE END OF THE LANE (2013)

ROCA EDITORIAL

PÁGS: 236

2013

Estamos antes una novela de fantasía, casi podríamos decir que juvenil, aunque yo no diría tanto. Se trata de la historia de la infancia de un niño aparentemente normal de la campiña inglesa, con unos padres anodinos y una hermana tocanarices que, de repente, entra en contacto con un mundo fantástico que es de lo más real y que llegará a ser de lo más angustiante, cuando por error, se desatan unas fuerzas fantásticas de lo más peculiares.

Las catalizadoras de dichas fuerzas serán tres generaciones de mujeres –la abuela, la madre y la nieta (más o menos)- que viven en una antigua mansión cercana a la casa del protagonista.

La narración es trepidante y el libro se lee de una tirada. Es de aquellos libros que pueden leerse de una pasada porque son absorbentes desde el principio hasta el final y son suficientemente largos como para ser interesantes y suficientemente cortos como para no ser pesados.

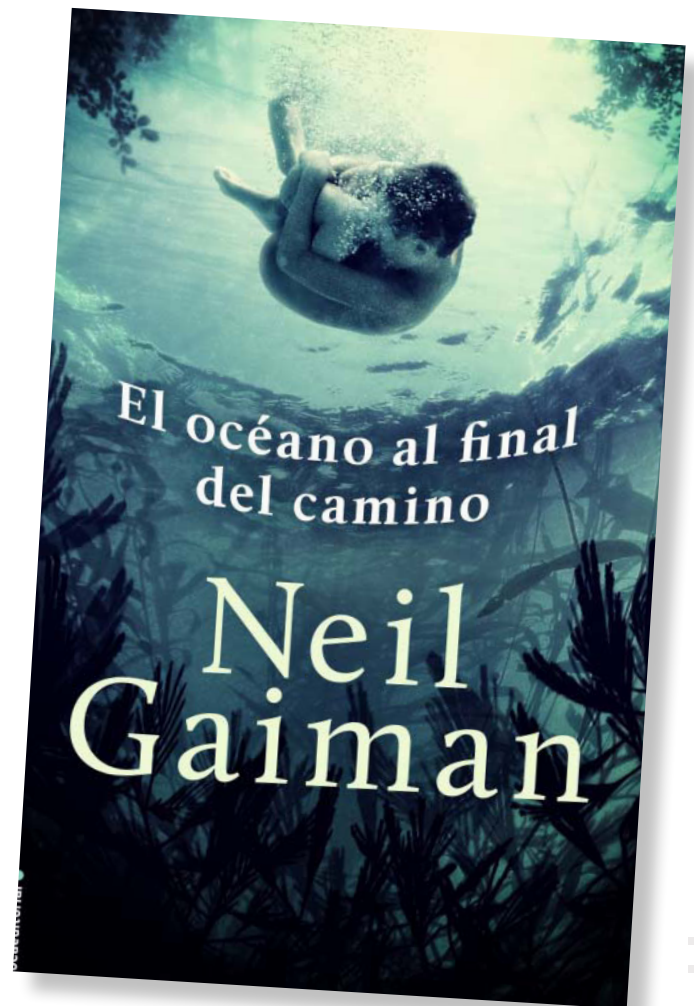
En la historia, que es una rememoración de la infancia del protagonista, se van sucediendo los hechos normales combinados con los hechos fantásticos, con una mayor preponderancia de los segundos conforme avanza la narración.

El texto recuerda mucho a las novelas del Graham Joyce de sus buenos tiempos y tiene ese toque de la ingenuidad de la infancia vista desde los ojos de un adulto que no ha querido crecer del todo. Es también una novela de tránsito, ya que aunque el protagonista tenga sólo siete años, se ve obligado a madurar tal vez antes de hora.

A mí lo que más me ha gustado ha sido la historia, sólo entrevista, parcialmente contada, de las tres generaciones de mujeres que, como una especie brujas o

más bien de fuerzas de la naturaleza van madejando el relato, a veces literalmente.

Un libro, por lo tanto, que recomiendo encarecidamente.

Poesia: Joan Graell i Piqué

LA CABANA DEL MOLÍ

Dins la cabana del molí
ens delim per un somni
de neu i bosc. Amb propòsit
de remença separem
l'alegria del dolor.

A la planura del cel
un ramat d'estels
recompon la llum dels dies.

Aquesta nit, un vent extint
farà girar les aspes del molí.
Als trulls del cor, l'anhel
dels sarments brotarà
amb saba nova.
Així, quan la certesa
del raïm fermenti dins nostre,
sabrem que els signes
del fred ens són propicis,
que la flor que deslloriga
els paranyes de l'oblit
habita en el fum.

L'hivern ens espera. Encenguem,
doncs, damunt la pedra
viva de la cabana,
el foc tendre de l'any nou.

LA LLUNA I EL GINJOLER

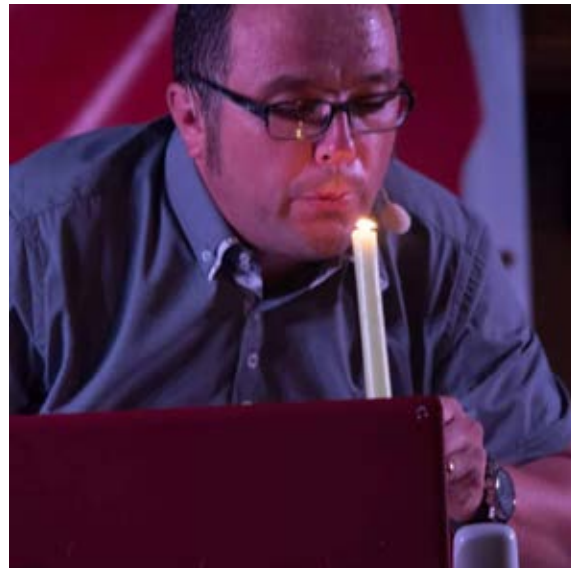
A Sandra Vilana, in memoriam

Al peu d'una roca-mugró,
la paret de l'hort perllonga
l'absència d'una flor.

El fang de la tristesa
es cou al forn:
al fons de la vall, el riu
perd els colors del foc.

¿On són els carrers de la vila,
el sol, l'ombra?

Ara ja intueixo l'oblit
en les no-flors de la bardissa
i sovint camino
per la cancarulla del pou
d'ombres que ha engolit
el desig dels teus pinzells.
L'argila del pit
ja no admet cap inscripció.
Malgrat que el món encara gira,
hi ha un serradell que no es mou:
hi roman —i ja per sempre—
el cor esfilagarsat de la lluna,
el plany silent del ginjoler.

Parlem de llibres que parlen de la Cerdanya

ALBERT DE MONTJUÏC*

Hijos ilustres de Cerdaña por Agustín Puyol Safont, Presbítero

No sempre és normal que la ressenya d'un llibre vingui precedida per donar a conèixer alguna cosa dels propietaris a què va pertànyer el llibre i si és possible el camí que ha fet aquella obra fins a arribar a les meves mans. Aquest concretament va ser comprat en una fira de vell a Barcelona el 2012. Però no és pas aquesta la seva nota curiosa, sinó que el llibre té una informació interessant escrita amb ploma estilogràfica i datada; i diu així:

*Lilette Font de Blanca Albó.
Puigcerdá, agosto 44*

El fet no tindria més importància si no sabéssim qui és Blanca Albó i Lilette Font, cosa que remarca més si cap l'adquisició d'aquest llibret, que fou publicat el 1896, per Tipografia La Académica, de Serra Hnos. y Rossell de Barcelona.

Així doncs, la sorpresa meua va ser quan vaig veure aquesta nota a la primera pàgina del llibre. La història

d'aquest detall pot ser seguida en aquest conjunt de fets.

Cal començar per seguir el camí de l'industrial i banquer, hereu del Mas Sallents de Bolvir, Agustí Manaut i Taberner, que instal·lat a Barcelona, es va dedicar a la Borsa i va fer construir diversos immobles i vers el 1905 es va fer una torre als afores de Bolvir, a tocar a l'Ermita del Remei (1888); acabada la construcció vers el 1910. Manaut va regalar aquella magnífica torre de l'arquitecte Calixte Freixa, deixeble de Gaudí, que també havia construït la Torre de Riu, a la seva filla Blanca Manaut i Uyà casada amb el polític i advocat Francesc Albó i Martí, (Barcelona, 1874 – Puigcerdá 1918), que havia estat regidor a Barcelona, i Diputat a les Corts, i que passaven temporades a la Cerdanya, amb la seva filla Blanca Albó i Manaut.

Per altra banda, Eulàlia Font i Pouget (Barcelona 1918 – 2012) estiuejava de jove a la Cerdanya, on la seva mare era oriünda d'Osseja. Eulàlia fou coneguda tant a Cerdanya com més tard a Sitges on hi va viure i estiuejar durant molts anys com Lilette Font, i edat per edat va fer amistat amb Blanca Albó. No és estrany, doncs, que Blanca Albó el 1944 regalés a Lilette Font aquest llibret sobre els *Hijos il·lustres de Cerdaña* i que ella hi deixés la nota que ara desxifrem.

L'Ajuntament de Bolvir, a la mort d'Agustí Manaut va dedicar un carrer del poble al seu veí que establert a Barcelona, hi tenia diversos immobles importants, i era considerat un home de diners i de la banca. L'ajuntament actual ha dedicat també un carrer a Blanca Albó Manaut, que era neta de l'Agustí Manaut. D'aquest entrellat d'amistats i de la relació política entre els Albó i Albert Bastardas, basada en l'Ajuntament de Barcelona entre 1904-1910 i encara en l'època de la Mancomunitat, ve que vers els anys trenta els Bastardas fossin invitats a visitar la finca del Remei a Bolvir, i que així ho expliquessin. D'aquesta manera em va arribar la notícia a mi.

Independentment d'aquesta història, el llibre del prevere Agustí Puyol que no era oriünd de Cerdaña, i que va fer de rector de Bolvir a finals del segle XIX, és fruit de l'estima que va tenir per la terra cerdana. Per la devoció de la Mare de Déu del Remei, també de Bolvir en va escriure uns goigs i alguns articles al diari *L'Independent* de Perpinyà.

Del llibre en si, el prevere Agustí Puyol en va recollir les bases per una història de petites biografies de

personatges cerdans que abasten des de l'edat mitjana fins a finals del segle XIX. Per no haver-hi res en aquell moment sobre biografies cerdanes, el llibre *Hijos ilustres de la Cerdaña* aporta molta informació, i encara que ara ens sembli molt dispersa, doncs no està gaire lligada en els contextos de cada personatge, dona una bona recopilació per tenir una base per fer

un treball més extens i necessari per a un "*Diccionari de biografies cerdanes*", que algú haurà d'escriure-re, per anar fent una història d'aquest petit país.

De moment en el llibre d' Agustí Puyal hi ha uns quants noms que ja ens són coneguts;

Comencem pels tres militar bolvirencs:

El primer és Domènec de Canal i de Torellà, nascut el 14 de setembre de 1636, i ja de jove va lluitar amb el seu germà Francesc sota les ordres del seu pare en la defensa de Puigcerdà, quan el príncep de Candale va assetjar la Vila amb quinze mil homes l'octubre de 1654.

El governador militar de Puigcerdà va posar en antecedents a Carles II de la bravura i esforç que els germans Canal va lluitar defensant la Vila i els hi fou donat el comandament d'una companyia de cavalls en l'exèrcit de Flandes. Francesc Canal va morir quan atacaven Namur tocat per un projectil enemic.

El seu pare Domingo de Canal i de Soldevila, va deixar Flandes i pels seus mèrits militars va ser traslladat a l'exèrcit de Catalunya, elevat a mestre i general d'artilleria i governador de Melilla. I és Feliu de la Penya que narra una batalla comandada per Domingo de Canal vers el juliol de 1703, contra els moros, per part del Terç dels Catalans de Blas de la Trinxeria. Més endavant, el rei el va nomenar Mariscal de Camp de l'exèrcit d'Extremadura el 10 de novembre de 1704, i un any després governador militar de Badajoz. Pels seus serveis militars fou ascendit a Tinent General. Se sap de la gesta per conquerir Ciudad Rodrigo el 4 d'octubre de 1707.

L'altre és Domènec de Canal i de Soldevila nascut el 1610, que havia estat nomenat Capità, addicte a l'obediència reial. El 1652 quan el mariscal francès La Mothe va posar setge a la Torre Cerdana, la va conquerir; i va ser Domènec de Canal qui va fer una lleva de 500 soldats i va lograr rendir-la. Més endavant els francesos van envair amb 3.000 soldats al comandament de M. De Thaile, per envair la Cerdanya, però no van aconseguir penetrar a Puigcerdà. Aquestes batalles van ser relatades per mossèn Pere Jovenich,

que fou rector de Bolvir, en un llibre avui dipositat en l'Arxiu Del Bisbat de la Seu d'Urgell.

Fou aleshores que Domènec de Canal va fer una lleva de sis mil homes per tal de que el Virrei de Catalunya arribés a Cerdanya. Canal, -diuen les fonts-, va aconseguir guanyar als francesos fent un gran botí i tres-cents presoners. Va morir "en brazos de su capellán y amigo íntimo, el Reverendo don Pedro Jovenich (después párroco de Bolvir) en la vila de Vendrell en 1659". El seu cos estava enterrat a Puigcerdà, en l'església de Santa Maria.

Els Canal tenien casa a Bolvir des del s. XIV amb el títol de Cavallers; la seva residència era l'avui anomenada Torre de Bolvir, aleshores emmurallada, i l'escut era "campo de plata, cargado de tres fajas de azur", i després es van unir a la família Soldevila, de Puigcerdà, l'escut dels quals era "en campo de gules, una torre sumada de tres homenajes de plata, manposteada de sable, superada de un sol con doce rayos de plata".

El darrer de la família de qui en tenim constància és Pere de Canal, nascut el 1650 i que fou Veguer del Comtat de Cerdanya. Va dirigir la defensa de la comarca l'abril de 1707 quan les tropes borbòniques franceses van intentar prendre Puigcerdà i Llívia.

Però els primers nomenats com a cerdans il·lustres són els tres germans fills d'Oliba Cabreta (que va morir monjo al monestir de Montecasino). Aquests cerdans del segle IX foren Wifred, Oliba, Bernat Tallafarro, i Berenguer, tots ells amb bones relacions i amb títols com a comtes, abats i bisbes.

Si bé el llibre no respecta cap cronologia, ens dona constància d'un bon nombre de cerdans que, d'una manera o una altra, han sigut importants en la història cultural, militar, econòmica o artística de la Cerdanya.

La relació de 79 il·lustres cerdans vindria a ser la relació coneguda en aquell moment pel mossèn Puyal de Bolvir i un bon punt de partida per anar augmentant les biografies de molts altres cerdans que encara mereixen una biografia. Cal destacar però, que molts dels nomenats són cerdans de la que s'ha anomenat Alta Cerdanya o Cerdanya sota administració francesa d'ençà el segle XVII. El llibre ve a ser un primer compendi de biografies de cerdans, molts dels quals no eren gens coneguts (potser tampoc ara) de la historiografia; molts d'ells, d'una mateixa família, com hem vist, als que hi podem afegir els Descatllar, Sans, Solanell, Piguillem, Oliva, Pera, Cutchet, etc.

El conjunt és el primer intent per donar a conèixer les famílies més influents cerdanes i començar a establir la seva cronologia i trets biogràfics.

El llibre que es pot consultar en l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, i a més el text està a internet, no es troba a les llibreries de vell, encara que amb perseverança se'n pot trobar algun exemplar.

Les dificultats dels nous cerdans 2 – Espai laboral

JORDI ROMEU I CAROL

A primer cop d'ull sembla que trobar feina en una comarca bolcada en el turisme no ha de tenir gaires dificultats. De fet, hi ha centenars d'empreses dedicades a aquest sector. Ara, que hi hagi feina no vol dir ni que aquesta sigui estable, ni ben pagada ni molt menys ben valorada. El problema principal és que són feines entre estacionàries i molt estacionàries. Això vol dir que, per exemple a l'hivern, els caps de setmana són dies de moltes hores, però entre setmana més aviat flaquen. I no només això. El fet que es depengui de la neu comporta que s'avisí els treballadors d'un dia per l'altre, que si no hi ha neu, no es treballi o que el teu lloc de treball depengui de si els potencials clients tenen la sensació que hi ha neu o no. Una temporada com l'actual, per exemple, serà més curta que mai i, alhora, més imprevisible que mai. De fet, el turista que pujava a esquiar no ho ha fet fins ben entrat el mes de gener, cosa que vol dir que s'han perdut gairebé dos mesos de feina a causa de la meteorologia i de la "sensació" que no hi havia neu. En aquest cas, els més afectats han sigut els treballadors de les estacions, és clar, tot i que aquest fenomen alhora ha comportat que, en dates assenyalades com Nadal, els negocis de la plana hagin tingut més aflluència de l'habitual.

Independentment de la neu, però, també hi ha altres factors a tenir en compte en aquestes feines estacionals. En aquest cas és la curta durada de les temporades i la precarització de la feina. Podríem pensar que l'estiu és una temporada bona per treballar en el sector turístic, però la realitat és que cada vegada s'escurça més centrant-se gairebé només en quinze dies forts a l'agost, cosa que vol dir que els mesos de feina són mínims. Alhora, el valor d'aquests llocs de treball sempre estan per sota de la mitjana i les feines més bàsiques continuen tenint una valoració econòmica molt baixa.

Fora del sector turístic, les feines les podríem dividir entre aquelles que s'ofereixen des del sector públic i les del privat. Les del sector públic són les que, per facilitat i seguretat, van més buscades, però també són les que menys hi ha. Deixem fora d'aquest àmbit el funcionariat de seguretat i emergències com bombers

Escola de Bolvir. (fotografia de JM Orús)

o mossos, i els de sanitat, que venen determinades des de Barcelona. Les feines d'administratiu o gestió de recursos en ajuntaments o al Consell Comarcal són escasses i molt disputades. En el sector privat, a part de botigues, menys estacionals que el sector turístic però igualment precaritzades, i les immobiliàries, les ofertes són tan escasses que gairebé ni existeixen. I aquí també hem de deixar de banda les feines que envolten el món immobiliari que potser és la que més oferta té i que projecta més possibilitats de creixement. Així doncs, paletes, fusters, lampistes i tot el ventall possible juntament amb la jardineria, és un sector que també té força.

El resum de tot plegat és que on hi ha més possibilitats de trobar feina és en el sector turístic tenint en compte, però, la seva temporalitat. Això provoca que per algú que vulgui viure de manera permanent a la Cerdanya, o ho fa de manera molt precària o té algú al costat amb una feina estable que li permet tenir aquesta temporalitat. Això es tradueix que les noves famílies que vulguin instal·lar-s'hi ho hagin de fer quan algú dels dos té aquesta feina estable. A partir d'aquí, la parella ha de buscar-se literalment la vida per aportar un segon sou que et permeti viure més còmodament. I aquí entrariem en el terreny de trobar casa, que era el tema de l'anterior article. Sous precaris, feines temporals i preus desorbitats dels habitatges és la mescla ex-

plosiva que impedirà que s'estableixin nous habitants de manera permanent a la comarca.

Queda una última opció per als nouvinguts a la Cerdanya, que és l'emprenedoria. Crear una empresa nova amb una activitat no per alguna altra o en un sector innovador podria arribar a ser una opció, però caldrà superar uns entrebancs comuns a altres llocs del nostre territori però accentuats a Cerdanya. Aquí hi podríem trobar les dificultats tecnològiques (la fibra òptica encara està pujant per la C16), els preus dels lloguers de locals (al centre de Puigcerdà poca cosa hi ha que baixi dels 1.000 euros mensuals) o la distància amb els centres de distribució. I això, deixant de banda que, per crear un negoci, cal un coixí econòmic previ prou important per assegurar que pot tenir èxit. Com arribar a solucionar en part aquesta problemàtica que estem plantejant? Algunes de les propostes les tindrem en el proper article.

Formatgeria del Molí de Ger

BDP Software, empresa de programació

Entre Urús i Meranges via Sanavastre

LOLA BADIA*

La majoria de les informacions que subministro en aquest escrit han estat contrastades amb els clixés fotogràfics de l'arxiu familiar. Podria ser, tanmateix, que la meua memòria d'avia —potencialment traïdora— m'hagi fet dir algunes barrabassades. Començaré evocant el fotògraf, mon pare, l'Alfred Badia i Gabarró, traductor, assagista, autor teatral i poeta, que és qui em va dur a la Cerdanya al tombant dels anys seixanta del segle passat. L'aspecte que tenia durant aquesta dècada el carrer de la Princesa de Barcelona, que es vivia la meua família, s'assemblava tan poc a la fesomia post olímpica i genetrificada que té avui dia, com la Cerdanya dels meus records a l'actual meca dels esports d'hivern i les segones residències d'altíssim estànding, amb el Moixeró (dit Cadí) perforat i una eficaç xarxa de carreteres.

L'Alfred Badia, que es guanyava la vida fent moltes hores de classes a l'ensenyament secundari, aprofitava totes les estones de lleure per llegir i escriure. Durant els quinze dies de vacances d'estiu, al bell mig del mes d'agost, el terrat del carrer Princesa 53 3r 2a

deixava de ser l'únic oasi de vida a l'aire lliure que permetia la gran ciutat ofegadora, perquè mon pare s'enduia la dona i la filla a un indret frescal de muntanya, preferiblement al Pirineu: Maçanet de Cabrenys, Sant Llorenç de Morunys, Sort, Àreu, Boí, Setcases, El Pont d'Arròs, Campelles... Els mesos d'agost de 1959, 1960 i 1963 vam ser a Urús (Grus per als nadius) i el 1965, a Meranges. Aquestes breus i intenses vacances oferien l'ocasió de fer grans caminades però també havi-

en de permetre que l'Alfred Badia dedicés temps als seus llibres i papers. De fet, la primera imatge que em ve en començar aquesta evocació és la de mon pare llegint-nos a la meua mare i a mi l'esborrany d'una obra de teatre seva (va acabar dient-se Una croada, Barcelona: Edicions 62, 1971), asseguts tots tres en un prat de pastura en companyia d'algunes vaques. La Maria Dolors Pàmies i Milà, també dedicada a l'ensenyament secundari, encara que es proclamés de ciències, era una censora terrible dels textos literaris del seu marit. Aquell dia en aquell prat i amb el testimoni indiferent

Urús. Agost 1959

Vaques a l'abeurador d'Urús. Agost 1959

de les vaques, la crítica va ser feroç. Em sembla recordar que jo donava la raó a la meva mare, però preferia no ficar-hi cullerada.

De fet, l'estiu del 1963, amb prou feines si els vaig veure, els meus pares: feien les seves excursions (van pujar al Cadí i la mare esmentava topònims màgics com Bastanist o el Coll de Tanca La Porta), i el meu pare defugia la vida social per dedicar-se als seus llibres i papers. A mi, aquell any, m'havien desaconsellat de fer grans caminades perquè havia crescut massa de pressa i el genoll dret em feia mal, de manera que m'estava a la rectoria del poble d'Urús, llogada a la família Calvo, que feien d'assentadors al mercat del Born de Barcelona. Érem veïns: ells vivien al carrer de la Fusina (en aquells temps envoltat de magatzems de queviures de tota mena) i mares i filles ens trobàvem els matins a la parada del tramvia 66, perquè totes les noies anàvem a escoles de Sarrià. El trajecte durava prop de dues hores. Els Calvo eren una família acollidora, amb una mare menuda i activíssima i quatre fills joves, entre ells una noia que només tenia dos anys més que jo, l'Eulàlia. Els meus pares es van instal·lar al poble d'Urús, al pis superior d'una casa que tenia cort amb bestiar. La mestressa era una vídua gran, anomenada la Tia Frare, de qui tinc una imatge confusa. Recordo que el llit on dormien els meus pares era sota teulat. Aquest teulat, de teula catalana, tenia uns forats estratègics que permetien veure les estrelles de nit sense que, misteriosament, hi passés l'aigua quan plovia (record no contrastat). Mon pare feia metre vuitanta i només podia posar-se dret al centre de l'habitació. S'afaitava en un racó (sense aigua corrent)

i solia donar-se cops de cap quan es mirava al mirallet penjat improvisadament d'un cordill. La comuna (amb tap de fusta) era a la cort i per la part posterior donava al camp del costat. Un femer d'aquesta mena l'havia vist també a la casa on vam estar-nos l'any 1959, als afores d'Urús, direcció nord. La rectoria, en canvi, tenia un pou mort, que tampoc no era una solució higiènica lliure problemes.

La porta de la comuna de ca la Tia Frare era curta, és a dir que no arribava a terra, de manera que els peus de qui s'asseia al banc foradat eren visibles des de fora. El gall que regnava sobre l'aviram de la cort (gallines, algunes eren lloques, amb els pollets corresponents) era un subjecte acolorit i superb —sembla que el vegi— amb les plomes tornassolades de verd i blau i la cresta ben vermella. Era poca solta i agressiu i tenia el costum d'entrar a la comuna per sota de la porta. Mon pare ho trobava xocant però la meva mare, indignada per aquesta gosadia de mascle dominant, necessitava que algú s'estigués davant de la porta amb un bastó per fer fora l'intrús. Confesso que una vegada vaig atiar la indiscreció del gall pel gust de sentir cridar la meva mare.

L'estiu del 1963, a la Cerdanya, em preocupava quedar bé amb les noies adolescents de la família Calvo i les seves coneixences. Vaig aprendre a anar amb bicicleta: com que era alta i robusta, em van encolorar una màquina de pedals que duia un motoret elèctric espatllat i que pesava com un burro mort. Seguia penosament a distància, per exemple, una àgil i joiosa comitiva fins a Alp, que era vist com el sùmmum de la modernitat urbana: el 15 d'agost vam comprar-hi

Passera de Sanavastra. Agost 1959

Ca la Ventureta. Agost 1959

El conjunt de fotos són fetes per ALFRED BADIA

un enorme pastís per a la senyora Maria Calvo, que no vulgueu saber com va arribar a Urús. I és que anar d'una banda a l'altra de la vall no era senzill per a qui no tingués cotxe, i nosaltres no en teníem, ni els meus pares ni la branca femenina de la família Calvo que s'estava a la Cerdanya.

Per arribar a la Cerdanya els Badia Pàmies baixàvem del tren a Alp —un tren que els anys 1959 i 1960 segur que encara era de fum, almenys a partir de Vic— i, des d'Alp, s'anava a Urús en taxi. La carretera era sense asfaltar: des de Das, segur. D'Urús cap a l'oest el món s'acabava de seguida, perquè la carretera seguia fins a Riu, Pedra i Bor, però no s'arribava a Bellver. Per anar a Bellver calia baixar a peu cap al Segre, passant pel Cau de la Guilla i per Tartera, per trobar la carretera general a l'altura de Prats, on hom podia aspirar a agafar un autobús. A l'altra banda del riu hi havia una segona carretera força més bona, a la solana, que és la que permetia arribar, per una banda, a Puigcerdà i, per l'altra, a la Seu d'Urgell. Però atènyer aquesta la carretera bona no sempre era possible. La

família de l'Alfred Badia, sense anar més lluny, va ser derrotada en una ocasió per una avinguda del Segre quan intentava travessar el corrent per una passera d'allò més fràgil totalment sobrepujada pel corrent a prop del poble de Sanavastre. Sembla que vegi mon pare en calçotets obrint la marxa i sostenint-se en un bastó improvisat mentre proclamava que "la nena no podrà passar". I vam tornar enrere fins a Prats, i de Prats a Puigcerdà. L'endemà, és clar.

Una de les noies Calvo tenia amiatat amb un jove d'Urús, alt i ben plantat, que es deia Sebastià i que al mes d'agost vigilava les vaques del poble que pasturaven per la Collada de Tosses. El vam anar a veure tota la colla enfilades a la caixa del camió d'algun conegut que ens va dur fins als grans revolts de l'actual carretera N-260 que desaigüen cap al Segre. Mai no he pogut recuperar l'indret del singular encontre les moltes vegades, que anys més tard, he passat per la Collada.

Tot això de la mobilitat i la comunicació era complicat, entre altres coses, perquè l'electricitat era precà-

ria i el telèfon només era accessible des de la centraleta d'Urús, situada potser a un quilòmetre de la rectoria. Calia sol·licitar conferència, costava d'obtenir i, quan arribava la connexió, si el sol·licitant s'havia cansat d'esperar, s'havien de fer corredisses, sovint infructuoses. Les bombetes eren vacil·lants i el corrent era continu, la qual cosa dificultava l'ús d'electrodomèstics dels quals començàvem a tenir a Barcelona (gran novetat: rentadora, nevera. A casa, desconeixiem la televisió). Això no ho he contrastat, però aquesta electricitat precària ens venia d'un generador mogut per aigua situat en un dels pobles a l'oest d'Urús i gestionat per una persona que responia al cognom de Capeta, la qual rebia totes les malediccions dels usuaris quan fallava el subministrament, dia sí i dia també.

Malgrat aquestes penúries, a Urús, algunes nits d'agost —diria que del 1963— es va ballar a la plaça que hi havia al costat de la rectoria, donant a la carretera. Hom va muntar un escenari bastant rústic que, de dia, feia riure una mica. De nit tenia més prestància: hi havia alguna forma d'enllumenat i hi tocava una petita orquestra amb vocalista i tot. Jo no tenia cap interès especial per aquestes activitats nocturnes de nois i no-

ies més grans que jo i trobava molt poc atractiva una cançó de moda que parlava d'un tal Mustafà amb un refrany que deia “Cheri te quiero, cheri yo te adoro como la salsa del comodoro” (o “pomodoro?”).

Els meus pares em tenien ben allixonada en matèria de música lleugera: en Raimon i la Salomé ja s'havien estrenat amb el “Se'n va anar”: aquesta cançó, no només m'agradava, sinó que se m'instava a cantar-la per demostrar als habitants d'Urús, autòctons i estiuejants, que el català ha de ser present en totes les ocasions de la vida. Ballar amb en Mustafà i companyia no m'atreia gens ni mica, però, en canvi, em delia per saber a quina hora del capvespre o de la nit s'havia de mirar el cel per veure-hi passar el primer satèl·lit artificial de què vam tenir notícia: un artefacte de fabricació russa que anomenàvem l'“espútnic”. He intentat informar-me a Internet sobre la data d'aquestes observacions però Sputnik és el nom d'un programa espacial soviètic que va posar en òrbita diverses càpsules entre els anys 1960 i 1962. El fet és que contemplar el desplaçament d'aquell puntet brillant entre les estrelles del firmament resultava molt més apassionant que valorar el fet que el firmament estelat fos visible. Mon

pare em feia fixar en el Carro Gran, el Carro Petit i la Via Làctia. Els veiem cada dia, tan bon punt es feia fosc, però el que realment comptava era l'“espútnic”. Qui podia imaginar que, seixanta anys més tard, seria tan difícil veure les constel·lacions en una Cerdanya urbanitzada per tots cantons i dotada d'enllumenats poderosos!

L'estiu del 1959 jo era una criatura de vuit anys fascinada per les bèsties de mida petita i mitjana, però bastant atemorida per les de mida superior com ara les vaques. Si en veia venir un parell d'enjovades estirant un carro de fenc pel camí estret per on les havia de creuar, era ben capaç de saltar marges avall entremig de les ortigues. La casa on vam estar-nos l'any 1959, als afores d'Urús, direcció nord, la gestionava una parella jove: la Ventureta i el Manyo. De vaques el Manyo, per sort, no en tenia, però sí que disposava d'un carro, arrossegat per un matxo, i d'un ramat de bous. Pujar dalt del carro —se'm concedia com a premi— m'entusiasmava. Els carros de cavalls que veia a Barcelona, com ara el de l'escombriaire, no resultaven gaire atractius: els animals de tir d'Urús tenien una altra dignitat. Tota la família s'extasiava quan les ovelles tornaven de pasturar al vespre i cada una retrobava el seu anyell entremig d'una cridòria de bous de tots els matisos imaginables.

Però encara m'agradava més remenar les gàbies dels conills (vaig entomar més d'una mossegada), partir-me el berenar (pa i un formatget del “cassèriu”) amb una gossa esprimatxada i dolça de color canyella que es deia Linda, i contemplar com mamaven els deu garrinets de la truja, amorrats a les seves deu mame-

lles. Els vaig veure néixer i tot! La Ventureta també tenia un hort (on un dia em vaig posar a la boca un enciam tendre robat que tenia a dintre un papasastres) i es desfeia en atencions per tenir contents els hostes de ciutat que ocupàvem durant quinze dies la cambra més gran de la casa. La Ventureta era una dona adusta i treballadora, però aviciava un gat domèstic d'allò més esquerp, que segons ella deia convençut que “tot és meu”.

Ja ho havia presenciada alguns anys abans (a distància) a la plaça de batre de Sant Llorenç de Morunys, però el plat fort de l'estada a Urús l'estiu del 1959 va ser assistir (amb la boca i el nas tapats) a les operacions d'obtenció del gra de blat a partir de les garbes tallades amb falç i escampades per l'era de ca la Ventureta i el Manyo: el matxo i altres bèsties donant voltes i més voltes a l'era arrossegant rastells amb pues i els homes fent voleiar la palla i garbellant el que quedava separat al final de tot. Quina feinada, i quanta pols!

La Cerdanya —i el món— canviaven ràpidament als anys seixanta del segle passat. L'estiu de 1965 vam estar-nos a Meranges. El poble tenia una fonda convencional amb cambres d'hostes i restaurant per als residents. No era el primer cop que visitava Meranges. Aquell dia que no vam poder passar el Segre volíem arribar precisament a Meranges per pujar fins als Estanys de Malniu. Ho vam fer, però ens va quedar un repte pendent: el Puig Pedrós. Tornar al poble volia dir fer el Puig Pedrós i també moltes excursions noves, com ara la del circ dels Engorgs, que sonava molt exòtic i d'allí es passava a Andorra en un no res.

A Meranges s'acabaven les carreteres transitables

Alpi. Agost 1959

Alpi. Agost 1959

en cotxe. Per arribar al refugi de Malniu, de granit gris, esplèndid i no guardat, calia enfilar-se per una pujada en ziga-zaga molt dreta just sobre el poble abans d'entrar al bosc de pi negre per anar salvant comes i desnivells. Resultava duret. Crec que era aquell any quan vam coincidir amb uns carabiners que tenien la missió d'inspeccionar les fites de la frontera, no sabem per quin motiu. Eren sociables i un es deia Diego. Pel darrere del Puig Pedrós es baixa cap a la vall del riu Querol, que és a França (desnivells vertiginosos). En qualsevol cas, la frontera amb Europa, l'any 1965, per una banda feia respecte, per l'altra, suggeria transgressions petites o grosses i fins tolerades, com unes expedicions de la meua mare i la senyora Calvo a la Guingueta d'Ix (àlies Bourg Madame) per comprar plats de Durex, considerats una mercaderia d'allò més desitjable. Al Puig Pedrós, jo diria que aquell any no hi vam arribar. Pujàvem salvant els grans blocs de la paret que hi ha als fons de l'estany principal de Malniu i és un molt mal camí. Anys més tard he arribat diverses vegades al Puig Pedrós sense cap problema remuntant l'esquena d'ase que s'agafa per darrere del refugi, passades un parell de torrentades.

El dia que vam anar als Engorgs, havia caigut una calamarsada en ple agost i vaig tenir el goig de trepitjar aquell tapís cruixent que sembla neu i que fins i tot resisteix una bona estona l'escalfor del sol. Hi havia bestiar i el refugi estava molt brut i deixat: decepció. Em va agradar més l'expedició de Meranges a Talltendre, poble al qual jo diria que aleshores no s'hi accedia per carretera. El camí des de Meranges ha de voltar pràcticament fins a la capçalera del riu Duran, travessant prats i boscos i les torrentades que hi desaiqüen. Talltendre (pronunciat localment Talltenre), amb aquest nom romànic tan evocador, em va semblar l'últim racó del món. I parlant de toponímia, els meus pares i jo no paràvem de comentar la nomenclatura monosil·làbica preromana cerdana, d'Urtx a All, de Ger a Bar.

Com a excursionistes, els Badia Pàmies no érem gaire hàbils ni agosarats. De les muntanyes de la solana només vam trepitjar les de Meranges. Des d'Urús, recordo una expedició a Coll de Jou, al Moixeró, just per damunt de l'actual túnel, i caminades pels voltants del poble, per exemple fins a l'ermita de Sant Grau, on creixien unes bleneres que semblaven canelobres

de molts braços i que em feien una certa por. Quan n'hi havia, collíem cremalloses o corretjoles (àlies cama-secs, *Marasmius oreades*): la senyora Maria Calvo em va iniciar en una activitat recollectora que encara practico. Generalment no arribàvem a temps per la collita de rovellons (*Lactarius deliciosus*), que és més aviat cosa del mes de setembre.

Anàvem a peu fins a Alp, on vaig tenir oportunitat de conèixer aquell cabirol simpàtic que es passejava pel poble i, segons que deien, entrava a l'església i llepava la pica de l'aigua beneïta. Li deien Alpi i el meu pare el va fotografiar el 1959. Entre Alp i Urús, la carretera passava per fora de Das, on sempre admiràvem uns cedres enormes d'una propietat particular. Mai no vam pujar a la Tossa d'Alp, tot i que algun cop vam remuntar un tros de la pista que s'hi enfila dalt de la caixa d'un camió de càrrega. Jo diria que transportava alguna mena de mineral. Algun cop vam anar fins a La Molina, però sense massa entusiasme. Els meus pares no feien cap cas dels esports d'hivern i es malfiaven d'aquell indret. Mai no em van dur a la Cerdanya si no era pel mes d'agost.

Malgrat les dificultats del transport fèiem turisme cultural. Els desplaçaments es feien agafant l'autobús que, segons la destinació, s'havia d'anar a buscar a peu a Prats o l'altre cantó del Segre. La vila de Puigcerdà la devíem visitar més d'una vegada i, pel cantó de ponent, no ens vam oblidar de la Seu d'Urgell i de la seva catedral, tot i que resultava més fàcil visitar Martinet. Martinet als meus pares els semblava un poble completament fet malbé per la presència d'estiuejants que desconeixien les xiruques i no haurien estat disposats a compartir comunes amb galls indiscrets. Urús i Meranges sí que eren pobles cerdans com Déu mana.

Anar a la Cerdanya als primers anys seixanta del segle passat era una magnífica aventura, comparable al viatge al Far West que ens ensenyaven al Cinerama del Paral·lel de Barcelona: més de cinc hores de trajecte en tren de fum, atzarosa cacera d'un taxi, paisatges espantosos, immersió en un món rural en contacte amb persones que vivien de la ramaderia i l'agricultura amb una xarxa de recursos que —aleshores no ho sospitàvem— estaven a punt de passar a la història.

La música religiosa en el procés de formació d'Europa

EFREM DE MONTELLÀ

El procés de formació d'Europa —concretat en el pas de l'Imperi romà a les primeres nacions europees— fou un procés de caire eminentment polític, però íntimament relacionat amb una dimensió religiosa que impregnava tots els àmbits de la vida pública i els donava una certa unitat. En aquesta transició hi tingueren un paper destacat els nombrosos pensadors cristians que, cadascú des del seu àmbit, contribuïren amb el seu pensament en aquest projecte comú que s'aniria desenvolupant a través dels segles. Un dels àmbits d'aquesta societat antiga i medieval és la música vinculada al culte religiós, la música emprada per les esglésies cristianes durant el primer mil·lenni.

Ja des de la prehistòria i en totes les cultures anteriors al cristianisme, l'element musical hi apareix d'una manera o altra. Però, si la història general comença amb l'aparició de l'escriptura, la història musical pròpiament dita no hauria de començar fins al moment de la invenció d'un sistema d'escriptura de la música realment eficaç, i en canvi, aquest no arriba fins als voltants del s. X. Així doncs, quan parlem de la música anterior a aquesta data ho fem a partir de referències escrites o representacions plàstiques en què hi apareix aquest art, la majoria de vegades de forma indirecta. Aquesta situació limitada ens fa arribar a unes conclusions que mai serien les mateixes que si disposéssim d'un fons més o menys important de partitures. Quan, més endavant, apareixerà l'escriptura musical, ho farà en un context religiós (dins els monestirs), i les primeres partitures que podem interpretar amb un mínim de garanties, ens transmeten l'estil musical propi del moment, que anomenat de forma genèrica coneixem amb el nom de *Cant Gregorià*. Aquest és l'estil emprat per l'església quan aparegué l'escriptura musical, i havia sorgit d'un substrat que durant segles havia anat sedimentant en el si de l'església i de la societat.

UNA QÜESTIÓ PRÈVIA: LA MANCA D'UN SISTEMA DE NOTACIÓ MUSICAL

El problema principal a l'hora d'estudiar la música

antiga és metodològic: fins ben entrada l'edat mitjana no hi ha un sistema que permeti transcriure-la de manera fidedigna, sense que sigui necessària la transmissió oral.

Al principi, els manuscrits que s'havien de fer servir per cantar només tenien la lletra, donant-se per suposat que les melodies s'havien d'aprendre i cantar de memòria. A mesura que anava augmentant el repertori de cants, aquesta tasca es feia cada cop més difícil, i d'aquí sorgí la necessitat de buscar una manera d'escriure la música que resolgués aquest problema. Començaren a aparèixer uns sistemes de notació que senzillament eren una ajuda per recordar al cantant una melodia que ja coneixia de memòria, i resolen el problema de forma parcial, perquè primer s'havia de saber la melodia i, si es trencava la cadena de transmissió oral, les partitures deixaven de tenir utilitat perquè no es podien llegir per elles mateixes. El primer que coneixem és la notació *alfabètica* ideada pels grecs, a partir del qual comença una llarga i lenta evolució que no donarà els seus fruits fins ben entrat el s. X.

ANTECEDENTS I ORÍGENS DE LA MÚSICA CRISTIANA

Des de quan el cristianisme ha fet ús de la música? La resposta la trobem en els mateixos evangelis, i concretament en la narració del darrer sopar en què Jesús instituí l'eucaristia: «després de cantar els salms, van sortir cap a la muntanya de les Oliveres» (Mt 26,30 i Mc 14,26). Si Jesús i els seus deixebles van cantar en el darrer sopar, no fou a causa d'una novetat sinó que senzillament seguien el costum d'una pràctica habitual entre els jueus. El judaisme i les civilitzacions antigues tenien una tradició musical molt antiga que veiem àmpliament reflectida en les fonts indirectes.

El Gran orgue de la Catedral de Notre Dame de París

A la zona de Mesopotàmia, hi ha indicis musicals des de la prehistòria. (flautes fetes amb os, diversos instruments i representacions gràfiques i fins i tot un himne sumeri escrit en una notació indesxifrable).

Pel que fa a l'*Egipte*, tenim nombroses representacions pictòriques de l'orquestra que té trets comuns amb les orquestres israelites, i també un ampli coneixement dels instruments que usà aquesta cultura, que posteriorment influiria en la grega com ja havia influït anteriorment en l'hebrea.

La música jueva està àmpliament descrita en l'antic testament. Per exemple, al llibre dels Salmes hi ha nombroses referències musicals: de tipus teòric «per al mestre de cor» (Sl 64 ,1); referents a la interpretació, «amb instruments de corda» (Sl 61, 1); altres referents a la tonalitat o a la melodia, moltes vegades manllevada de les músiques tradicionals que el poble coneixia, «a la tonada de *Taixhet*» (Sl 57, 1); i finalment el contingut de les poesies, que associen la música amb la lloança i la celebració alegre i festiva: «Canteu al Senyor les vostres melodies, canteu-les al so de les cítares; aclameu el rei, que és el Senyor, amb trompetes i tocs de corn» (Sl 98, 5-6).

A la tornada de l'exili de Babilònia (ca. 530 aC) i de la reconstrucció del temple de Jerusalem, es donen detalls de la importància de la música per al culte que allà s'hi celebrava: En general s'accepta que després de l'exili, com que la cort reial havia desaparegut, el culte al temple guanyà solemnitat amb la música, ja que els músics no tenien l'ocupació del Palau.

En temps de Jesús, el temple gaudia d'una litúrgia acompanyada de música instrumental, que desapareixeria després de l'any 70 dC amb la destrucció del temple per l'exèrcit romà. A partir d'aleshores només en restaria la música vocal, que ja existia anteriorment, i que constitueix la principal font de la música cristiana. Aquesta música vocal consistia en un sistema de cantilació — recitació semitonada — format sobre unes fórmules melòdiques tradicionals que permetien una certa dosi d'improvisació¹

1 Idelsohn (Citat per G. Reese, *Ibid.*, 28, nota 18) ha comparat les músiques que fan diferents comunitats jueves que durant segles no han tingut contacte i sembla haver provat l'existència d'un acord essencial sobre les melodies entonades. Aquestes comunitats són els jueus del Iemen a l'Àrabia meridional (que van viure en reclusió durant uns 1.300 anys), els jueus de Babilònia (que constitueixen l'assentament jueu més antic que mai ha deixat d'existir a pesar dels

També sabem que els cantors hebreus empraven la quironomia (senyals que un director de cor fa amb la mà a tall de recordatori), per tal d'interpretar els seus cants, tal com també es troba representat en algunes pintures de la civilització egípcia. Com que els jueus contemporanis a Jesús no empraven cap sistema de notació musical conegut, aquestes melodies avui en dia resten perdudes, si bé és probable que en determinats llocs haguessin perdurat durant més temps gràcies a la transmissió oral.

Com testimonien alguns fragments de nou testament, els primers cristians haurien pres part en les celebracions del temple i en les sinagogues, on haurien après el cant de les lectures, salms i himnes. Aquests primers cristians encara es veien ells mateixos com a jueus, i tenien una actitud conservadora pel que fa a la litúrgia, vetllant per tal de preservar el servei religiós jueu.

ELS PRIMERS ANYS DEL CRISTIANISME

Després de la destrucció del temple la música passa del temple a les sinagogues, i després a les reunions que la «secta cristiana» feia en privat. Les reunions que celebraven eren de dos tipus: es reunien per recitar salms com ja feien els jueus (d'on derivarà la litúrgia de les hores actual), i per «partir el pa», cosa que representa una novetat envers el judaisme (d'on en derivarà la celebració de l'eucaristia). En aquestes primeres celebracions els salms i himnes incrementaven la solemnitat de les cerimònies. Segurament foren els lectors i presidents convertits de les sinagogues qui instruíren els primers cristians en el cant, i per aquest motiu la primera comunitat coneixia les normes de la cantilació i les preservava amb el seu ús.

EL PERQUÈ DE LA MÚSICA EN LA LITÚRGIA CRISTIANA

Independentment que l'ús de la música hagi vingut per una tradició heretada del judaisme, hi ha altres motius de caire teològic pels quals els cristians continuaren amb aquesta tradició.

- l'expressió cristiana buscava de diferenciar-se dels ritus pagans, i per això no acceptaren en un principi la música instrumental;

- es donava molta importància a la dimensió comunitària, com testimonia el llibre dels Fets dels Apòstols: «La multitud dels creients tenia un sol cor i una sola ànima» (Ac 4, 32);

- les reunions comunitàries estaven presidides per un clima de joia i alegria provinent d'una disposició interna del cor, inseparable d'una manifestació externa: «Cada dia eren constants a assistir unànimement al culte del temple. A casa, partien el pa i prenien junts el seu aliment amb joia i senzillesa de cor» (Ac 2, 46);

L'EXPANSIÓ DEL CRISTIANISME I EL CONTACTE AMB ALTRES CULTURES

Ja durant el mateix segle I, el missatge cristià sortí de Jerusalem i els territoris de Sirio-Palestina per estendre's ràpidament per la conca mediterrània i cap a l'orient. A mesura que el cristianisme anava arribant a diferents llocs, es trobava amb diferents cultures que tenien una música pròpia, i aquesta entrava en contacte amb els usos musicals cristians heretats de la música jueva.

Donat que l'expansió del cristianisme es va desenvolupar més ràpidament que l'establiment d'una centralització de l'autoritat eclesiàstica, el cant litúrgic no va evolucionar de la mateixa forma a totes les àrees geogràfiques. Gairebé a tot arreu s'hi poden trobar aspectes comuns que provenien de la sinagoga jueva, units a altres elements que van agafar de les cultures autòctones. En la zona que va de Síria fins a Hispània, les músiques van ser influenciades per la música grecoromana que van trobar.

La regió de Síria, fou de les primeres a acollir el cristianisme. El siríac començà a esdevenir la llengua de l'església perquè hi havia un ric substrat de literatura en aquesta llengua quan la fe cristiana es començà a introduir en aquesta regió. Això afavorí el creixement d'un cos de literatura cristiana en llengua vernacle. El centre principal d'aquest moviment Edessa i el compositor més destacat sant Efrem (306-373), autor d'alguns textos encara en ús avui en dia. Una de les pràctiques que desenvolupà sant Efrem fou la substitució de la lletra de les cançons populars i litúrgiques

canvis de condicions del lloc), els de Pèrsia, Síria i nord d'Àfrica. Totes elles tenen els mateixos motius musicals que empen per el Pentateuc. Alguns motius semblants els empen també els jueus d'Alemanya, Polònia i Rússia.

per una altra de caràcter ortodox. Així, podia fer que els conversos se sentissin atrets per unes melodies que ja coneixien, i després els feia arribar les veritats de la fe a través de la nova lletra que havia substituït en la melodia original pagana. Aquesta pràctica no era una originalitat seva, sinó que es tractava d'un costum més o menys estès.

En la seva expansió el cristianisme també entrà en contacte amb la cultura hel·lenística. Els grecs havien desenvolupat un sistema d'escriptura de la música anomenat *alfabètic*, perquè cada nota musical estava associada a una lletra de l'alfabet, però s'han conservat molt pocs fragments escrits en aquest sistema². En canvi, és molt més extensa la relació de tractats teòrics que parlen d'aquest art. Aquests tractats ens permeten tenir un ampli coneixement sobre la teoria musical dels grecs, de la qual n'heretarà molts elements la música de l'edat mitjana.

Disposem de nombroses manifestacions artístiques on hi apareixen representats instruments musicals diversos (fonamentalment en ceràmica i pintura mural). Tant en les religions gregues com romanes, sempre apareix un instrument musical en les escenes en què es representa un sacrifici, generalment un *aulos*. Segurament el so de la flauta desenvolupava la «pràctica» funció d'ofegar els esgarips dels animals sacrificats, així com l'encens també ajudava a mitigar l'olor del sacrifici.

La música es cultivava a finals del s. I a tot l'Imperi romà. La música romana no era original perquè havia adoptat la teoria i la pràctica dels grecs. Amb tot, té algunes particularitats específiques. Els romans van desenvolupar més els instruments de metall com correspon a una civilització bàsicament militar: (*buccina* o *cornu*). Els darrers emperadors, a excepció feta de Vespasià, practicaven la música, i Neró va fer encunyar una sèrie de monedes en què apareixia ell tocant la cítara.

La música s'emprava tant en actes civils com religiosos, però el seu ús solia estar associat a la diversió, una diversió que els primers cristians consideraven vulgar. Cal destacar, però, que la majoria d'aquests costums de la cultura romana i grega també eren presents en la societat jueva malgrat el recel amb què se'ls miraven els primers cristians.

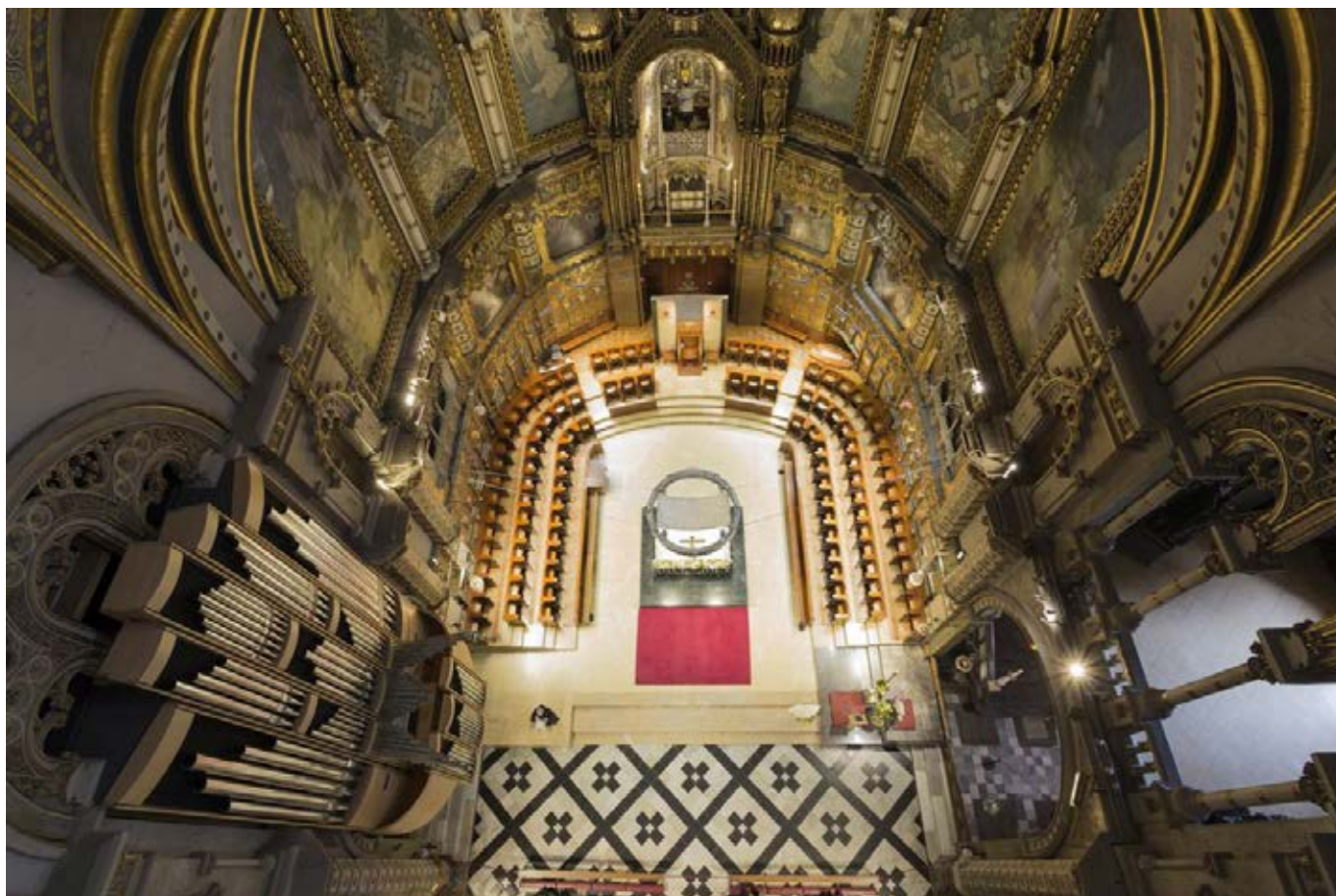
En el món grecoromà, la música s'ensenyava en l'educació secundària. Els nois de famílies altes, als 11 o 12 anys, tenien l'oportunitat de rebre una educació dins de les 7 arts lliberals: gramàtica, retòrica, dialèctica, geometria, aritmètica, astronomia i música (disciplines que durant l'edat mitjana, evolucionaran cap al *trivium* i el *quadrivium*). Aquesta és una diferència substancial amb el món jueu, on l'educació girava únicament al voltant de la Torah (la llei), i per tant es tractava d'una educació exclusivament religiosa. Boeci i Cassiodor seran els intermediaris entre la cultura antiga i la medieval.

Precisament fou en el si de l'Imperi romà —que durant els primers segles havia perseguit els cristians de manera ferotge— on es produí un esdeveniment que marcaria un abans i un després en l'evolució de la música cristiana: l'edicte de Milà (313 dC). Fins aleshores no hi havia una música pròpiament cristiana ni amb unes característiques comunes per les diferents zones, sinó que s'anava adaptant a les possibilitats de cada comunitat, tenint en compte que en el territori de l'Imperi romà el culte s'havia de desenvolupar en secret. Abans d'aquesta data els líders cristians simplement s'havien preocupat que els elements pagans no entressin a les noves grans comunitats que s'anaven formant tant a orient com a occident. Per això la majoria de Pares de l'església d'aquesta època es referiren a la música en un moment o altre de les seves obres. A partir del 313 dC s'acabaren les persecucions de cristians i el culte es començà a desenvolupar en grans basíliques. Això demanà una litúrgia més solemne, a la qual hi hauria de contribuir de manera especial la música.

ELS PARES DE L'ESGLÉSIA

L'època que va dels apòstols a l'edat mitjana, se sol conèixer com a l'època dels Pares de l'església. És un període molt viu per al cristianisme, ja que en la seva expansió, la fe cristiana entra en països que no són de cultura jueva, i per tant no esperaven el Messies. És en aquest context que els Pares de l'església han de lluitar per mantenir i promulgar els principis fonamentals de la fe cristiana. Per descomptat, els problemes que cada un dels Pares hagué de resoldre en la seva comunitat no tenien generalment res a veure amb la música, ni aquesta era la seva prioritat. Però en ser un fenomen que forma part de la societat i del culte, l'han de tractar

2 Com he dit abans, en aquest sistema es conserven uns quaranta fragments, els únics exemples musicals que ens han arribat de tota aquesta civilització, i que Reese enumera en una llista (Cf. G. Reese, *Ibid.*, 74-75). Aquests fragments s'han conservat esculpits en pedra o bé escrits en papirs, un dels quals és l'himne d'Oxirinc que he citat anteriorment (Cf. Nota 2).

Orgue de la basílica del Monestir de Montserrat

en un moment o altre dels seus ensenyaments.

Entre ells, però, hi trobem algunes contradiccions. Per exemple, encara que segons la tradició bíblica el rei David tocava l'arpa, sant Jeroni desaconsellà ferrosament l'ús dels instruments en la litúrgia, i sant Agustí no concloué el seu tractat *De Musica*. Però en canvi, el mateix sant Agustí atribuí parcialment la seva conversió a l'encant dels cants eclesiàstics.

Per ordre cronològic, aquesta és una petita mostra de fragments de literatura patristica amb referències musicals:

Climent d'Alexandria, Tertulià, Origenes d'Alexandria, Eusebi de Cesarea, Sant Atanasi, Sant Basili, Sant Jeroni, Sant Ambròs, Sant Agustí, Sant Joan Crisòstom, etc.

Tots aquests Pares i d'altres que no apareixen aquí citats, parlen del cant dels salms, himnes i càntics, però sense que estiguin del tot clares les delimitacions entre aquests termes, ja que moltes vegades es fan servir com a sinònims. Aquest problema també es detecta en el relat de la pelegrina Egèria, contemporània d'algunes d'aquestes figures, i mereixedora d'una referència especial per la importància de la informació que ens dóna.

Egèria, consagrada a Déu i de família distingida, va emprendre un pelegrinatge a diversos llocs de terra Santa entre els anys 381 i 384. La importància que té per al nostre tema aquest pelegrinatge, és la narració detallada que fa de l'ofici de Jerusalem. Menciona el costum de cantar himnes, salms i antífones a Matines, salms i himnes a les hores Sexta i Nona, i salms himnes i antífones a Vespres. En el seu relat, també hi trobem aquesta confusió entre els termes «salms», «himnes» i «càntics». És impossible saber què entén Egèria per cadascun dels termes *ymni*, *psalmi* i *antiphonae*. Hom podria dir que *hymnus* té un sentit més general, que podria englobar els altres dos termes. D'altra banda, semblaria que *psalmus* podria indicar un salm responsorial i *antiphona* un salm cantat en forma antifònica, o sigui, alternat a dos cors. Però en qualsevol cas, per la manera com els no ens permet de fer aquestes afirmacions.

Sant Benet (480-547) també té algunes referències a la música en la seva *Regla per als monjos*. Allà demana dues vegades que: «els germans no han pas de llegir o cantar tots per ordre, sinó aquells que puguin edificar els oients» [RB XXXVIII, 12]. De tots dos passatges es pot deduir la seva voluntat que aquest servei es faci seriosament, donant mostra de la importància que li

dóna a la música. Quedaria provat, doncs, que la música també ha format part de l'àmbit monàstic des de la seva fundació, seguint el costum existent entre els cristians.

ELS ANTECEDENTS IMMEDIATS DEL CANT GREGORIÀ

Quan, a partir de l'edecte de Milà, els cristians poden fer les seves celebracions de manera pública a les grans basíliques, es comencen a produir una multiplicitat de diferents litúrgies. Aquestes litúrgies aniran evolucionant de forma independent fins que a partir del segle VIII començarà un procés d'unificació i imposició del ritu romà. L'estudi d'aquestes litúrgies és important per a la història de la música perquè en cada una d'elles es desenvolupen uns cants que posteriorment interaccionaran amb el cant romà antic en la seva evolució cap al Gregorià, i dels quals en trobarem reminiscències molt posteriors en els manuscrits més antics que tenim.

Litúrgia romana antiga

La litúrgia primitiva de Roma (de l'època anterior a Gregori el Gran), continua tenint grans incògnites, ja que els manuscrits més antics que ens han arribat tenen un gran nombre d'influències gal·licanes. Entre els s. III i IV va anar canviant progressivament el grec pel llatí. Tant en la missa com en l'ofici es coneix l'ús de la música. La seva estructura hauria estat més o menys lliure en l'època en què es feia de forma privada o semiprivada, però s'aniria fixant a mesura que les celebracions anessin esdevenint públiques, sobretot amb l'arribada del monaquisme. Fou sant Benet qui féu per primera vegada una descripció detallada de l'ofici diví.

Relacionat amb aquesta litúrgia hi hauria hagut un «cant romà antic» per a la ciutat de Roma i territoris dependents. D'aquest cant romà primitiu en tenim coneixement per testimonis històrics no massa precisos. Segurament era transmès per tradició oral, si bé tenim uns manuscrits amb poques diferències entre ells que ens ofereixen el repertori cantat en algunes basíliques romanes en aquell temps.

La composició del repertori romà es remunta als segles V i VI, quan l'església no només es veié lliure de persecucions, sinó que gairebé es pot dir que l'aparell administratiu de l'Imperi romà ha passat al seu servei. Fins que el culte no es va desenvolupar

par públicament amb una certa solemnitat, el cant havia estat reservat a un solista. En el moment en què les celebracions litúrgiques se celebren en les grans basíliques, neix l'*schola cantorum*, grup format per una vintena de clergues (cantors experts i joves alumnes en procés de formació) que posaven la seva veu al servei de la celebració. Aquest grup especialitzat va elaborant durant aquells segles un repertori de música religiosa culte, formada per dues classes de peces: 1) una refosa del repertori preexistent, que abans feia un solista i ara canta l'*schola*, i que permet que les peces puguin tenir un estil més ornamentat i estar musicades de forma més complexa, i 2) una sèrie de composicions originals unides al desenvolupament i la pompa del culte als grans edificis (com per exemple el cant de la gran processó d'entrada del celebrant).

Litúrgia ambrosiana

Milà fou la residència preferida dels emperadors durant el s. IV, motiu pel qual visitaren aquella ciutat nombroses personalitats tant de l'orient com de l'occident. Allà es produí una barreja de costums d'arreu, i per això aquesta litúrgia té elements tant orientals com occidentals. Sant Ambròs (†397), degué participar en la formulació de la litúrgia que porta el seu nom, però no se sap ben bé de quina manera ni en quina mesura. Sabem que introduí el costum de cantar himnes i salms «a la manera de l'Església oriental», és a dir de forma antifonal.

Pel que fa al cant tenim notícia de l'existència d'un cant «beneventà» al sud d'Itàlia, i un cant «milanès» al nord d'Itàlia, únic que ha perdurat fins als nostres dies. L'església de Milà ha conservat la seva litúrgia pròpia vinculada al cant «ambrosià». Es conserva en uns manuscrits del s. XII.

Litúrgia mossàrab o hispànica

La denominació de *mossàrab* li ve perquè era el nom que rebien els cristians que vivien en la zona que estava sota poder musulmà, però també se la coneix per *visigòtica*. Aquesta litúrgia durà fins al s. XI, moment en què fou substituïda pel ritu romà, a excepció feta d'una capella de la Catedral de Toledo on encara avui es conserva. La litúrgia mossàrab ha pogut ser reconstruïda tal com era abans de la invasió dels àrabs, però no ha estat així amb el cant. Aquest cant «hispànic», conegut a les dues vessants

del Pirineu, s'ha conservat en un gran nombre de manuscrits d'entre els segles IX i XI. Paradoxalment, però, aquests manuscrits empen un sistema de notació il·legible per a nosaltres, ja que no indiquen els intervals melòdics. Només s'han pogut transcriure una vintena de cants que estan escrits en una notació més tardana.

Litúrgia celta

Pel poc coneixement que en tenim, sembla que es tractava d'una amalgama d'elements procedents de les altres litúrgies. No tenim coneixement d'una música pròpia associada a aquesta litúrgia, si bé foren els monjos missioners irlandesos els qui fundaren el monestir de St. Gall.

Litúrgia gal·licana

La litúrgia gal·licana, malgrat la seva curta vida, té molts detalls propis i una tendència a l'esplendor i el cerimonial que contrastava amb el ritu romà antic, més auster. Per motius polítics que veurem més endavant, aquest ritu fou el més influent. Associat a ell, hi ha un (o diversos?) cants «gal·licans» a la zona de l'antiga Gàl·lia romana. També aquesta litúrgia desaparegué abans que el desenvolupament de la notació musical pogués enregistrar la seva música, tot i que està documentada la influència que exerciria posteriorment en la música de ritus romà antic quan els dos ritus entrarien en contacte. Aquesta interacció quedarà explicada en el procés de naixement del Cant Gregorià.

EL NAIXEMENT DEL CANT GREGORIÀ

Les diferents litúrgies llatines i els cants que tenien associats, foren els estrats sobre els quals s'edificà el Cant Gregorià. Aquest estil, que deu el seu nom al papa Gregori I *el Gran*, contribuí a unificar el culte a la major part d'Europa.

Actualment es creu que la barreja entre el cant romà antic i gal·licà és la hipòtesi més probable. A mitjans del s. VIII hi hagué una aproximació entre el regne franc de Pipí *el Breu* i més tard del seu fill Carlemany, amb el papat de Roma, liderat pel papa Esteve II i els seus successors. Aquesta aproximació era fonamentalment d'ordre polític: els territoris del Pontífex sobirà vivien sota l'amenaça dels Llom-

bards, i el jove rei franc buscava assegurar una legitimitat a un poder obtingut a base de conquestes. Així doncs, Pipí es comprometé a protegir els territoris pontificis, a canvi que el papa es dirigís a França amb la seva cort per renovar la consagració del rei dels Francs (754). En aquestes circumstàncies, el rei franc veié en la litúrgia romana una manera d'assegurar la unitat religiosa del seu territori i d'aquesta manera consolidar la seva unitat política. Aleshores decretà instaurar el ritu romà en el seu regne, mesura que fou seguida pel seu fill Carlemany.

Aquesta introducció va implicar la supressió del repertori de cants gal·licans en substitució dels romans. Les cròniques ens parlen de diverses peticions a Roma perquè enviessin llibres litúrgics a la Gàl·lia, per tal de poder copiar els manuscrits. Aquestes trameses de llibres anaven acompanyades també d'un intercanvi de cantors, ja que del cant només se'n podia escriure amb seguretat la lletra, i calia aprendre la

música directament per transmissió oral. Comparant els manuscrits de la segona meitat del s. VIII de la Gàl·lia franca amb els llibres romans dels segles XI i XIII de cant Gregorià, liturgistes i musicòlegs coincideixen a defensar aquesta hipòtesi com a més probable: en trobar-se els dos repertoris, es produí una hibridació segons aquesta fórmula:

Cant romà antic + cant gal·licà → Cant romano-franc → Cant Gregorià

Però la dificultat tornava a estar en el sistema d'escriptura: el text era fàcil d'imposar però no passava el mateix amb la melodia, que no es podia escriure. Aquesta seria la causa que s'haguessin conservat elements de les dues bandes: l'estructura modal i el caràcter general del cant romà van ser admesos pels músics gal·licans, però hi afegiren una ornamentació molt diferent, que era a la que estaven acostumats.

El testimoni més antic del nou estil es troba en el tonari de sant Riquier, de finals del s. VIII, però és molt incomplet. Només indica les primeres paraules i els modes d'algunes peces del nou cant. Caldrà esperar fins al segle IX i sobretot durant el X per trobar llibres de cant que portin una notació musical que no ofereixi dificultats de lectura.

Aquest cant va suposar un cert trencament de la transmissió oral, ja que se suprimí un repertori local (gal·licà) en benefici d'un repertori estranger (romano-franc). Aquesta imposició en tot el territori occidental rebé en principi una forta oposició a la Gàl·lia, Milà, Roma i Hispània, però hi hagué dos factors que la contrarestaren:

- el «descobriment» d'un procediment d'escriptura de la melodia, que representa una revolució en la història de la música; i

- l'atribució del nou cant a un dels personatges més il·lustres de l'antiguitat cristiana: el Papa *Gregori el Gran*.

Cal no oblidar, però, que en els segles durant els quals es produïen les diferents litúrgies que contenen els cants previs al Gregorià, Europa es trobava en una època fosca culturalment parlant. La cultura es mantenia de forma molt dèbil però continuada a l'església. El saber clàssic estava gairebé oblidat i només un cert nombre d'eclesiàstics cultes tenien un ple domini del llatí. L'estudi dels autors pagans esta-

va autoritzat simplement per l'interès que tenia per tal de poder perfeccionar l'aprenentatge del llatí. A part d'aquesta ignorància general predominant, cal afegir-hi l'amenaça de l'Íslam que anava conquerint territori cap al nord. No està determinada amb seguretat la influència d'aquesta cultura en el desenvolupament de la música cristiana a la península Ibèrica³.

GREGORI EL GRAN

Mereix una menció especial la figura del papa Gregori I *el Gran*, si més no pel fet que dona nom a l'estil de música eclesial que unificarà la litúrgia durant tota l'edat mitjana. Els detalls de la seva vida els sabem per dues biografies, una escrita per un monjo de Montecassino a mitjans s. VIII i l'altra escrita a partir d'aquesta per Joan *el diaca*, per encàrrec del papa Joan VIII, a finals del s. IX. Nascut a Roma (ca. 540) en el si d'una família noble, rebé una educació clàssica que el portà a la Prefectura de la ciutat. Cridat després a la vida monàstica, convertí la seva residència de *Monte Cælio* en un monestir i s'hi retirà, però més endavant l'hagué de deixar en ser nomenat apocrisari a Constantinoble, on hi passà uns deu anys. Tornat a Roma, des del seu monestir exercí de conseller del papa Pelagi II a qui succeí en el càrrec l'any 590. Els problemes que tingué com a papa foren la pressió exercida pels llombards i les relacions amb el patriarca de Constantinoble que es volia denominar patriarca ecumènic. Un cop resolt aquests problemes, pogué treballar per l'evangelització d'Anglaterra i

3 Al s. VIII els musulmans havien conquerit gairebé tota la Península i feien pressió cap al nord on foren frenats per Carlemany. Això no va impedir que, com hem vist, el cristianisme visqués amb l'Íslam i continués desenvolupant una de les grans litúrgies occidentals. Tant els jueus com els cristians van sobreviure, perquè Mahoma defensava que Alà és el mateix Déu dels cristians i els jueus. Això sí, aquests darrers havien de pagar impostos als musulmans, que n'estaven exempts. Per aquest motiu no interessava que hi haguessin conversions en massa a l'Íslam.

Independentment de l'evolució política de l'Íslam, culturalment sempre ha existit una unitat dins el món islàmic per la obligació de llegir el Corà en àrab. Bagdad es convertí de seguida en un focus d'irradiació cultural a tot el món de llengua àrab, que acabava en «l'occident llunyà» de Còrdova. A mitjans s. IX, els àrabs disposaven de traduccions a l'àrab de tot el saber de la cultura grega, cosa que els permeté fer noves contribucions en diversos camps del saber. Paradoxalment pels nostres dies, devem en gran part a les traduccions àrabs dels escriptors grecs el fet que arribessin certs coneixements. Per tot això, no ens és gens fàcil de determinar d'on provenen certs elements musicals, però en el camp de la música se sol atribuir als àrabs la invenció de la música mesurada i la polifonia. Cf. R. H. HOPPIN, *Ibid.*, 27-31.

escriure una sèrie d'obres que li valgueren posteriorment el títol de doctor de l'església.

Quan el papa Gregori accedí al pontificat, sembla que el corpus de melodies romanes ja estava del tot finalitzat. Certament, cap d'aquestes biografies li atribueixen la composició de melodies, però sí la compilació d'un antifonari per a l'estudi dels cantors i la fundació d'una seu per a aquests, l'*Schola Cantorum*. De seguida, però, comencen a sorgir testimonis que transformen aquestes informacions i el fan directament l'autor dels cants per a l'*Schola*. Aquests testimonis es comencen a multiplicar a mesura que els manuscrits s'anaven copiant d'un lloc a un altre. El monjo anglès Beda *el venerable* (672-735), en la seva *Historia ecclesiastica gentis anglorum*, informa de l'arribada d'uns cantors procedents de Roma. Aquesta relació entre Roma i Anglaterra s'aniria prolongant en el temps, fins que arribaria un moment en què els mateixos anglesos atribuirien al papa Gregori la composició dels cants. Així, veiem una distorsió progressiva en les informacions, que li arriben a atribuir una composició que no havia fet.

Però si a més ens fixem en la iconografia de sant Gregori, hi trobem una dada important que explicaria el perquè d'aquesta atribució llegendària. Al començament se solia representar el papa Gregori amb un colom a l'espatlla que li dictava el *Comentari al llibre d'Ezequiel*, una de les seves obres més importants. Però arriba un moment, a mitjans s. X, que en un manuscrit musical copiat al monestir de St. Gall, hi apareix la mateixa representació, però aquesta vegada el papa, escoltant el colom, dicta a un monjo uns neumes perfectament identificables, escrits en el tipus de notació que empraven en aquell monestir. Això demostra que a partir de finals del s. IX, estava estesa la llegenda que identificava el papa Gregori amb el compositor de les melodies, i això coincideix amb l'època immediatament posterior a la decisió dels carolingis de buscar la unitat del territori a través de la litúrgia: van trobar en la figura de sant Gregori l'autoritat que els feia falta per argumentar la substitució del repertori de cants en ús pels romans.

Tampoc està clar que Gregori hagués fundat una *Schola Cantorum*. El que sí que sabem és que havia legislat en contra del costum d'ordenar diaques no per la seva virtut de vida sinó per la seva bona veu. Així doncs, tan sols seria una possibilitat el fet que ell ma-

teix hagués impulsat un grup musical per diferenciar les dues funcions dintre la celebració.

La denominació *Gregoriana carmina* que la tradició ha conservat fins avui, no és res més que una apel·lació extreta una mica abans de la biografia escrita per Joan *el diaca* a finals del s. IX, i que potser els anà bé per ajudar a «convèncer» a les esglésies locals que trenquessin la tradició per adoptar el nou repertori de cants⁴.

LA NOTACIÓ DE LA MÚSICA

Per acabar parlaré del fet determinant que suposa poder escriure la música: permeté l'establiment d'un estil de cant que abracés una extensió de territori tan gran, i marcà un abans i un després en l'evolució de la música. En el decurs d'aquesta explicació ja s'ha anat mostrant de forma transversal quina fou l'evolució que seguí l'escriptura de la música fins a arribar a un sistema definitiu que permetés conservar-la al llarg dels anys. Però donada la importància d'aquest fet convé explicar-lo per ell mateix.

Els models tradicionals jueus permetien una certa dosi d'improvisació, però en el decurs del desenvolupament litúrgic, tant les esglésies orientals com les occidentals prengueren camins que feren la improvisació impossible. Aparegueren sistemes de puntuació que donaven al lector instruccions precises sobre l'afinació, com per exemple quines paraules s'havien de cantar alt, baix, etc.

A l'edat antiga es coneix bàsicament el sistema de notació musical anomenat *alfabètic*, que dóna a cada nota una lletra de l'alfabet.

Genèricament, i paral·lelament al primer cant cristià, es desenvolupen dos sistemes de notació: l'*ecfonètic* i el *neumàtic*. Amb tot, no hi ha una frontera clarament definida entre tots dos: el primer no s'emprà en la recitació dels salms i el segon té un sentit més ampli i es pot aplicar a tots dos sistemes.

Notació *Ecfonètica*: emprada per la música siríaca, consisteix en un sistema de punts que servia per indicar els diferents melismes de puntuació, i estava relacionat amb l'antic sistema de punts dels jueus. Aquest sistema s'emprà molt a l'orient, però només

⁴ Cf. per a tot aquest punt J. C. ASENSIO, *El canto gregoriano*, Alianza Editorial, Madrid 2003, 25-36.

de forma parcial i minoritària a l'occident.

Notació *Neumàtica*: sorgeix dels accents aplicats pels gramàtics alexandrins a la llengua grega. El mateix nom d'accent (en grec *prosodia*), revela ja un origen musical, per la qual cosa s'hauria de parlar d'un origen comú dels accents i els neumes. En un moment en què els cantors només disposaven de la lletra i havien de recordar les melodies de memòria, aquest sistema fou un primer ajut, consistent en un petit conjunt de símbols situats a sobre de la lletra, els *neumes*. Es desenvoluparen a partir dels accents gramaticals que indicaven l'elevació o la caiguda de la veu: la virga (/) indicava una nota més aguda, i el punctum (\ o simplement - o .) per indicar una nota més greu. Aquests signes es van anar desenvolupant a partir del s. VIII, i en el s. IX ja eren d'ús comú, arribant al seu màxim grau de complexitat al monestir de St. Gall al s. X. Aquests neumes no només són els més complexos sinó els més antics que han sobreviscut.

Cada un d'aquests sistemes es va anar desenvolupant en llocs diferents. Malgrat les característiques particulars de cada un, tots experimentaven les mateixes limitacions: aquests sistemes indicaven els moviments principals de les melodies (si pugen o si baixen), però no precisaven amb exactitud la magnitud dels intervals, ni tan sols la nota per la qual començava la melodia: era un sistema que servia per ajudar a recordar una melodia que el cantor ja sabia de memòria i havia après per tradició oral. A poc a

poc, els diferents sistemes van evolucionant i interaccionen entre si. En aquesta evolució hi compta el fet que entraren en contacte i es barrejaren amb altres sistemes, com per exemple el *quironòmic* (que indica els moviments que fa amb la mà el director del cor), o els diferents sistemes *alfabètics* que des de l'edat antiga encara convivien en determinades zones del continent.

El pas següent fou l'aparició de neumes situats a diferents altures, que indicaven els intervals amb més precisió, com el sistema *diastemàtic*. Aquest sistema es troba en les escoles beneventana d'Itàlia i aquitana, al sud de França, que evolucionaren cap a una escriptura sobre pauta. Primer es va començar a fer servir una línia (que indicava les notes d'una altura concreta, com per exemple la nota fa) o dues línies. Les notes situades en aquestes línies no tenien, però, una altura determinada, i per a saber-la feia falta l'ús d'una clau, una lletra que, situada al principi de la pauta indicava l'altura exacta d'aquella nota. Les notes que estaven per sobre eren més agudes, i les que se situaven per sota eren més greus. De seguida les línies que es van començar a fer servir d'una forma més comuna eren les que indicaven la nota do (C) i la quinta inferior, fa (F). Al començament aquestes línies només es marcaven amb un punxó sobre el pergami, i més endavant es van pintar, primer de diferents colors (normalment vermella per al fa i groga per al do). Aquest fou el començament del pentagrama actual, el qual aniria evolucionant a partir del s. X amb les aportacions que des de diferents llocs s'anaven fent. No serà fins al s. XIII que al nord de França sorgís la notació quadrada, que ja es pot considerar com una notació internacional.

**Musicòleg i monjo de Montserrat*

Presons, santuaris i un palau episcopal

CARLES GASCÓN CHOPO

Calixte Freixa, mestre d'obres al Pirineu

El convent de la Punxa, a la Seu d'Urgell. Autor: Carles Gascón Chopo

Sense cap pretensió de fer un estudi aprofundit i exhaustiu d'un d'aquells *homenots* que es feren presents al Pirineu a cavall dels segles XIX i XX, aquest article vol ser, sobretot, un recordatori al voltant d'un personatge de notable influència en el seu temps, però de perfil força desconegut en els nostres dies. Aquest personatge va ser Calixte Freixa, mestre d'obres —així es definia ell mateix—, que tingué un protagonisme excepcional en l'obra arquitectònica a cavall de les comarques de l'Alt Urgell i la Cerdanya, i també del Ripollès, en aquell moment històric en què es començaven a modificar determinades inèrcies seculares que

havien caracteritzat les societats pirinenques.

No coneixem els orígens ni el lloc on es formà Calixte Freixa com a mestre d'obres. Amb tot, la ubicació de les primeres obres conegudes a l'entorn barceloní ens fa pensar que aquests podrien ser els seus orígens. La primera obra atribuïda que li coneixem és el projecte inicial de l'església i el convent de les Adoratrius de Barcelona, que data de l'any 1871 i que fou corregit o substituït finalment pel projecte actual de l'arquitecte Joan Martorell i Montells. Per aquells mateixos anys va participar en el projecte d'eixample de Mataró, i també, l'any 1875, dissenyà l'ampliació de la fàbrica

Santonja de Barcelona, de la família del mateix cognom, dedicada a la fabricació de cintes i indianes, la qual incorporà, gràcies a aquesta ampliació, una fàbrica de naips a la planta baixa. L'any 1878 Calixte Freixa dissenyava can Magí, una masia situada al municipi de Sant Cugat del Vallès, reconvertida actualment en un petit hotel de luxe, en la qual Freixa deixava entreveure ja algunes de les característiques més específiques del seu estil eclèctic, entre elles el decorativisme de les façanes, en aquest cas aconseguida per l'alternança entre la pedra vista i filades de maó, i la culminació del conjunt en un cos elevat coronat amb una punxeguda teulada piramidal.

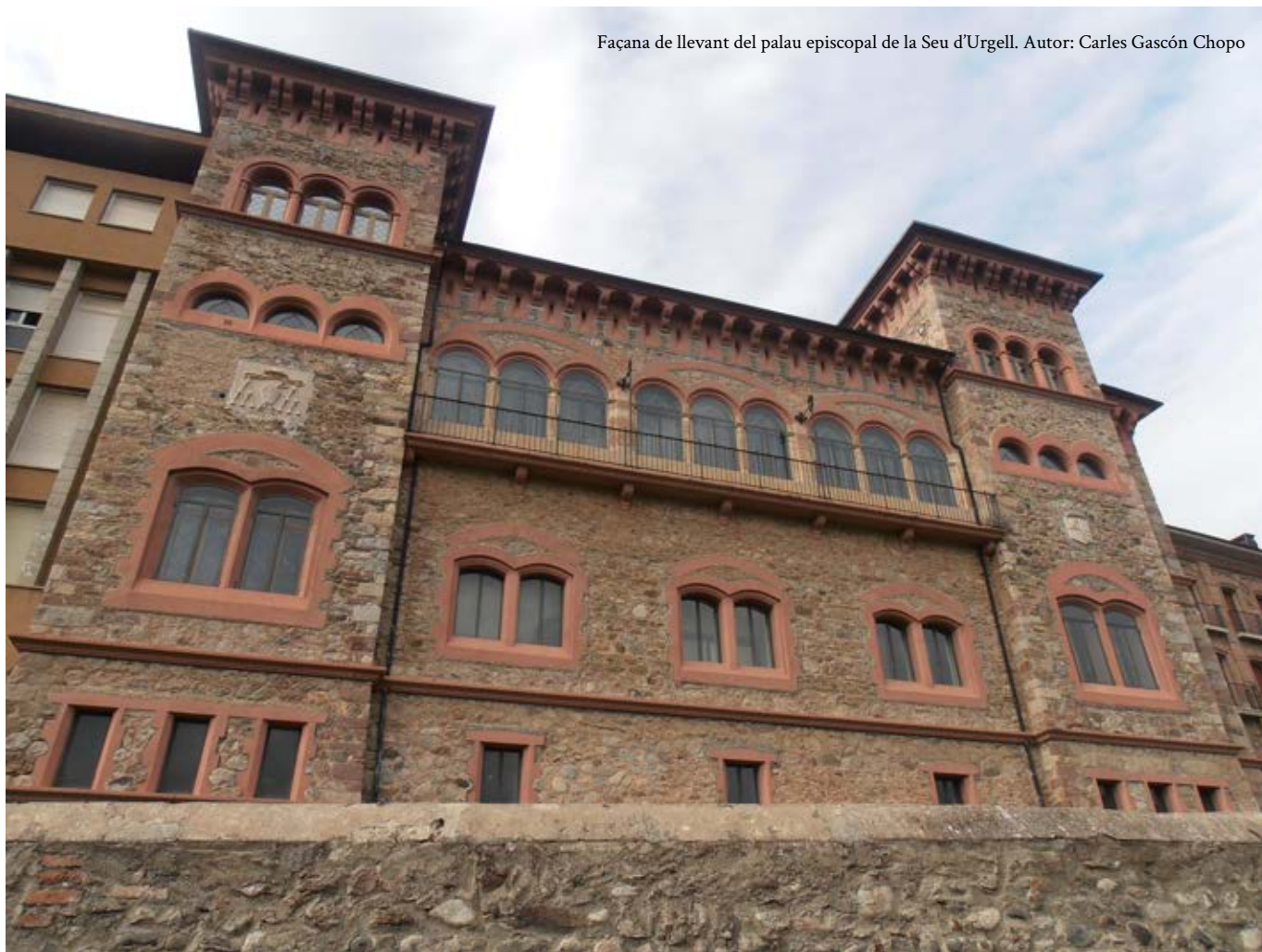
Pràcticament són aquesta masia i l'ampliació d'un magatzem al carrer del Cid de Barcelona, l'any 1879, les darreres obres que coneixem, ara per ara, de Calixte Freixa en aquest entorn metropolità. No el tornarem a trobar fins deu anys després, treballant ja al Pirineu. L'any 1889, trobem a Freixa instal·lat a la Cerdanya, fent de la vila Llívia la seva veritable base d'operacions, on es casà amb Elvira Armengol. No sabem per quin motiu va establir-se Freixa al Pirineu, d'on ja no marxaria, però sembla que ho hauríem de vincular amb les seves íntimes relacions amb els estieujants de l'alta burgesia de Barcelona, uns impor-

tants clients potencials a través de les seves inversions en construccions representatives del seu *estatus* a comarques. En aquest moment, ja trobem a Freixa ben integrat en la societat cerdana. Havia fundat a Llívia l'anomenat *Círculo Artístico Industrial de San José*, que era una entitat imbuïda de l'esperit de l'incipient sindicalisme catòlic que, entre altres, tenia com a objectiu evitar que les males condicions de treball o l'ociositat poguessin fer decantar els obrers cap al sindicalisme d'esquerres. L'associació, que ell mateix presidí durant els seus primers anys d'existència, celebrava una sèrie d'actes musicals, de cant coral i de teatre a l'era de la seva casa de Llívia, coneguda com a casa Freixa, amb l'afluència de gent de tots els sectors de la societat cerdana, junt amb alguns estieujants de pes, provinents de Barcelona.

En qualsevol cas, l'any 1889 ja trobem a Calixte Freixa com a arquitecte diocesà del bisbat d'Urgell, el qual fou responsable des d'aquest càrrec del nou projecte que volia substituir l'antic santuari medieval de la Mare de Déu de Núria per un gran santuari modern, projectat en estil neogòtic, que seria modificat, cap a 1922, pel projecte definitiu de Josep Danés. Com a arquitecte diocesà, Calixte Freixa dirigí molts projectes de caire religiós en l'àmbit urgellenc, molt particularment a la seu diocesana i el seu entorn immediat en temps del pontificat del cardenal Casañas, bisbe d'Urgell entre 1880 i 1901. En aquells moments, un cop acabada la darrera guerra carlina i traspassat el militant bisbe Caixal, l'Església d'Urgell visqué un procés relativament intens de reactivació constructiva, en el qual Calixte Freixa tingué un paper molt destacat. Una de les grans obres del moment fou la remodelació de l'antic palau episcopal de la Seu d'Urgell, un gran casalot d'època medieval, que fou profundament actualitzat amb un tractament més aviat epidèrmic que convertí allò que era una antiga fortalesa del segle xv en un modern edifici representatiu del poder de l'Església a la Seu d'Urgell, fet en un llenguatge neogòtic emprat d'una manera força lliure, amb una profusió de merlets i torrasses actualment substituïts per una línia més neta i funcional. Destaca del nou palau la coberta piramidal de llosa de la seva torre més alta, un element força característic que mantindrà a la façana principal del convent de la Sagrada Família de la Seu d'Urgell, projectat l'any 1900 i conegut popularment com a convent de "la Punxa", precisament per aquesta

Façana de l'església de la Missió, a la Seu d'Urgell. Autor: Carles Gascón Chopo

particular solució que imprimia Freixa a moltes de les seves construccions. Dues altres obres de Freixa a la Seu d'Urgell dins d'aquest període foren l'església de la Missió, projectada l'any 1899 dins de l'antic seminari, que ja havia estat traslladat al nou i enorme edifici dels afores de la població, i l'asil de Sant Josep, construït l'any 1900. I encara, dins d'aquesta etapa d'arquitecte diocesà, cal destacar l'església de Sant Vicenç d'Arledó, construïda l'any 1903 en aquesta població veïna de la Seu d'Urgell.

Quant a les terres cerdanes, on Freixa estava domiciliat almenys des de finals de la dècada de 1880, la seva obra també és notable, per bé que té un tarannà molt diferent de l'obra urgellenca. La seva primera obra documentada en aquesta comarca és l'edifici del Casino Teatre Ceretà, la construcció del qual fou acordada per l'associació del mateix nom, constituïda l'any 1879, i culminada amb la inauguració del nou equipament l'any 1893. Amb tot, l'actual casino de la capital cerdana és fruit de la reconstrucció posterior, del tot necessària després de l'incendi que destruï l'edifici l'any 1907. En aquells mateixos anys, Calixte

Freixa també es dedicà a obra religiosa, tot i que amb certs matisos en relació a l'obra urgellenca, ja que en aquest cas estava patrocinada per famílies benestants que pujaven a estiu a la Cerdanya. Un bon exemple és el de la reixa de la capella de la Mare de Déu de la Sagristia, a Puigcerdà, dissenyada en un estil medievalitzant i pagada per la família Clausolles o, sobretot, el popular santuari de la Mare de Déu del Remei, a Bolvir, també projectat per Calixte Freixa, per iniciativa de la família Manaut, i culminat per una pronunciada coberta piramidal, en aquest cas de secció octogonal. Totes dues obres daten de l'any 1891.

Totes aquestes obres empal·lideixen, però, al costat de la Torre del Riu, construïda al municipi d'Alp, en substitució d'un antic mas que fou adquirit per Josep Nicolau d'Olzina, membre d'una de les famílies més riques de la Catalunya del moment, que havia perdut una juguesca l'any 1880 plantejada amb dos parents seus, segons la qual calia determinar quin dels tres participants era capaç de construir el millor castell de fesomia medieval. El seu castell de can Feu, que va fer construir a Sabadell, no va guanyar l'aposta, i

Santuari de la Mare de Déu del Remei. Fotografia: Pilar Alaez Gil

per treure's l'espina, va encarregar a Calixte Freixa la construcció d'un altre castell al seu destí d'estiueig, al municipi d'Alp. Aquesta juguesca perduda fou l'origen de l'actual Torre del Riu, construïda a partir de 1896 segons el seu particular estil neogòtic que incorporà al paisatge cerdà un castell grandios, emmerletat i farcit de torrasses de coberta cònica, com mai no s'havia vist en tota la terra de Cerdanya.

Més enllà d'aquestes obres vinculades a la presència estacional d'un determinat sector benestant a la Cerdanya del canvi de segle, Calixte Freixa també s'encarregà d'obres de caràcter més funcional, com la remodelació de les presons del partit judicial de Puigcerdà, ubicades al voltant de desamortitzat convent de Sant Domènec, i inaugurades l'any 1895, o la perllongació del canal internacional d'Angostrina, inaugurat aquell mateix any en benefici dels regants del municipi de Llivia.

La popularitat de Calixte Freixa li valgué l'elecció a l'alcaldia de Llivia, d'on ja era alcalde l'any 1897 i on consta encara com a alcalde l'any 1917, tot i que no podem determinar si ho havia estat durant tot aquest interval. No coneixem obra seva posterior a 1903, per bé que segurament aquest fet és a causa de la manca

d'estudi d'aquest personatge singular, que reivindicuem des d'aquestes línies. Calixte Freixa va morir el 24 de febrer de 1920, segons ens informa una esquila publicada al diari *La Vanguardia*. No va tenir fills i va deixar una part substancial de la seva herència per a finançar una escola catòlica a Llivia. Des del punt de vista arquitectònic, Calixte Freixa és el màxim exponent de l'eclecticisme arquitectònic propi del canvi de segle a l'àrea de l'alta conca del Segre, propi d'un moment històric molt determinat en què els barcelonins "redescobrien" el Pirineu, bé a través dels burgesos que pujaven a estiuejar a la Cerdanya, bé a través de la figura d'un nou bisbe urgellenc com fou el cardenal Casañas que, per cert, també era d'origen barceloní.

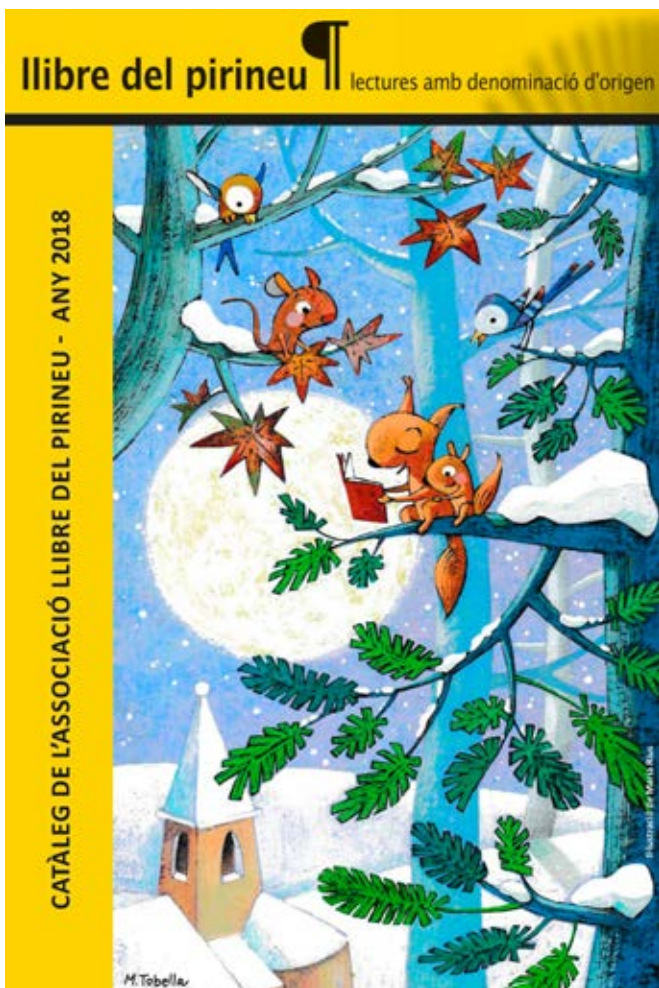

Església de Sant Vicenç d'Artedó.
Autor: Carles Gascón Chopó

L'Associació Llibre del Pirineu, una entitat per a la promoció de la creació i la producció literària a muntanya

ISIDRE DOMENJÓ*

Als anys vuitanta del segle passat es va començar a parlar de literatura pirinenca. Hi havien donat peu escriptors com Pep Coll, Maria Barbal, Joan Obiols o Manel Figuera, entre d'altres, autors del territori que van submergir-se en la societat pirinenca de segles enrere per trobar-hi històries i llegendes, personatges i mites amb què crear obres literàries d'una força i potència fins aleshores desconegudes. Aquells llibres van arribar a lectors urbans que descobririen així un món fascinant que tenien ben a prop, un Pirineu literàriament molt ric, una muntanya màgica que mai no haurien sospitat que existís. Però aquells llibres van arribar també a lectors del mateix Pirineu, persones

inquietes per saber dels seus orígens i delitoses d'amarar-se d'autoestima.

Ara, gairebé quaranta anys després, el llibre del Pirineu ha diversificat gèneres i registres, ha crescut i s'ha expandit. Han aparegut noves editorials i nous autors; ha experimentat un gran impuls la publicació de treballs de recerca històrica, etnogràfica i científica; la poesia ha anat guanyant posicions; el llibre infantil té el seu espai i el seu públic... En gran part, aquesta nova creació i producció literària pren com a base i referent l'obra d'aquells pioners: el patrimoni immaterial d'un Pirineu que ja no existeix.

Amb l'objectiu prioritari de donar visibilitat a aquesta creació i producció literària als territoris de muntanya, l'any 2010 naixia l'Associació Llibre del Pirineu, entitat sense ànim de lucre i amb vocació d'aplegar escriptors, il·lustradors, editors, llibreters, bibliotecaris, arxivers, impressors i lectors d'aquest àmbit geogràfic. En l'actualitat, el nombre de socis supera la setantena. Des del primer moment, els promotors de la iniciativa van tenir molt clar que l'associació havia d'estar oberta a tots els agents que tenen relació amb el món del llibre al Pirineu. No hauria tingut sentit atomitzar els diversos sectors en entitats independents les unes de les altres: som pocs i hem de remar junts. Més enllà dels legítims interessos de cada part, és evident que hi ha un objectiu compartit per tothom: la promoció dels llibres del Pirineu.

En aquests primers nou anys d'existència, l'associació ha endegat un seguit d'accions amb la vista posada en la divulgació de la creació i l'edició del món de les lletres al Pirineu. Així, des del primer any, l'entitat edita, pels volts de Sant Jordi, un catàleg amb les ressenyes dels llibres publicats pels socis —tant autors com editors— els darrers dotze mesos. Del catàleg se'n fa un tiratge de 1.000 exemplars, que es distribueixen a través de llibreries i fires del sector. Les cobertes

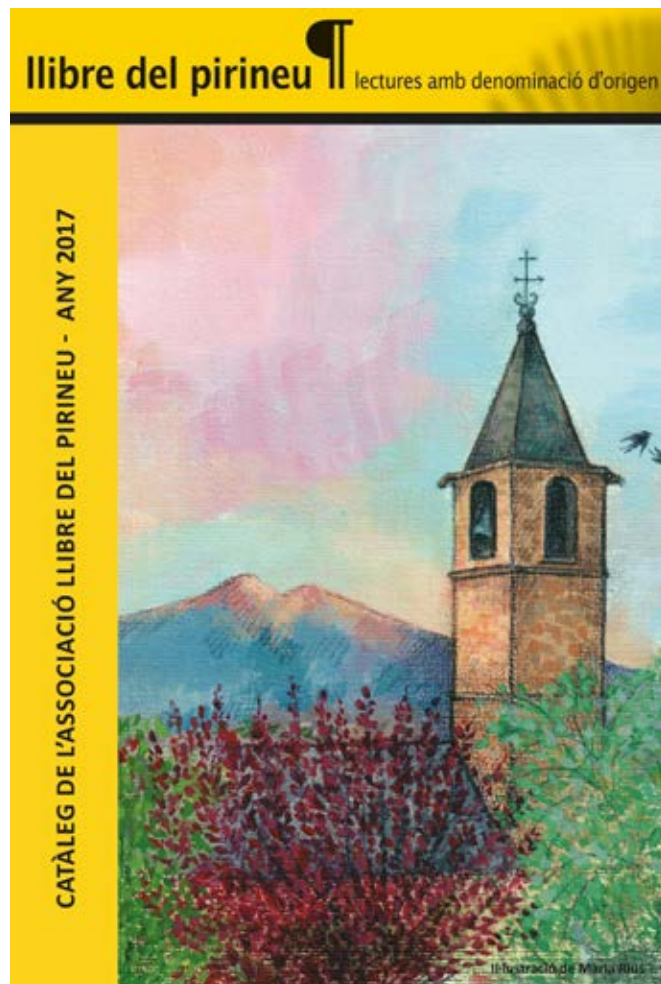
dels catàlegs apareguts fins ara han estat il·lustrades per col·laboradors de l'associació com ara Maria Rius o la recordada Carme Peris.

Des de juliol de 2018, l'associació edita el butlletí "L'Antígraf", en versió digital i periodicitat bimestral. Es tracta de l'eina de comunicació periòdica de la junta amb els socis, però vol anar més enllà i arribar també a totes aquelles persones que tinguin interès pel llibre pirinenc i vulguin estar al corrent d'actes, novetats editorials, premis literaris i altres propostes entorn de la creació i la producció literària del territori. És per això que al catàleg s'hi pot subscriure, de manera totalment gratuïta, tothom qui vulgui. Altres canals de comunicació de l'Associació Llibre del Pirineu són el bloc <http://blocs.mesvilaweb.cat/llibredelpirineu/> i un perfil propi a Facebook. Ara de poc, l'associació ha editat un punt de llibre, un suport més de promoció de l'entitat i de l'obra dels seus socis.

Des de Llibre del Pirineu hem promogut l'edició de *La muntanya escrita*, un llibre col·lectiu en el qual hi han participat 18 autors i autores socis de l'entitat, cadascun dels quals amb un relat escrit expressament per a l'ocasió i ambientat en algun indret del Pirineu. Amb la publicació d'aquesta obra hem volgut donar a conèixer el territori de muntanya per mitjà de textos literaris. El llibre ha estat editat conjuntament per Edicions Salòria, de la Seu d'Urgell, i Garsineu Edicions, de Tremp, i ha comptat amb el suport de l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA).

Llibre del Pirineu és present en fires del sector, entre les quals la Setmana del Llibre en Català, que se celebra el mes de setembre a Barcelona, amb un estand compartit amb el Govern d'Andorra i igualment amb la col·laboració de l'IDAPA. En aquest estand s'exposen i estan a la venda cada any més de dos-cents títols d'autors i editorials pirinenques. A més a més, l'associació organitza xerrades, taules rodones, tallers i presentacions literàries en el marc de la Setmana. Tampoc no faltem a la Fira del Llibre del Pirineu, a Organyà, amb estand promocional i participació activa en els actes que s'hi celebren; al Festival Literari Transfronterer d'Alp i la Guingueta d'Ix i a la Jornada del Llibre de Cerdanya, a Puigcerdà.

L'Associació està treballant en altres projectes, que es posaran en marxa els pròxims mesos i que aniran en la línia de continuar treballant per la divulgació

dels llibres que s'escriuen i s'editen al Pirineu. Sabem que és una feina de formiga i que s'ha d'anar fent de manera constant i incansable per tal que se'n puguin collir els fruits. Certament, en un mercat editorial globalitzat i dominat pels grans grups es fa difícil trobar un lloc per als llibres diguem-ne locals. Per la mateixa raó és extraordinàriament complicat trobar espais en els mitjans de comunicació per fer arribar la nostra obra a un públic més ampli que el que ara tenim a l'abast. I tanmateix, va creixent de mica en mica el nombre de lectors que s'interessen pels llibres que podríem anomenar de proximitat, aquells que expliquen el país ran de terra. Aquestes noves tendències, encara incipients, són una oportunitat que no podem deixar que se'ns escapin. Hem d'estar atents a l'evolució del consum literari per tal que el llibre del Pirineu hi tingu

gui un paper protagonista.

En els darrers anys, el llibre del Pirineu s'ha anat consolidant gràcies a uns autors que creen obra literària, a unes editorials que aposten decididament per aquests escriptors i, finalment, a un públic lector fidel i en sostinguda expansió. Amb satisfacció podem dir que, actualment, molts llibres són fets íntegrament al Pirineu: s'escriuen, s'editen i s'imprimeixen aquí, un fenomen relativament nou que s'ha d'anar afermant en el futur immediat i que ha de permetre establitzar una petita indústria cultural pirinenca entorn del llibre i l'edició.

**President de l'Associació Llibre del Pirineu*

l'antígraf associació llibre del pirineu

BUTLLETÍ ELECTRÒNIC DE L'ASSOCIACIÓ LLIBRE DEL PIRINEU • NÚM. 4 • GENER-FEBRER DE 2019

EDITORIAL Com és prou sabut, els centres d'assaigament treballen en la promoció de la creació literària en infants, adolescents i joves. Tanmateix, aquesta és una tasca en la qual també hi tenen cabuda les entitats culturals. És per això que l'Associació Llibre del Pirineu forma part de l'organització del Concurs de Whatsapp-Relats per a alumnes de l'Alt Pirineu, Aran i Andorra, del qual es podrà trobar més informació a la secció d'actualitat d'aquest mateix butlletí. Entenem que d'aquesta manera contribuïm a recebre la generació més jove en l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació són eines eficaços per a la creativitat cultural entre els joves usuaris. És aquesta una tasca en constant evolució.

ACTUALITAT

Joan Graell guanya la 25a edició del premi Vent de Port

El jurat de la 25a edició del premi de narrativa breu Vent de Port, format per Xosep Llorca, Jordi Mir, Ada Castells, Clarks Oviates i Josep Fabà, ha atorgat el premi a Fobra Croquis d'un nu pintor-recte, de Joan Graell i Piqué, escriptor soci i membre de la Junta directiva de l'Associació Llibre del Pirineu. Nascut a Cardener, al Solsonès, Joan Graell es va donar a conèixer com a poeta amb el llibre *Un àpat com el vent*. Ha publicat diferents poemaris i relats breus. A aquesta edició del premi es van presentar 120 originals. El guardó és convocat per l'entitat temporal La Casa del Sol Noucent i compta amb el suport de l'Ajuntament de Tremp i la col·laboració de la Biblioteca Pública Maria Barbal.

AGENDA

2 de febrer, 20.00 h. Consell Comarcal de l'Alt Urgell. La Seu d'Urgell. Presentació del poemari *Ale*, d'Elisabet Segura

4 de febrer, 18.00 h. Biblioteca Comtal de Cerdanya. Puigverd. *Menudaines*, amb Carolina Rabassades. Pòdium infantil

15 de març. Biblioteca Pública Maria Barbal. Tremp. Presentació del llibre *A l'ani escocès*, de Maria Barbal

PREMIS

Premis literaris del Pirineu amb convocatòria oberta:

V Premi Guàrdia de Bellbasta de narrativa breu d'aventures a la natura.

Podrà accedir a les bases des d'aquest enllaç.

QUI ÉS QUI

MANEL FIGUERA
Si en voleu saber més, de l'escriptor ceretà, cliqueu aquí

EL MOT PIRINENC

ausit, ausida

Ausit -eta adj. Via i boric alhora, aplicat només als infants. «El meu de la Benedicta és ausit com el sol». // També amanda, o feugit, o fíol de fer anar, aplicat a una eina o un estri. «L'escafrè és una eina més ausida que l'axaca»

Mot uniu. Mots que es perden Josep Figueras
La Seu d'Urgell. Edicions Sònia [Segona edició amplificada -en preparació-]

NOVETATS LLIBRES **ACTUALITAT** **NOVETATS LLIBRES**

Andorra literària. Rutes de novel·la
Roser Porta i Tony Lara
La primera part, «Andorra literària» és un breu assaig sobre la novel·la contemporània del Principat. El gran vi de d'aquesta part és la producció pròpia i concretament, fobra de cinc novel·les: Antoni Moll, Francesc Valls, Joan Prengs, Albert Vilari, Josep Enric Calvell, als quals podem afegir Norbert Orobó. La segona part fa formar quatre sèries literàries. La sèrie 1 «El romànic anevrat al segle XXI, Valls de la venda i les habitacions més tristes sobre aquest art. La sèrie 2, «Un país refugi», de Jordi Andorra i la Quèria Civil espargida. La 3, «Hores perseguits per la Gestapo», se centra en les cançons d'ovada al país durant la Segona Guerra Mundial. I finalment, la sèrie 4, «La transformació d'Andorra», presenta el canvi d'una localitat rural a una d'urbana, turística i moderna.

Núria Boltà, a la biblioteca de Canillo amb el club de lectura

El passat mes de novembre, la biblioteca del Camí de Canillo, en el marc de les activitats de dinamització del seu grup de lectura, va convidar la sòcia i membre de la junta de l'Associació del Llibre del Pirineu, Núria Boltà, per parlar del seu darrer llibre *Ratatouille* de mans, de Pagès Editors. Segons paraules de la directora de la biblioteca, Eva Girauds, "ha resultat una interessantíssima sessió del club amb una escriptora sorprenent en una narrativa que val molt la pena descobrir".

Concurs de Whatsapp-Relats

El passat 15 de gener, 402 alumnes de 4è d'ESO i revellés espanyols de l'Alt Pirineu i Andorra van participar en la tercera edició del Concurs de Whatsapp-Relats, organitzat pel Ministeri d'Educació del Govern d'Andorra, el Servei Educatiu de l'Alt Urgell-Cerdanya i l'Associació Llibre del Pirineu. El tema sobre el qual havien d'el·lucrar era "ho sento, m'he equivocat". Els premis es concediran el dia 7 de març en un acte que tindrà lloc a Sant Julià de Lòria (Andorra).

Maria, guerra i pau
Josep de Moner
Novel·la basada en la història de supervivència d'una noia palestrina que en els anys de la progromes es veu obligada a abandonar els paisatges de la seva infància per afrontar un nou món de viua a la ciutat. Una noia terronera en primera persona ens conta i dona vida a la protagonista, fet que ens permet compartir amb ella la manera amb què viu i percep el món, amic del col·leccionista que l'invita a les terres del camp i les tradicions festives, els còctels exotícs i la guerra, els amors, el matrimoni i les il·lusions perdudes; els somnis a complir i l'experiència d'un tur maliciós.

El Pallars Sobirà
Joan Obiols
Sisè volum de la col·lecció *Viatge universal pel Pirineu*. En aquesta ocasió, tal seguint el format, l'estil i l'estructura dels llibres precedents, Joan Obiols ens ofereix un recorregut pel paisatge físic i humà del Pallars Sobirà, de sud a nord, amb parades i passaport per tota la cartografia dels pobles de la comarca. Les vivències i les emocions de l'autor es van desgranant al llarg de l'obra. Nascut d'una manera natural i senzilla, ens conviden a entrar cada racó del seu viatge. Obiols fa també de transmissor del pensament i del viure de pal·lars i pallareses que ha conegut en aquest viatge i en els anteriors, unes petites entrevistes que destil·len passió pel país i la seva gent. En un termini de dos anys es preveu que apareguin els quatre volums que falten per completar la col·lecció.

associació llibre del pirineu

Un volum fer sota de l'Associació Llibre del Pirineu? Cliqueu aquí per accedir a la butlleta d'inscripció

l'antígraf

Voleu saber gratuïtament el butlletí L'ANTÍGRAF al vostre compte de correu electrònic? Cliqueu aquí

L'Àrea econòmica transfronterera (AET): un nou concepte socioeconòmic de frontera.

ENRIC QUÍLEZ CASTRO

A la Cerdanya, de la frontera entre l'estat espanyol i l'estat francès sempre li hem dit "la ratlla", una mica entre un to burlesc i irònic, ja que això és el que és: una ratlla sobre un mapa, ja que no es correspon en general amb cap accident geogràfic remarcable.

Des d'un punt de vista pràctic, la frontera ha representat moltes coses, però fonamentalment ha implicat una forta diferenciació entre dos modes de fer ben diferents. És evident que a un costat i altre de la ratlla es parlen idiomes diferents, si bé, en teoria, a tots dos costats es parla també català. Clar que això és més una voluntat que un fet estricte, ja que mentre que al costat espanyol, el català està molt estès i força normalitzat, a la banda francesa predomina sobretot el francès i el català és una llengua d'estar per casa, especialment per la gent gran. La major part dels joves i de la gent de mitjana edat ni el parlen ni els importa gaire.

Una de les coses que ha representat la frontera és l'intercanvi econòmic. Primer, de manera més o menys il·legal, amb el contraban, cosa que succeeix encara avui dia amb una altra frontera propera: la d'Andorra. Durant molts anys, els espanyols anaven a Bourg-madame o a la Tor de Querol a cercar productes que no es trobaven al mercat espanyol, com el cafè o el tabac, però també els plàstics o certes medicines, com els antibiòtics.

Més endavant, la cosa va canviar. Al comerç interfronterer sobretot se li aplicaven impostos (aranzels) i la frontera entre França i Espanya era similar a la que encara hi ha entre França i Andorra o entre Espanya i Andorra. Podies passar segons què, però en determinades quantitats. Si no, havies de pagar impostos.

Amb l'arribada del Mercat Comú, la frontera va canviar totalment. De fet, a efectes econòmics, va de-

Puigcerdà i Bourg-madame estan a tocar. Això ha creat *de facto* una conurbació. Altres zones que en un futur pròxim es trobaran també en contacte seran Puigcerdà i Ur o Age-Vilallobent i Palau-Oceja.

Això fa que aquests municipis es posin d'acord en compartir serveis comuns, com la recollida d'escombraries (Puigcerdà i Bourg-madame) o organitzin esdeveniments culturals conjuntament, com és el cas del Festival Transfronterer (també aquestes dues poblacions).

saparèixer. Si li afegim el Tractat de Schengen, estem en un espai on hi predomina la lliure circulació de béns i de persones. No hi ha controls –llevat de casos excepcionals- a la frontera. Els espanyols poden anar a comprar a França i viceversa, sense cap problema. Això encara es va potenciar molt més amb la implantació de la divisa comuna: l'euro.

És normal veure com els espanyols van als supermercats francesos a comprar iogurts o formatges, mentre que els francesos vénen al costat espanyol a omplir el cotxe de benzina o a adquirir tabac. Només cal veure la quantitat de botigues d'aquests productes que hi ha tocant a la frontera.

De fet, la cosa ha anat força més lluny des de llavors. Com que l'habitatge al costat espanyol es va encarir enormement degut a la forta demanda per part dels barcelonins, que volien tenir una caseta o un piset a la Cerdanya, molta gent del país van contemplar horroritzats com no podien comprar-se un habitatge de tant que havien apujat els preus. Per sort, al costat francès l'especulació havia estat molt menor i la construcció no s'havia encarit tant.

El resultat pràctic d'aquesta dinàmica va ser que molta gent de Puigcerdà, Llívia i rodalia, van anar a comprar o llogar habitatges a Bourg-madame, Càldegues, Palau, Oceja, Enveig o Ur. De fet, en totes aquestes poblacions, hi ha barris on només hi ha espanyols, pràcticament.

Altrament, algunes poblacions com

La cosa ha anat evolucionant i actualment, la frontera no només és totalment permeable sinó que comença a convertir-se en un motor de serveis i d'activitats econòmiques conjuntes. Prova d'això és un parell d'infraestructures comunes de primera magnitud: l'Escorxador Transfronterer (Ur) o, sobretot, l'Hospital Transfronterer (Puigcerdà). Tots dos són molt

importants al seu sector i contracten molt personal qualificat, especialment, l'Hospital.

Totes aquestes coses estan fent possible la creació d'una veritable xarxa transfronterera, si bé la cosa està molt lluny encara d'un desenvolupament òptim. Per exemple, l'Hospital Transfronterer s'alimenta elèctricament de la xarxa espanyola. Si pogués fer-ho de la francesa, l'estalvi econòmic seria considerable. Però de moment, les grans xarxes de serveis (electricitat, internet, aigua, etc.) arriben fins a la frontera però no la depassen. Cadascú té la seva. Un aspecte a solucionar en un futur si volem que el concepte "transfronterer" tingui un significat ple.

La presència de la frontera i, per tant, l'àrea efectiva de contacte entre dos estats força diferents, però tots dos integrants de la Unió Europea, ofereix algunes

possibilitats interessants. Per exemple, el sistema educatiu. Alguns pares porten els seus fills a l'escola francesa, ja sigui l'habitual, amb la llengua francesa com a vehicular, o bé la Bressola, amb forta presència del català. També a l'Institut de Batxillerat a Espanya existeix la possibilitat de cursar del Batxi-Bac, que permet continuar els estudis a la universitat francesa.

Les possibilitats educatives no estan plenament desenvolupades. Crec que la presència a la zona de tres llengües (català, castellà i francès) més l'anglès, que és força universal, permetria crear una àrea molt interessant pel que fa a intercanvis culturals i lingüístics molt potent que actualment està poc desenvolupada.

De fet, és habitual que al costat espanyol, quan cerques un treball de cara al públic, et demanin no només el domini del català i del castellà, sinó que també és important conèixer el francès. A l'altre costat de la frontera, passa una mica el mateix, si bé no de manera tan generalitzada i es demana, sobretot, castellà. Molta gent a França menysté el català i el considera com una llengua de segona, per desgràcia.

Juntament amb la creació d'una àrea educativa transfronterera, seria interessant una major implicació de les activitats culturals a un costat i l'altre de la frontera. Això és encara massa incipient. Per exemple, les associacions culturals franceses rarament actuen al costat espanyol i viceversa.

És cert que es realitzen algunes coses en comú, com la Diada de Cerdanya (Institut d'Estudis Ceretans) o el Festival Transfronterer (Ajuntament de Puigcerdà i Mairie de Bourg-madame), però la cosa és molt escassa encara. La possibilitat de posar en contacte actors, cantants, escriptors, etc. d'ambdós costats de la frontera és una opció molt interessant encara per explorar i explotar.

Les àrees transfrontereres no són cap invent cerdà. Hi ha alguns models a seguir i m'agradaria esmentar-ne dos de molt potents: l'àrea tecnològica franco-suïssa i l'àrea economicointerindustrial d'Estats Units-Mèxic.

A la zona fronterera entre els Estats Units i Mèxic hi ha una franja on conviuen les indústries nord-americanes que fan servir molta mà d'obra mexicana, que és més barata que l'autòctona. Així tothom hi surt

guanyant, excepte la classe treballadora nord-americana de la zona, que després acaba votant a Donald Trump.

Aquesta zona combina la mà d'obra abundant amb la indústria en una relació simbiòtica. És un model que podem copiar a petita escala. En el nostre cas, el procés seria l'invers: es tractaria d'atraure mà d'obra d'altres zones properes on en sobra (àrea metropolitana de Barcelona) i instal·lar empreses de tecnologia espanyoles i franceses a la Cerdanya.

La gràcia és que aquestes empreses tindrien accés no només al mercat espanyol, sinó també al mercat francès de manera immediata.

L'altre model és el tecnològic, que es dona a la frontera franco-suïssa, amb instal·lacions com el CERN. És evident que Europa no ens construirà una infraestructura tan gran i costosa com el CERN a la nostra vall, però es poden instal·lar altres entitats molt més petites, lligades al món científic i universitari. A mig camí entre Tolosa i Barcelona, seria un lloc ideal per viure-hi, investigar i treballar.

És cert que caldria millorar les comunicacions a tots els nivells: tant les més clàssiques, com ferrocarrils i carreteres, com les més modernes (internet).

En definitiva, el que es tractaria és de crear una gran **Àrea Econòmica Transfronterera (AET)**, lligada al turisme, la ciència, l'economia, l'educació, la cultura, els serveis i el lleure, aprofitant l'existència de

la frontera francoespanyola i l'existència ja de múltiples iniciatives en aquest sentit, com pot ser l'Hospital Transfronterer, a ple rendiment.

Crec que és un projecte que pot interessar tant als estats espanyol i francès, com a Catalunya, com a la Unió Europea i, per descomptat, als cerdans i als pirinencs en general.

Un viure (potser) poètic

AMADOR MARQUÉS ATÉS

Al fons de la vall, abans que el riu Garona calmi les aigües que quilòmetres enllà esdevindran un mar navegable a Burdeus, romanen les viles d'estil gascò que segueixen el curs d'aquest corrent de viu i singular paisatge. Bossòst, ben traçat pel gran riu i un punxegut campanar, és una d'elles. Lluny de gairebé tot, i precisament per la distància amb les grans ciutats i dels seus serveis (element definidor de la ruralitat, a banda del despoblament), les contrades araneses han conformat un territori de cruïlla i diversitat cultural, també de nostàlgia i caliu. Nostàlgia, en molts casos, de la pàtria d'origen; caliu d'una llar comuna i present. Tan aviat hom pot fugir-hi per angoixa, com restar-hi amorosit per sempre més.

El retorn a la pàtria aranesa, després d'uns anys d'estudi, treball i gaudi juvenil a la gran ciutat, ha acabat provocant-me un sentiment de creixent arrelament, o millor dit, d'un conscient i actiu *re-arrelament*. No sorgim del no-res, sinó que esdevenim carn, sang i cos, en un lloc i un temps concrets. El món ja hi era abans que nosaltres, ell ens ha acollit, però la nostra mirada l'ha transfigurat. Vull dir que la tornada al lloc és un viatge, constant, volgut, amb una nova mirada, en tant que rau en ella una voluntat, més gran que

un mateix, a formar part d'aquest espai rellevant, que en diem lloc, en mig del desert immens del no-res, de la indiferència i la uniformitat global.

Mai no m'he sentit tan sol com entre la multitud de la ciutat. I la soledat de la vall m'omple més, en veïnatge amb la natura, que l'agitació del brogit de les paraules efímeres. Tot no ho puc trobar aquí, ni ho vull, però aquest *aquí* ho és tot, perquè tot m'ho dona. I si és cert que, com deia Hölderlin, "poèticament habita l'home", la vida a la

vall, i especialment d'una rica vall interioritzada, és un do que puc viure aquí amb plenitud. Viure aquí, en aquest bocí de Pirineu, no és una fatalitat, sinó la meva i particular forma d'ésser, no tant per un determinisme geogràfic, contingent i accidental, sinó com la concreció d'una perseverança, la d'ésser, tan feble i vulnerable com esperançada.

"Aquest és el meu món de treball", escrivia Heidegger respecte de la seva Selva Negra, en un article amb un títol militant: "Per què restem a la província?". És a dir, per què no fugim a la ciutat i ens quedem al lloc, en contraposició als no-llocs que descriu Marc Augé, és a dir, els espais impersonals, asèptics i tecnificats de la societat postmoderna. Aquesta és potser la meva pregunta fonamental, existencial, perquè viure és ésser, habitar i fer-se (un) lloc. "La gravetat de les muntanyes i la duresa de la roca primitiva, el creixement lent dels avets, la sumptuositat lluminosa i senzilla dels prats que floreixen [...], tot això s'insinua, s'amuntega i vibra a través de l'existència diària allà dalt", respon el pensador. La tasca de la meva vida pirinenca s'entrellaça amb l'esdevenir del paisatge. I això pot més que totes les comoditats d'una rutina ensordidora.

Els cartells turístics de la Cerdanya

ANTONI MONTURIOL – DOLORS VIDAL

J[au]me Busquets [Mollera]. *Campionats i curses de Skis. La Molina*, 1926, Centre Excursionista de Catalunya

A partir de la meitat del segle XIX, la nova producció industrial i de serveis necessitava comunicar i promocionar a mercats més grans i amplies els seus productes. El turisme no és aliè a aquest gran moviment de massa i els territoris es preparen per promocionar-se en el món.

Ho fan fonamentalment a partir de la creació, impressió i difusió de cartells de propaganda, en el cas que ens ocupa, dels cartells turístics.

Tècnicament, els canvis i les millores en els procediments d'impressió, que va suposar la litografia, va permetre als artistes treballar directament a la pedra que s'utilitza per fer les estampacions.

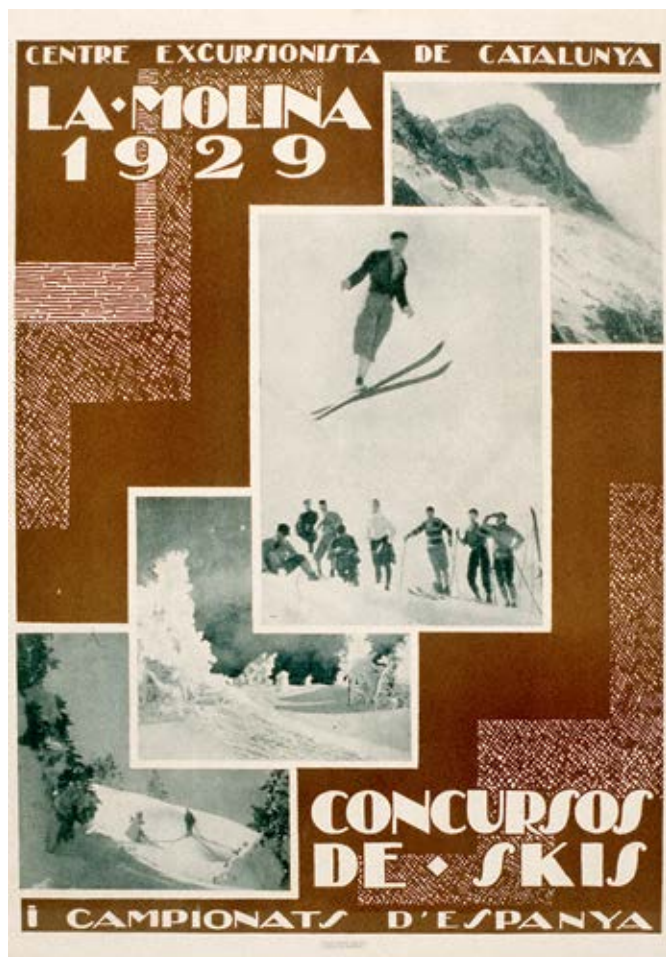
En els seus inicis, el turisme té un caràcter diferent de com l'entendem actualment, perquè estava vinculat

a l'excursionisme i a l'alpinisme i, indirectament, a la natura i a la salut a través dels beneficis de l'aire pur que comporta la muntanya. En els entorns urbans, la industrialització produïa un efecte contaminant, i el turisme de natura era l'antídot que prometia recobrar el benestar.

A tota Europa, els cartells de propaganda van ser el vehicle preferent de comunicació entre oferta i demanda, entre producció i consum. El cartell, fet de paper i per tant del material delicat i efímer, no sempre ha arribat als nostres dies. Aquest fet dificulta la possibilitat de parlar amb precisió dels cartells turístics produïts en el moment inicial de la indústria turística, i, per això, abordem el tema a partir fer dels cartells de què es disposa o a partir de referències documentals sobre al-

Queralt, *Curses i campionats de Skis. La Molina*. 1927, Centre Excursionista de Catalunya

Concursos de Skis. La Molina. 1929, Centre Excursionista de Catalunya

gus cartells que, en realitat, no sabem com eren.

Tot i que territorialment la Cerdanya s'estén a les dues vessants pirinenques, a cada costat de la frontera, per als seus habitants hi ha un sentit de comunitat i d'unitat territorial i cultural.

En els cartells de les dues Cerdanyes s'hi representen coses semblants: la muntanya és l'element més important i imponent i la seva alçada representa la garantia de neu, juntament amb la representació de les instal·lacions i els equipaments. La muntanya suposa paisatges bonics i majestuosos on hi regna el silenci. Sovint els paisatges són immensos, sense presència humana, per fer èmfasi, precisament, en la dimensió de la natura.

Per contra, hi ha d'altres cartells en què sí que apareix la figura humana, però en relació a les activitats que les persones duen a terme a la natura: esquiar, patinar...; hi ha, en molts d'aquests cartells, una transmissió molt clara de la sensació de velocitat, de pràctica d'esport, de construcció de l'home modern.

La representació de la muntanya en els cartells és doble: l'hivern proposa els esports de neu i l'estiu ofe-

reix altres activitats però, en ambdós casos, els paisatges són sempre sumptuosos.

En tot cas, en els cartells turístics, sí que hi ha altres diferències substancials i molt marcades segons es tracti del costat català dels Pirineus o de l'Alta Cerdanya.

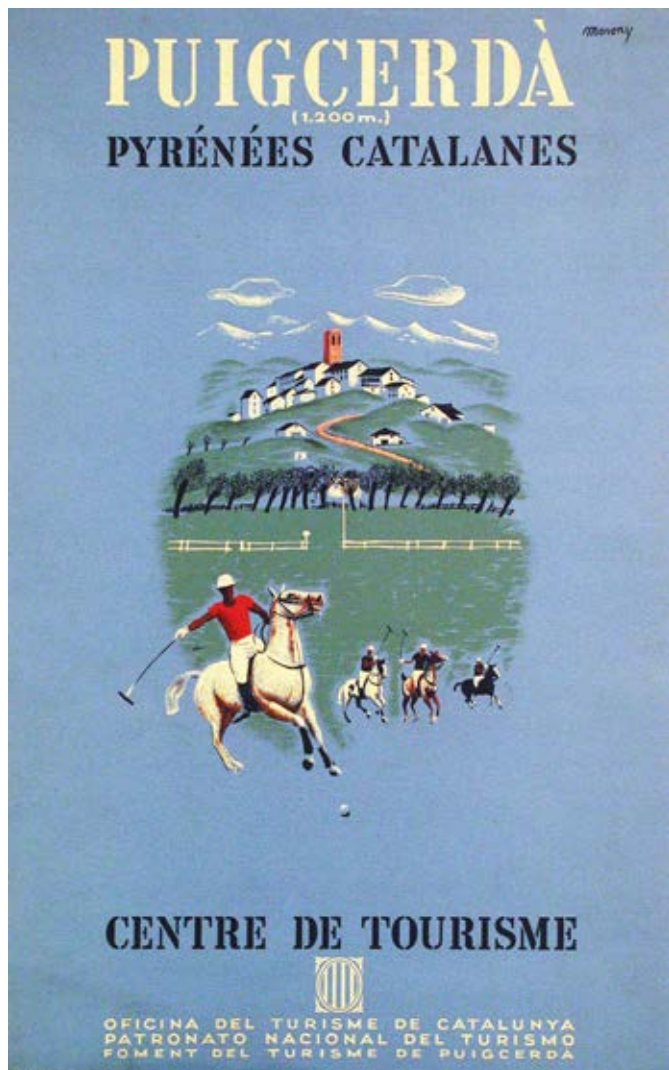
Els cartells turístics de l'Alta Cerdanya

A França, el turisme com a activitat econòmica va aparèixer molt abans en el temps que al nostre país i formava part d'un pla estratègic que es va desenvolupar de forma progressiva per tot el seu territori. Ja en la celebració de l'exposició universal de 1900 Paris va mostrar amb molta força el seu potencial i la seva vocació turística.

El ferrocarril, a l'estat francès, va aparèixer també uns decennis abans que a casa nostra. Les línies fèrries es van estendre pel territori i, molt més aviat, també van arribar a les zones pirinenques. El ferrocarril era un element estratègic que marcava el creixement econòmic i social del territori. Les companyies que explotaven aquestes línies van impulsar el desenvolupament

Eduard Jener. Campionat de Catalunya d'Esqui. La Molina. 1933, Centre Excursionista de Catalunya

Enric Moneny. *Puigcerdà. Pyrénées Catalanes*. 1935, Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà

lupament i el condicionament de llocs al voltant de les estacions per afavorir que els viatgers d'aquelles línies comencessin a fer estades de vacances. I així es va crear el Gran Hotel de Font Romeu, per exemple, l'any 1913.

Les companyies ferroviàries, juntament amb l'expansió de les seves línies, afavorien l'expansió del turisme pel territori. Així, a la Cerdanya francesa, el primer client que utilitza el cartell com a element de difusió turística és el mateix ferrocarril, amb les infraestructures que creava per on passava la línia.

Desenvolupa, en aquests cartells, una visió dels llocs de destinació i de les parades de la línia, però també d'allò que hom pot veure i admirar en aquests territoris. Aquests cartells que apareixen de forma molt primerenca es desenvolupen juntament amb l'expansió del ferrocarril. Per tant, són cartells fets per artistes de primer nivell perquè l'empresa promotora, en aquest cas la Cerdanya línia Midi, està en disposició de fer un bon dispendi econòmic per tal de promocio-

nar el territori a través de la mateixa companyia.

Els primers cartells turístics de l'Alta Cerdanya van aparèixer cap a 1870, i són obra d'artistes de renom i dels millors cartellistes: Hugo d'Alesi, Cheret, i Mucha, entre d'altres.

Els primers cartells estan fets de diverses il·lustracions, de vinyetes amb diferents escenes, que descriuen minuciosament els diversos atractius d'una destinació concreta. Són vistes atractives i netes, normalment de dies clars i assolellats. S'alternen en un mateix cartell diferents imatges i aquesta és, precisament, una de les característiques més destacades dels primers cartells turístics de finals del segle XIX. Amb el temps, aquestes escenes se simplifiquen i queden reduïdes a una sola representació.

Hi ha dos tipus de cartells turístics: els de grans visions panoràmiques i els que mostren activitats d'interès. En els primers, destaca el paisatge i la natura, -normalment sense representació humana- i en els altres, en els que l'element humà està integrat en el

Josep Morell. *Deportes de Nieve*. 1941, Col. Marc Martí

paisatge i està representat en activitats d'esbarjo, hi veiem escenes de descans d'activitats físiques o practicant algun esport de neu. Si l'escena és a l'hivern, com l'esquí, de salts de trampolí o el bobsleigh. Si l'escena transcorre en un ambient d'estiu, jugant a tennis o a golf, i, fins i tot, a vegades, fent excursionisme o escalada, activitats no tan marcadament estacionals. Els cartells de zones de muntanya tenen un doble nivell de representació: l'estiu i l'hivern, amb activitats pròpies en cada cas. El missatge ve a dir: a prop teu hi ha un paradís per reconstituir-te.

A l'Alta Cerdanya hi ha, com s'ha dit, un desenvolupament més avançat. A part del ferrocarril, també és important l'expansió de les carreteres, dels cremalleres, dels funiculars i telefèrics, que permeten ampliar i complementar les activitats de les persones i dels turistes. Tot això queda reflectit en els cartells.

S'ha de recordar, a més, que a la banda francesa s'ha preservat un major nombre de cartells principalment per dos motius: van dedicar molta més atenció al cartell, conscients del seu valor artístic i perquè les edicions que feien les companyies ferroviàries eren grans, en nombre d'exemplars, ja que difonien les destinacions turístiques a tots els punts de la línia ferroviària.

Els cartells turístics de la Baixa Cerdanya

Els primers cartells turístics que es coneixen de la Baixa Cerdanya han arribat fins a l'actualitat perquè l'entitat promotora n'ha conservat uns exemplars i perquè n'hi ha en mans de col·leccionistes privats. Són cartells dedicats, sobretot, a activitats primerenques relacionades amb l'excursionisme i els esports d'hivern. Molts d'aquests primers cartells van ser promoguts pel Centre Excursionista de Catalunya i servien per anunciar activitats relacionades amb els esports de neu -Copes d'Espanya i Catalunya d'esquí o d'altres esports-.

La majoria d'aquests cartells estaven adreçats a visitants ocasionals, els excursionistes, que es poden considerar com els primers turistes que anaven a la Cerdanya. Un bon nombre de cartells estan dedicats a La Molina, on el mateix Centre Excursionista de Catalunya va obrir un refugi perquè els practicants d'aquests esports hi fessin estada. Solen ser cartells en els quals la figura humana és important, ja que ocupa una bona part de la superfície del cartell, i hi apareix

Josep Morell. *Alpinismo en España*. 1941, Col. Marc Martí

practicant un esport o una activitat de muntanya.

El turisme inicial de la Cerdanya es limitava als estiuencs que es desplaçaven a Puigcerdà a l'estiu, una situació que encara va créixer més quan el tren va arribar a la vila, l'any 1922. Va ser entre els anys 20 i 30 del segle XX quan el turisme s'expandeix pel territori d'una forma organitzada¹.

El turisme que es desplaça a la Cerdanya prové, en major mesura, de la capital del Principat quan les connexions van estar ben acabades. D'aquesta manera, des de Puigcerdà es pot traspasar la frontera i desplaçar-te a altres poblacions del país veí.

L'any 1925 es va fundar el Foment del Turisme de Puigcerdà i hi ha referència escrita de la preocupació dels seus membres per desenvolupar el turisme com a activitat econòmica i cultural. L'any 1930, l'entitat va encarregar a Josep M. Vidal Quadras un cartell de propaganda del que, fins ara, no en teníem coneixement².

Toni Vidal. *Cerdanya*. 1985, Generalitat de Catalunya

Més tard, la Federació de Turisme de Catalunya i Balears, a la qual pertanyia el Foment del Turisme de Puigcerdà, va convocar un concurs de cartells de propaganda turística³. Per la premsa podem seguir els resultats d'aquest concurs. Quant al cartell sobre Puigcerdà, el guanyador del premi fou Martí Bas⁴, amb el lema *Neus de Cerdanya*, que va passar a ser propietat de l'Ajuntament. Es troben comentaris respecte d'aquest cartell i també d'altres que van participar en el concurs⁵. Posteriorment, l'Ajuntament de Puigcerdà va adquirir el cartell *Primavera* per 250 pessetes de Borrell fill i es diu que Foment del Turisme de Puigcerdà té el propòsit d'adquirir el que porta per lema *l'Estany*⁶. També s'insinua que un industrial de la vila vol ad-

quirir el que porta per lema *Frontera*, si el preu és raonable. Segurament no se'n va editar cap, ni el guanyador del premi⁷. L'any 1934, a la premsa es qüestiona el sentit de participar en el concurs de cartells si finalment no s'edita i també es dona compte que altres cartells els han adquirit *patricis* de la vila⁸. Semblaria que cap d'aquests projectes va veure la llum en format cartell editat però s'haurà de fer recerca per si es poguessin localitzar, en cas que els originals es conservin.

L'any 1935 l'OTC (Oficina de Turisme de Catalunya) va obrir una seu a Puigcerdà⁹ per poder donar informació als possibles turistes. En algunes de les imatges fotogràfiques conservades a l'Arxiu Nacional de Catalunya (Fons Gabriel Casas i Galobardes)¹⁰ de la seva inauguració es veu l'interior de les dependències amb diversos cartells, alguns dels quals editats per aquesta entitat i d'altres pel PNT (Patronato Nacional de Turismo), però cap d'ells correspon a la Cerdanya.

Coincidint, probablement, amb l'obertura d'aquesta oficina, es va editar un cartell de Puigcerdà, obra

d'Enric Moneny, que sí que es conserva, amb una vista de Puigcerdà i, en primer terme, uns genets practicant el polo. Està editat pel PNT, l'OTC i Foment del Turisme de Puigcerdà. Aquests anys la col·laboració entre diferents organismes era cosa comuna.

Als anys 40 del segle XX, després de la Guerra Civil, es torna a reprendre a Espanya l'interès pel turisme i s'encarrega a Josep Morell, des de la *Direcció General de Turismo*, una campanya. Una proposta de diversos cartells, tant per a la platja com per a les zones de muntanya. Els cartells, promouen *Espanya* amb imatges de diversos punts de la geografia de l'estat espanyol.

Els cartells que són de muntanya són genèrics i n'hi

ha d'escalada, d'alpinisme i d'esports de neu, però es poden utilitzar per a qualsevol indret de la geografia peninsular. En algun dels cartells es puntualitza una mica més i es fa referència a diverses zones de muntanya en les que es poden practicar, sobretot, els esports d'hivern.

Les zones de muntanya han quedat més en un segon terme respecte del turisme de sol i platja, que el règim franquista va promocionar a causa dels rèdits econòmics que proporcionaven al país les divises.

En el període posterior a la Guerra Civil, doncs, hi ha pocs exemplars de cartells turístics de les zones de muntanya i, per tant, tampoc n'hi ha de la Cerdanya. Sí que hi ha cartells dels campionats i competicions vinculats al món de la neu que es duen a terme a la Cerdanya, i, en concret, a la Molina. Tot i això, no els coneixem tots i hi ha moltes llacunes. En tota aquesta etapa, el *Ministerio* no editarà cap cartell específic de la Cerdanya, tot i que anaven fent promoció d'altres indrets de la geografia espanyola. Hi ha alguns exemplars genèrics d'aquests territoris editats per *Fomento de Turismo de Gerona*, alguns dels quals –pocs– fan referència als Pirineus. Cap d'aquests organismes es va preocupar de conservar el material que editava i aquest fet en dificulta el seu estudi.

És a partir de la transició democràtica i de la restauració de la Generalitat de Catalunya que es reprèn la tasca de difusió i promoció del turisme en el territori català. Concretament, es va intentar editar un cartell per a cada comarca de Catalunya i se'n va editar un de la Cerdanya l'any 1985.

Aquest cartell respon a la dinàmica dels cartells que es troben a partir dels anys 1960, que permeten reproduir una fotografia d'una mida considerable a un preu raonable. Això fa que aquest sigui el model que s'utilitzarà des d'aleshores i que deixa de banda les creacions artístiques. Es va considerar que la fotografia era un bon element per ser utilitzat en els cartells turístics perquè es creia que així es transmetia un major grau d'objectivitat. Solen ser imatges de vistes generals de paisatges. Aquest esquema és el que els diferents organismes locals dedicats al turisme han utilitzat també per als cartells turístics de poblacions concretes. Aquesta tipologia és la que més abunda en els cartells turístics a les dues Cerdanyes, en els darrers anys.

Addenda

A l'Alta Cerdanya sí que s'ha fet una tasca de siste-

matització i estudi del fenomen del cartellisme turístic, i, fins i tot, s'han organitzat exposicions. En canvi, a la Baixa Cerdanya i, per extensió, a tota l'àrea pirinenca catalana, aquesta tasca encara està per fer. Està clar que aquesta acció afavoriria el coneixement del turisme en general i del cartellisme turístic en particular.

Notes

1 A la premsa de Puigcerdà dels anys trenta del segle XX es pot seguir la preocupació pel desenvolupament del turisme i la reclamació del Foment del Turisme de Puigcerdà de confeccionar algun cartell de la Cerdanya. A la revista *El Pirineo* de 18/06/1933, pàg. 1 està escrit: "Però en el que al nostre entendre anem francament desorientats és en l'aversion als cartells. És que no hi ha cap cartellista modern que vulgui pintar la Cerdanya o bé és que ens entestem en fer-ho per a qui no està especialitzat? Obrim un concurs i veurem que n'hi ha de sobres."

2 Per la revista *El Pirineo* de 13/04/1930, pàg. 8, de 25/06/1930, pàg. 7 i de 14/09/1930, pàg. 7 sabem que el mateix autor ja havia fet un altre cartell turístic l'any 1925, per encàrrec de Ferrocarriles Transpirenaicos. A la revista *Ceretania* de 18/01/1925, pàg. 5-6 se'n fa la següent descripció: és una "<<sportwomen>> damunt la neu i és tan ben feta que la neu fa venir fred i la vella <<sportwomen>> lo contrari, i tot ell respira l'esquisitesa i l'elegància de les coses que fa el Sr. Vidal i Quadras que n'és l'autor".

3 A *El Pirineo* de 26/06/1933, pàg. 2-3 apareix la convocatòria d'aquest concurs amb les bases. En el punt IV l'Ajuntament de Puigcerdà ofereix 500 pessetes al millor original sobre un cartell de la Vila. A *El Pirineo* de 09/07/1933, pàg. 6 es dona compte d'una ampliació dels premis del concurs.

4 *El Pirineo* de 13/08/1933, pàg. 2.

5 *El Pirineo* de 10/09/1933, pàg. 1-2: "És un cartell que no diu res, que suggereix molt poca cosa, i, per tant, és admirablement útil per a exhibir un nom, el nom que convingui, en aquest cas Puigcerdà". Es referencien tres cartells més: "<<Estany>>...És un cartell admirablement resolt; en el qual l'estany pren una perspectiva grandiosa". "<<Primavera>> i en ell s'hi llegeix <<La Cerdanya Puigcerdà 1.200 metres>>. És un cartell magnífic i de gran vistositat." I "<<Fronte-

ra>> amb unes belles coloraines de banderes...”.

6 *El Pirineu* de 15/10/1933, pàg. 9.

7 *El Pirineu* de 01/11/1933, pàg. 9.

8 *El Pirineu* de 22/04/1934, pàg. 1-2 i *El Pirineu*, 17/06/1934, pàg. 1-2.

9 *El Pirineu* de 01/09/1935, pàg. 10.

10 Es poden veure aquestes imatges del dia de la inauguració d'aquesta oficina en línia a: [http://arxiu-senlinia.cultura.gencat.cat/ArxiuEnLinia/cercaUnitats.do?head=null&on=null&sortColumn=null&sortDirection=null&cerca=simple&pos=0&total=2&page=1&unic=null&unicUni=null&dataConcreta=0&contingut=oficina turisme catalunya puigcerda&seleccio=matges=2&idarxiu=1&idfons=5&codiProc=999999999999999999&codiClass=999999999999999999&nivell=IMATGE FIXA \(FOTOGRAFIA\)](http://arxiu-senlinia.cultura.gencat.cat/ArxiuEnLinia/cercaUnitats.do?head=null&on=null&sortColumn=null&sortDirection=null&cerca=simple&pos=0&total=2&page=1&unic=null&unicUni=null&dataConcreta=0&contingut=oficina%20turisme%20catalunya%20puigcerda&seleccio=matges=2&idarxiu=1&idfons=5&codiProc=999999999999999999&codiClass=999999999999999999&nivell=IMATGE%20FIXA%20(FOTOGRAFIA)) . Hi ha 14 imatges de l'exterior i de l'interior i una que correspon al cartell d'Enric Momeny en versió francesa.

BIBLIOGRAFIA

BOSOM, Sebastià; MERCADAL, Oriol. “La Cerdanya: de l'estiu burgès al turisme modern”. *Imatge i destí. Cartells turístics de les comarques gironines*. Girona: Museu d'Art de Girona, 2003. Pàg. 83-90.

CARULLA, Jordi. *Catalunya en 1000 cartells*. Barcelona: Poster-mil, 1994.

FRICKEN, Jean-Loup i TERRANCLE, Philippe. *Les Pyrénées s'affichent*. Toulouse, 2004.

Le pays Catalan à l'affiche. Perpinyà: Museu de Sant-Cyprien, 2014.

JARDÍ, Enric. i MANENT, Ramon. *El cartellisme a Catalunya*. Barcelona, 1983.

Les Pyrénées a travers l'affiche. Lourdes, 1980.

MARTÍ, M. *Morell cartells*. Barcelona, 2001.

MONTURIOL, Antoni. i VIDAL, Dolors. “Imatge i destí: els cartells turístics de les comarques gironines”. *Imatge i destí. Cartells turístics de les comarques gironines*. Girona: Museu d'Art de Girona, 2003. pàg. 25-32.

MONTURIOL, Antoni. i VIDAL, Dolors. “Los Pirineos a través de los carteles turísticos”. *El descubrimiento de los Pirineos*. Lourdes-Graus, 2011.

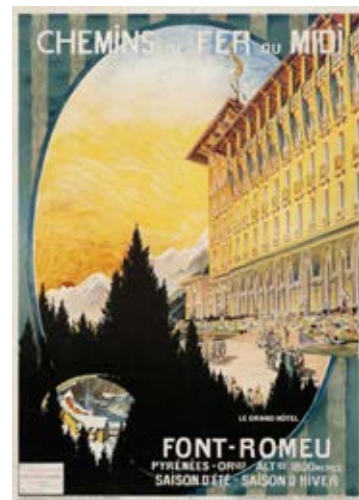
VIDAL, Dolors. i MONTURIOL, Antoni. *Imatge i destí. Cartells turístics de les comarques gironines*. Girona: Museu d'Art de Girona, 2003.

VIDAL, Dolors., MONTURIOL, Antoni. i PUIG, Núria.

“Evolución del cartel turístico (1929-1959)”. *Catálogo de carteles oficiales de turismo de documentación turística de España (1929 a 1959)*, Madrid, 2005.

VIDAL, D., MONTURIOL, A. *Exposició 75 aniversari de l'Oficina de Turisme de Catalunya*. Barcelona: Direcció General de Turisme, Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, 2011. Recuperat de: <https://issuu.com/turismecat/docs/otc>

WEILL, Alain. *L'invitation au Voyage: L'affiche de Tourisme dans le monde*. Paris: Éditions Somogy, 1994.

Tony-George Roux, Font-Romeu Station climàtica d'hiver, 1923
H. Germa, Font-Romeu. Le Grand Hotel, 1913

Cartells d'Esports: Centre Excursionista de Catalunya

Tony-George Roux, Font-Romeu Station climatique d'hiver, 1923
 H. Germa, Font-Romeu. Le Grand Hotel, 1913

Cartell de CHEMINS DE FER
 D'ORLEANS ET DU MIDI.
 A. Gallice, Paris c/1890 (121x85 cm).
 Col·lecció particular.

EL CG Puigcerdà està de moda

ALFONS MILLS

Sempre havia pensat que a les persones ens mou alguna cosa més que el curt termini, que el resultat efímer o l'èxit puntual. Un cop més m'equivocava i molt. A molts de nosaltres ens atrauen les victòries i fugim dels

mals resultats o de les èpoques fosques.

El CG Puigcerdà aquest any ha revifat després d'uns anys d'ostracisme i penúries. El club només ha passat de l'UVI a planta i caldrà encara treballar molt de valent per recuperar-se econòmicament, però si el comportament esportiu de l'equip sènior segueix la tendència d'aquest any, tot serà més fàcil, d'això no hi ha dubte.

Canvi de mentalitat d'un grup que ha patit força esportivament les darreres temporades però que aquest any ha aconseguit dos subcampionats i la recuperació

de l'afició perduda. Nos espònsors, socis i sobretot molt ressò mediàtic i social a causa de la possibilitat de guanyar dos títols que finalment s'han escapat per poc.

A la pista, durant anys, l'afluència d'espectadors ha sigut molt limitada. Havia arribat a sentir que alguns aficionats els feia mal veure perdre a l'equip tan clarament i que per això preferien amagar el cap sota l'ala. Aquest detall diu molt d'una part de la societat que defuig les derrotes per recrear-se en les victòries. I és que la vida ja dona prou pals, acostumen a argumentar.

L'hoquei gel sempre ha sigut un tret identitari pel poble i per la comarca en general. Un esport dur, com el temps alguns hiverns, ràpid com el torb que ens acompanya de tant en tant i espectacular com el verd de la comarca quan esclata la primavera. Recordo que fa molts anys que no s'aconseguia cap títol, però en els que els equips que els guanyaven els costava molt arrancar bons resultats del fortí ceretà. Empesos per un públic passional, de vegades massa, però entès en una reglamentació no sempre a l'abast de tothom.

Els darrers anys havia perdut seguiment per part de tots. I és que després d'un temps en què la professionalitat havia fet fora el voluntariat del club, la decepció i el desànim s'havien imposat. El canvi de responsables i la situació financera crítica van agreujar encara més el nivell competitiu i ha costat remuntar el nivell d'un equip amb els recursos tan limitats.

Però més enllà de les dificultats que es repeteixen cíclicament amb els canvis de junta del club, el més preocupant és aquesta inconsistència d'una afició que havia fet un seguiment tradicionalment més alt. La sola presència de la gent a la pista ajuda a l'equip a oblidar tots els esforços i hores invertides en un esport pel qual sacrifiquen tant temps de la seva vida. Hores d'autocar i quilòmetres a la carretera cada cap de setmana sense veure els amics i les famílies. L'alè de l'afició, com deia, fa que s'oblidi per un instant aquest sacrifici i també es treballi per no decebre els seguidors.

L'equip de moda i revelació de la competició no ha pogut completar la sorpresa, però amb la seva gent darrere segur que ho tornarà a intentar la temporada vinent. S'ha d'esperar que la moda acabi calant en els hàbits de la gent que pot estar disponible alguns dissabtes al vespre. Els horaris no acaben d'ajudar i el calendari de partits encara menys. Però contra els elements saben anar-hi i aquesta petita dificultat no aturarà a una afició que en els darrers desplaçaments de la temporada ha seguit a l'equip massivament.

I ara que la màquina s'ha engegat no permetem que s'aturi. Feu-vos socis, espònsors o compreu una samarreta. Porteu als vostres fills a provar aquest gran esport o pugeu a veure un partit i demaneu allò que no entengueu d'allò que passa sobre del gel. Qualsevol

acció per ajudar servirà per aconseguir que club millori i posar les bases perquè no ens trobem en els anys vinents davant d'una situació similar. El CG Puigcerdà ha de tornar a ser el màxim representant de la comarca fora de la vall i hem d'estar-ne el màxim d'orgullosos.

L'equip és molt jove i per donar el saltet que falta cal que tothom remi en la mateixa direcció. A poc a poc s'està aconseguint, però no podem abaixar la guàrdia, ja que la resta de rivals també tenen ganes de competir i guanyar.

Cal seguir perseverant, insistint. La temporada vinent tornarem a tenir una oportunitat i dependrà de nosaltres que l'aprofitem. En el camí gaudirem del trajecte, ens ho devem. I si els resultats no arriben, que sigui perquè els rivals han sigut millors.

Una mirada a la revista *Fil Directe*

GUILLEM LLUCH TORRES

Cada mig any, coincidint amb les festes de Nadal i l'estiu, les bústies de totes les cases de Montellà, així com bona part dels establiments del Baridà, reben un nou número del *Fil Directe*, la publicació editada pel Grup d'Amics de Montellà (GAM). Aquest estiu se'n publicarà el número 45, fet que fa evident que la revista té al seu darrere un important bagatge, acumulat durant més de 22 anys.

Per remuntar-se als orígens de la revista cal parlar-ne amb qui en va ser un dels impulsors, l'actual vicepresident del Grup d'Amics de Montellà, Albert Martí. Explica que “el primer número del *Fil Directe* es va editar el mes de juliol del 1997, quan l'entitat havia complert tot just catorze anys d'existència. El projecte de publicar un butlletí havia estat comentat en diverses ocasions pels membres de l'associació, però a vegades algunes iniciatives no acaben de concretar-se malgrat els millors propòsits d'aquells que les han de fer realitat. Unes vegades s'adduïa manca de temps, altres la de col·laboradors o d'idees”. Tot i això, celebra que “la il·lusió no va decaure i finalment s'aconseguí que el butlletí informatiu veiés la llum, ara fa una mica més de vint-i-dos anys”.

La data de publicació, afegeix, “es va fer coincidir amb la de la celebració de l'aplec de Santa Magdalena, en el segon any de la seva recuperació després de diverses dècades sense fer-se”. Aquest primer exemplar constava de quatre pàgines i es va distribuir a totes les cases de Montellà, per tal que tothom tingués notícia del butlletí i dels objectius del GAM.

Martí recorda que “als promotors d'aquesta publicació els movia l'afany de dinamitzar els aspectes culturals de Montellà i promoure totes aquelles activitats que redundessin directament o indirecta en benefici del poble i el seu entorn”. Tot i això, i “sent conscients que a vegades per voler abastar massa no s'arriba gaire lluny, no se'n va fixar una periodicitat concreta, sinó que es va decidir que les aportacions dels col·laboradors marcarien la vigència de la publicació. Val a dir que d'aleshores ençà el *Fil Directe* s'ha anat editant regularment cada sis mesos i hom té la satisfacció

d'haver assolit la xifra de 44 números que han tingut tots ells molt bona acceptació a Montellà i als pobles del municipi i voltants”, afegeix.

Pel que fa als temes tractats en el primer número del *Fil Directe*, Martí explica que feien referència a la recuperació de l'aplec de Santa Magdalena (a la pàgina 1), a l'exposició del primer recull de fotografies antigues del poble sota el lema “*Montellà ahir... te'n records?*” i al projecte d'inventari de la maquinària i eines agrícoles i d'horta de Montellà (a la pàgina 2). Mentrestant, a la pàgina 3, dins de l'apartat Racó històric i llegendari, es relatava una llegenda sobre el Castell de Montellà datada l'any 1675 i contada per Mn. Josep Planes (Ripoll 1916). A més, també es feia ressenya de diverses cites del *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i Sotsvegueria de la Vall de Ribes*, del doctor Jaume Martí Sanjaume, Pvre, relatives al castelló que havia estat erigit en el punt més alt del poble de Montellà, on es troba ubicada la Torre. Finalment, a la pàgina 4, a més de constar-hi la butlleta d'inscripció de soci de l'entitat, es posava de manifest l'agraïment a les empreses que van fer possible la celebració de l'aplec de Santa Magdalena del 1997.

Lògicament, des d'aquell primer número la publicació ha anat evolucionant. Així, s'ha passat de les quatre pàgines inicials a les més de vint actuals. De fet, en algunes ocasions, coincidint amb aniversaris de la revista o de l'associació, s'han fet números especials amb prop de 40 pàgines. El que també ha evolucionat han estat les seccions. Així doncs, actualment la revista compta amb un seguit d'apartats fixos, com ara la Miscel·lània, on s'hi tracten qüestions d'actualitat diversa, relacionades amb Montellà, el Baridà o l'associació, principalment. També es dedica un apartat a l'escola Ridolaina de Montellà, on els seus professors i alumnes expliquen les activitats, projectes i experiències que han dut a terme recentment. Una altra secció fixa és la dels Nostres personatges, on al llarg dels anys s'hi ha recollit el testimoni de bona part de la gent gran del poble, així com de persones rellevants lligades amb Montellà, com ara l'esportista Kilian Jornet o el biòleg

Carles Lalueza, entre molts d'altres. S'han mantingut apartats com el Racó històric i llegendari, i se n'han afegit d'altres com el Racó del llibre pirinenc, Herbes, plantes i flors o el més recent Tocats pel bolet, entre molts d'altres. També s'ha comptat amb nombroses col·laboracions, fora d'aquestes seccions fixes.

Cal remarcar que gràcies a la constància i dedicació de qui n'ha estat coordinador durant molts anys, l'actual president del GAM, Llorenç Vergés, la revista ha fet un salt qualitatiu important. Superant les barreres de Montellà i del municipi, i intentant sempre mantenir l'interès del lector, el *Fil Directe* ha recollit a les seves pàgines articles sobre temàtiques ben diverses, sempre relacionades amb el Pirineu i la muntanya.

Mantenir una revista com aquesta no és fàcil, i més quan tot es fa de forma totalment desinteressada. El *Fil Directe* es distribueix de forma gratuïta i cap dels col·laboradors –ni cap membre de l'equip coordinador i de maquetació– cobra ni un sol euro. Això, doncs, fa que sigui de molt agrair tant la voluntat de tots els seus col·laboradors de fer-ho de forma altruista, com la tasca de totes aquelles persones que al llarg d'aquests més de 22 anys han coordinat la publicació.

La impressió i la distribució de la revista s'ha pagat, principalment, a través de dues vies. D'una banda, gràcies a les quotes dels socis i sòcies del GAM, que han permès destinar una part dels diners que recapta l'entitat a fer possible la publicació. De l'altra, a la publicitat que número rere número han anat posant la majoria d'establiments del municipi i de pobles veïns, uns altres actors que han estat clau a l'hora de fer possible aquest projecte.

És per això, i en paraules del mateix Albert Martí, vicepresident de l'entitat, que "el Grup d'Amics de Montellà espera seguir comp-

tant amb el suport dels socis i col·laboradors que fan possible aquesta publicació, així com la resta d'activitats i accions que configuren els objectius i finalitats d'aquesta associació cerdana que enguany celebra el 36è aniversari de la seva fundació".

Editorial

Havíem de fer-ho fa temps –és cert–, però de vegades alguns projectes no acaben de concretar-se malgrat els millors propòsits dels qui els han de fer realitat. Unes vegades ha estat la manca de temps... altres, la de col·laboradors o d'idees. La il·lusió no ens ha mancat, però, i hem aconseguit –per fi!– que el butlletí veïés la llum.

I no hi havia –creiem– una ocasió més encertada per a presentar-lo a tots els veïns de Montellà, que l'aplec de santa Magdalena, en aquesta etapa de recuperació després de vèries dècades que havia deixat de celebrar-se.

Volem que el primer exemplar –aquest senzill, però digne, número 1– arribi a totes les cases de Montellà a fi que tothom tingui notícia de la seva existència i, a la vegada, de la del G.A.M. Desitjariem, tanmateix, que això no s'acabés aquí i que els propers exemplars que puguem editar, tinguin també entrada a totes les llars del poble. En principi la nostra economia permetrà que el rebem només els socis. Per això seria bo que, almenys, n'hi haguessin com a mínim un per casa. I constatem que no ens mouen altres afanys que no siguin dinamitzar els aspectes culturals de Montellà, –que no són pocs–, i promoure totes aquelles activitats que redundin directa o indirectament en benefici del poble i el seu entorn.

Els estatuts del G.A.M., que estan a l'abast de tots aquells que els vulguen conèixer, recullen els objectius fixats quan fou fundat ara fa quasi 15 anys.

Conscients, no obstant, que de vegades per voler abastar massa no s'arriba gaire lluny, no hem volgut fixar una periodicitat concreta al butlletí. El temps i les col·laboracions que puguem rebre ens marcaran aquest camí que avui iniciem i que volem que sigui llarg.

Gràcies per la bona acollida que, de ben segur, ens donareu a les vostres llars!

Albert Martí Roig
President del G.A.M.

Recuperem l'Aplec de Santa Magdalena

Quan el maig de 1983 era fundat el Grup d'Amics de Montellà, uns dels objectius que es varen fixar els seus membres fou la recuperació dels usatges i costums del poble, entesos com a valors de la cultura tradicional, que constitueixen un patrimoni comú, heretat, que cal defensar, conservar, restaurar i transmetre.

En aquest sentit, el G.A.M. ha dut a terme durant aquests anys accions directament relacionades amb la cultura popular, d'entre les quals cal destacar el bateig –l'any 1988– de les noves campanes de l'església de Sant Serni.

L'any 1996, tretze anys després de veure la llum l'associació i moguts els seus membres pel mateix objectiu, es proposaren recuperar la festa de santa Magdalena –que se celebra el 22 de juliol–, de la qual havien trobat referències de la seva celebració a Montellà, a la Gran Geografia Comarcal de Catalunya, al Calendari de Festes de Catalunya, Andorra i la Franja, i al Calendari Cerdà.

El G.A.M. vol reinstaurar aquesta festa amb fermesa, atorgant-li una personalitat i caire propis que permetin la seva consolidació en el futur. Per aconseguir-ho cal la col·laboració i participació en l'aplec de tots els veïns de Montellà. Només així podrem tornar a fer nostra aquesta diada i commemorar-la amb la trempera i empenya dels montellanencs de fa cent anys.

Fotos: Missa i dinar de l'aplec 96.

La ciutat de Matera, que durant l'any 2019 serà la capital europea de la cultura, està enclavada en una regió erma i seca, la Basilicata anomenada també Lucània, estesa entre el tacó i la punta de la bota italiana. Al sud, molt al sud.

Tant al sud que durant molts segles els poders públics han ignorat la seva existència. La pobresa endèmica dels seus habitants, les malalties, l'èndarreriment atàvic, no va preocupar l'Estat Italià fins que a mitjans dels anys cinquanta un grup d'intel·lectuals denuncià les condicions de vida de les seves gents que encara vivien en coves excavades a la roca, com ho havien fet els seus avantpassats des dels temps del neolític. Barrejats amb els animals, sense airejament, en condicions d'insalubritat extremes que propiciaven una mortaldat infantil que feia saltar pels aires els percentatges d'una Itàlia que desitjava recuperar la seva autoestima. Llavors el qui era primer ministre en aquell temps Alcide de Gasperi, es veié obligat a intervenir i l'estat va construir una nova ciutat, amb cases de debò perquè s'hi pogués traslladar la població que vivia en coves.

Molt abans però, un escriptor i pintor, Carlo Levi, hi fou desterrat pel govern feixista de Mussolini i

escribí i pintà la crònica d'aquell racó al sud oblidat. Desterrat era la paraula justa, ja que en aquell temps Matera i la Basilicata eren indrets on viure resultava un càstig. Carlo Levi, durant el seu exili, escribí un llibre que du per títol *Crist es va aturar a Èboli*, com si el mateix Jesús ja no hagués gosat continuar més avall, en el que relata l'estat d'abandó i de misèria que descobrí en els qui havien de ser els seus veïns durant un llarg període. Malalties endèmiques, mortalitat, un conformisme atàvic, incultura, és el que descriu. Però sobretot indiferència dels poders públics, com si aquell indret no pertanyés al mateix país que Roma o Milà.

Més tard, en el record d'allò què havia estat aquella època, Carlo Levi pintà un immens mural, que es pot contemplar en el museu de Matera, retratant els personatges amb qui compartí el desterrament. Els nens, amb aquells ulls foscos i immensos que miren el món, les criatures malaltes, dormint en coves junt amb els animals, dones amb el cap cobert amb un vel negre, vells. Tots ells personatges reals, amb ulls, inundats de conformisme i resignació que aguanten la mirada de qui contempla el quadre; el mateix Carlo Levi apareix en la tela. Tant el llibre com la pintura es feren públics anys després i contribuïren al sentiment

de vergonya d'un país, front al menysteniment al qual havia condemnat aquella part del seu territori, situada tant al sud.

Més endavant, en els anys seixanta, Pier Paolo Passolini viatja a la Basilicata i queda fascinat pels paisatges secs, rocosos, per les mil·lenàries oliveres retorçades, en fi, per la terra tan dura de treballar i pels rostres inescrutables de la gent de la regió i tria Matera per rodar el que tal vegada ha estat el seu film més emblemàtic, *L'Evangelí segons Mateu*, dedicat al Papa Joan XXIII. Roda respectant el mateix color de la realitat, que és blanc i negre. No hi ha en la pel·lícula ni la dolçor del verd ni l'ensonyament del blau. Només el sol i l'ombra.

La pel·lícula va tenir molt èxit. Tant per la seva sobrietat en els plans gairebé tots enfocats en les mirades dels personatges, com pel rerefons de la ciutat de Matera, que bé es podria anomenar la nova Jerusalem de tan bé com reflecteix l'indret i el temps del relat de l'Evangelí. Va ser Passolini qui la va descobrir i la posà davant els ulls d'Itàlia i del món, que havien ignorat durant tant de temps la seva existència.

Enguany aquella mateixa ciutat negligida ha estat nomenada capital europea de la cultura. Als anys noranta el seu antic barri de coves excavades en la roca calcària i esglésies rupestres quina construcció es remunta als primers segles de l'era cristiana, fou declarat patrimoni de la Humanitat per la Unesco. L'anomenat Sassi constitueix en el centre de la ciutat guanyada a les entranyes de la roca; un sistema urbà únic, amb les seves cisternes d'aigua pura filtrada per la pedra, els seus pous de glaç, les cases on conviuen persones i animals, les botigues, les esglésies rupestres amb els murs decorats de pintura bizantina. Un sistema perpetuat a través dels segles i que es remunta al temps del Neolític. Pràcticament els habitants de Matera han viscut, fins a època molt recent, de la mateixa forma que ho feren els seus avantpassats de fa nou mil anys.

Ciutat rescatada de l'òblit, abandonada durant segles a la seva pròpia sort, constitueix enguany l'epicentre de la cultura europea.

Un bon motiu per passejar pels seus estrets carrers, contemplar la ciutat, el conjunt de la ciutat des dels seus miradors quan la llum de l'álba la desvetlla o la del capvespre la suavitzza i la refresca. Des del camí empedrat que ressegueix el barranc, al fons del qual

discorre el miserable cabdal del riu Gravina, que malgrat tot, ha tallat enfront de la ciutat un altíssim penya-segat. Contemplar la ciutat blanca construïda o foradada en la pedra calcària, caminar pels seus carrers empedrats i estrets, ara rescatats de l'òblit mil·lenari per un turisme incipient, i fer-ho aquest any, en què Matera bullirà d'actes culturals i exposicions de tota mena, de segur deixarà en l'ànim del viatger, la impressió d'haver estat en un indret únic.

El teatre i l'espai

JAUME PIGUILLEM

Tots els actors del món, siguin amateurs o amb una dedicació amb contrapartida econòmica, coneixen una gran veritat que, no per elemental, deixa de ser important. Tota acció teatral necessita un espai per ser representada. En les formes, mides, característiques i ús d'aquest espai per part dels actors, es troben les variables que distingeixen una acció teatral d'una altra.

La definició d'espai que proposa el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) és: "Extensió contínua que conté tots els objectes sensibles i dins la qual aquests poden canviar de posició." Aquesta definició ja dona pistes dels elements que entren en joc a l'hora de plantejar l'ús de l'espai quan es duu a terme un acte teatral.

L'espai teatral és, per tant, una extensió contínua. Aquest fet vincula directament aquest espai amb la realitat. En la mesura que el teatre té lloc a un espai real, a la vida mateixa, l'acció teatral estarà dotada d'un codi de realitat (potser és més exacte parlar de codi versemblant) que ajudarà l'espectador a "creure" allò que està passant dalt de l'escenari.

En la definició d'espai també apareix el concepte "objectes sensibles". En qualsevol espai teatral, entren en joc diversos "objectes". Els objectes sensibles poden ser els personatges o, més ben dit, els actors que els encarnen. Aquests, utilitzaran l'espai per desplegar la imaginació i la potència creativa per convertir l'espai escènic en qualsevol lloc, existent en la realitat o no. Si

forcem al màxim el concepte "objectes sensibles", també podem incloure-hi tots els sentiments, conflictes i emocions que viatjaran per l'espai, d'un actor a un altre, d'un espectador a un altre i a través de tots ells.

Tota aquesta realitat, construïda a partir d'una infinitud d'eines tècniques i emotives "poden canviar de posició", segons la definició. Dins de l'espai, tots aquests objectes es troben en constant moviment. Determinats elements de l'escenografia poden canviar de posició i modificar tot l'espai, tota la situació. Una cadira pot formar part de la taula d'un menjador, ser a la sala d'espera d'un hospital o a les portes del cel, per esperar

que Sant Pere deixi entrar les ànimes mortals al cel.

Aquests objectes sensibles immaterials són en constant canvi. Un personatge pot explicar al públic una experiència traumàtica i, tot seguit, rebre la visita del seu millor amic a qui fa anys que no veu. De sobte, l'espai, l'atmosfera, pot canviar radicalment. Probablement, la percepció d'aquest canvi per part de l'espectador serà inconscient, pot ser quelcom que no sabrien explicar però, de ben segur, haurà fet canviar alguna cosa en ells. Perquè, al cap i a la fi, una petita porció d'aquell espai, d'aquella atmosfera, canvia també a l'ànima de cada espectador, per fer-los gaudir d'un viatge en el qual acompanyen els éssers emotius que encarnen les històries: els actors.

En relació a l'espai, el DIEC afegeix una última frase a la descripció: "L'espai és divisible a l'infinit". L'espai és infinit, com el cosmos. Infinites són també les possibilitats que ofereix aquest espai teatral. Un espai sagrat que, com si es tractés d'una litúrgia, els actors ocuparan per desplegar el seu art.

La infinitud de l'espai escènic serà una garantia irrenunciable per tal de poder crear sempre noves realitats teatrals, desplegar noves històries, generar nous conflictes i crear nous personatges. Sempre que hi hagi algú disposat a trepitjar un escenari una vegada més, a crear un nou espai de ficció, l'univers que conforma el teatre seguirà viatjant cap a l'infinit.

I què voldran, de tall?

BERNAT POUS

- Au va, decidiu-vos que hem de demanar.
- Bon dia! – Diu el cambrer, mentre desplega la seva llibreta amb un somriure d'orella a orella, que espera que predisposi els comensals a deixar una propina generosa.

(...)

- Entesos. I què posarem de *tall*?
- Un filet de bou, per mi. Poc fet.
- Jo vull els peus de porc.
- I jo el confit d'ànec, si-us-plau.

Aquesta interacció és completament rutinària. Ens agrada, i molt, la carn. Tot i ser més cara que altres fonts de proteïna, la carn manté una posició preeminent a les nostres dietes. N'hem arribat a menjar tanta que al segon plat d'un àpat n'hi diem "tall".

Malauradament, la producció de la carn és molt problemàtica: no només per la complexitat ètica de matar animals, que depèn dels valors i conviccions de l'individu, sinó perquè la indústria càrnia és un dels principals contribuïdors al canvi climàtic. Si a la nostra predilecció per les costelles de xai i el *foie gras* hi afegim la reducció progressiva de la pobresa en l'àmbit global, i el fet que la població mundial creixerà fins als 11 bilions de persones aquest segle, és inevitable concloure que la demanda de la carn augmentarà sensiblement.

És molt difícil preveure si la producció podrà mantenir el ritme de creixement de la demanda, però la resposta és irrellevant. Si la producció aconsegueix satisfer tota la demanda, serà perquè s'ha sacrificat la qualitat – tots tenim a la retina les fàbriques de carn, on pollastres, porcs o gallines viuen sense espai per respirar, i són tractats amb hormones per aconseguir una rotació més elevada de producte (en cristià, per augmentar ingressos). Això seria catastròfic per dos motius molt evidents: la falta de salubritat de la carn, que posa en perill la nostra salut; i la contaminació que genera aquest model de producció.

Si, per contra, la producció no pot escalar al ritme

de la demanda, els preus de la carn es multiplicaran, i menjar pollastre tornarà a estar reservat als diumenges i d'altres dates assenyalades.

Davant d'aquesta corda que crema pels dos extrems, des de l'inici de la dècada han proliferat les *start-ups* que introdueixen substituïts d'origen vegetal a productes animals. Un exemple n'és Just Inc., que fa uns anys va començar a comercialitzar un substituït de l'ou venut en ampolla, un líquid groc viscos que, en ser escalfat, qualla com un ou. Va tenir bastant acollida, als EEUU, però amb això no n'hi haurà prou.

Els humans portem 2,4 milions d'anys menjant carn. És una tasca impossible convèncer a la població perquè deixi de fer-ho.

Aquesta mateixa reflexió la va fer Josh Tetrick, fundador i director de l'empresa, fa tres anys. Des de llavors, silenci. I fa uns mesos vam saber en què havia estat treballant: la producció de carn a escala cel·lular.

A una antiga fàbrica de pa, que després d'haver estat remodelada serveix de seu central a Just Inc., hi treballen diversos equips. N'hi ha un que té com a funció l'aïllament de les cèl·lules animals obtingudes d'un teixit, un altre, la selecció de les cèl·lules d'alt rendiment –és a dir, que són més susceptibles a créixer–, i un altre que prepara les cèl·lules pel cultiu. Es col·loquen dins d'un matràs, se les alimenta amb diversos líquids i se sacseja, encoratjant el creixement de teixit muscular i greixós a partir d'una sola cèl·lula.

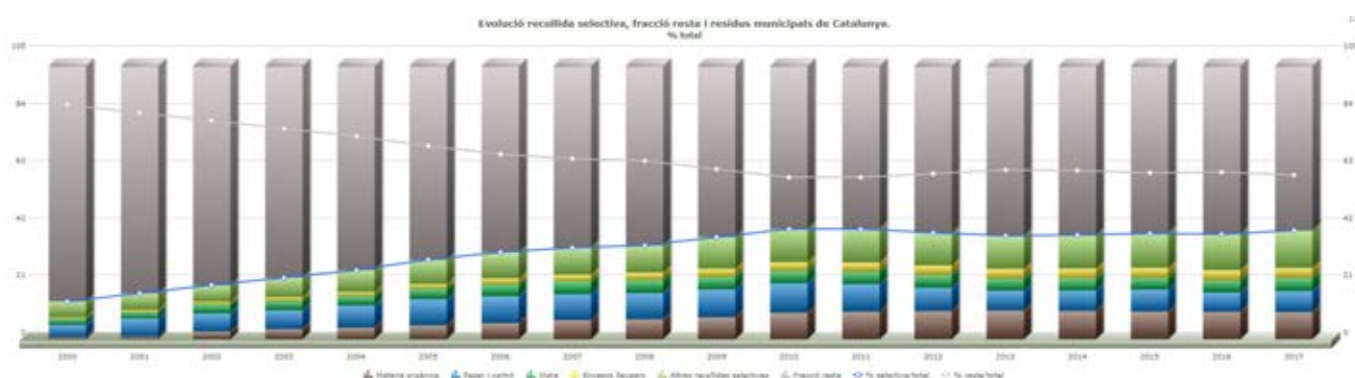
A aquesta tecnologia, que gairebé sembla ciència

ficció, encara li queda uns anys per poder arribar a nodrir els prestatges dels supermercats. En primer lloc, encara no s'ha aconseguit crear un teixit prou fi i homogeni per fer un filet. És molt probable que el primer producte que es comercialitzi sigui una hamburguesa: com que s'han de barrejar les cèl·lules de múscul i de greix, és molt més fàcil fer-ho en forma de carn picada. I en segon lloc, produir carn de laboratori encara és massa car. Els primers intents de comercialització seran de productes de moltíssima qualitat, perquè el marge que ofereixen pot compensar l'amortització de la tecnologia. Dos exemples en són les hamburgueses de carn de bou *Wagyu*, o el pernil ibèric.

D'aquí a vint anys, quan demanem un filet de vedella al restaurant, és probable que no provingui d'un animal que ha passat per l'escorxador, sinó d'un laboratori. Què voldran, llavors, de tall?

Els residus. Un problema a la Cerdanya

ÀLEX RUBIO

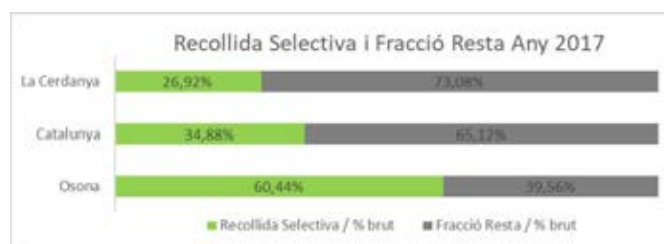

Font: ARC

Des de l'any 2014 a Catalunya s'han realitzat de 2 a 3 campanyes anuals per a sensibilitzar la població sobre la importància de la recollida selectiva. A la Cerdanya ens ha servit d'alguna cosa? Malauradament, no gaire.

Les darreres dades, corresponents a l'any 2017, situen la nostra comarca 13 punts per sota del conjunt del país. Concretament a la Cerdanya reciclem únicament el 26,92% dels residus que produïm, i estem parlant de recollida selectiva bruta, és a dir, en realitat encara reciclem menys. De fet, i sento que hagi estat jo el que faci obrir els ulls als lectors, la Cerdanya som la comarca que encapçala la cua de les menys respec-

tuoses amb el nostre entorn; ens segueix la Noguera i el Segrià. Per altra banda, Osona amb un 60,44% de recollida selectiva bruta encapçala la llista de les comarques més bondadoses amb l'ecosistema.

Gràfic 1: Elaboració pròpia (dades ARC)

Apropant una mica més la mesura, l'Agència Catalana de Residus ens permet fins i tot comprovar quins són els municipis que més contribueixen a les dades catastròfiques de la comarca. En aquest cas Urús, Isòvol i Das són els municipis menys *ecofriendly*, on les xifres de recollida selectiva (bruta) no arriben al 20%. En canvi Meranges, Guils de Cerdanya i Puigcerdà són els més respectuosos amb el medi ambient, amb un 33%, 32,4% i 29% de recollida selectiva respectivament. Tots però, per sota de la mitjana del país.

Font: ARC

A què és degut aquest problema? Hi ha gent que l'atribueix als forasters amb segones residències —pel poc temps que passen aquí, no els val la pena reciclar, ho posen tot junt i ho tiren —diuen. Però, si guem clars, els turistes no generen més d'11.000 tones de residus anuals —1,7 kg de residus per habitant cada dia—, el mateix que el pes de 10.000 cotxes!

El problema som totes i tots nosaltres, que no valorem la importància de dur a terme una bona recollida selectiva, i això ens afecta negativament i afectarà sobretot a generacions futures.

Per altra banda, com podríem resoldre aquesta qüestió? L'Ajuntament de Girona va començar a finals del mes passat una prova pilot de contenidors intel·ligents. Aquests permeten, a través d'una targeta electrònica, obrir el contenidor i identificar qui en fa ús. Així únicament persones autoritzades pel consistori el poden utilitzar. A més a més, als usuaris de la prova pilot — particulars i negocis— també se'ls ha donat bosses específiques per a cada component i adhesius identificadors. En un futur l'ajuntament vol utilitzar les dades generades per aquest sistema per a regular el pagament de taxes per generació de residus muni-

cipals. Així, la gent que més recicli tindrà avantatges a l'hora del pagament dels tributs municipals.

Un altre mètode que molts municipis utilitzen i amb resultats exitosos és la recollida PaP (Porta a Porta). En la recollida selectiva PaP, els usuaris lliuren els seus residus— prèviament separats— al servei de recollida, un dia i durant unes hores en concret. Aquest sistema permet, entre altres beneficis, eliminar els contenidors de la via pública, reduir els residus per habitant, i millorar notablement els resultats de recollida selectiva. Per altra banda, el cost per a les administracions públiques s'incrementa en més d'un 20% en la majoria de casos.

En el programa general de prevenció i gestió de residus i recursos de Catalunya 2013-2020, l'Agència de Residus de Catalunya va marcar com a objectiu global assolir un 60% de recollida selectiva per a l'any 2020 i un 50% per a tots els municipis del país. Lluny d'assolir els propòsits marcats, i tenint present que en els pocs mesos restants difícilment ho farem, si volem conservar el nostre entorn, els ciutadans de la comarca tenim molta feina per fer— també les administracions públiques— per evitar dur la situació a pitjor. Amb més raó encara, si volem deixar de ser la comarca menys solidària amb el medi ambient.

La internacionalització del conflicte català: Una realitat o un miratge?

ALBERT GRAU

Vivim en l'era de la informació, i en conseqüència estem més informats que mai. En Trump fa de les seves als Estats Units, el Regne Unit marxa d'Europa com un adolescent marxa de casa enfadat amb els pares, la gent passa gana a Veneçuela i Corea del Nord prepara o no prepara míssils nuclears. Aquesta varietat d'informació ens porta a pensar que estem ben informats, però la realitat és ben llunyana: estem ben informats del que les nostres fonts d'informació consideren rellevant. Sabem qui presideix Corea del Nord, però la gran majoria de nosaltres tindria problemes per saber qui presideix Portugal i quin tipus de polítiques aplica. Això implica que hi ha una selecció de la informació que rebem. Ens arriba informació filtrada, normalment en funció de com rellevant els fets que succeeixen podem afectar l'economia i l'estabilitat d'occident. Un cop ens adonem d'això, és senzill estar prevenut i pensar allò de: "No només passa el que surt a la tele".

En la direcció oposada, però, és difícil saber on va a parar la informació sobre el que ens passa a nosaltres. En conseqüència, la internacionalització d'un tòpic o problema passa per saber seleccionar la manera en què aquest problema s'exposa al món. A més, el conflicte a visibilitzar estarà exposat en un marc de realitats molt més rellevants econòmicament i que interessin molt més als *mass media*. Afecta el nostre conflicte a la resta del món? Com podem estar segurs de que realment el nostre conflicte es reflecteix en els mitjans de comunicació estrangers? Existeix algun baròmetre de l'interès internacional per un tema en concret? L'era de la informació ens proporciona una eina per aproximar-nos a les respostes a aquestes preguntes: Google i les seves estadístiques.

Segons les infografies de Google, les cerques relacionades amb la paraula "Catalonia" han caigut ara al 6% del total de cerques que es donava al voltant de l'1 d'Octubre de 2017 (Figura 1A). Aquests nivells de cerca són, globalment, iguals o inferiors als nivells de cerca del 2014-2015. Més sorprenent és, fins i tot, que els nivells de cer-

ques sobre Catalunya són ara marcadament inferiors al període de 2004 a 2008.

També podem analitzar l'interès sobre els polítics catalans (Figura 1B). En el cas del nom de Puigdemont, per exemple, la caiguda en cerques és encara més pronunciada, trobant-se ara mateix a l'1% dels seus pics del 2017. Un cas lleugerament diferent és el d'Oriol Junqueras. Tot i que el seu empresonament havia dut l'interès sobre Junqueras a pràcticament el 0% de cerques en comparació amb el 2017, es poden observar alguns pics puntuals de cerques en l'últim mes, arribant al 25% del 2017. Per Jordi Cuixart les cerques segueixen una tendència similar. Per altres, com ara Raül Romeva, l'interès és mínim. Un pot també comparar les cerques sobre uns i altres. La comparativa dels totals de cerques és clara en el gràfic i és bastant reveladora. Durant el 2017 la política catalana va tenir un clar protagonista pel que fa a ressò internacional: Carles Puigdemont. Avui en dia, en canvi, tots els actors del cas independentista català reben molt menys interès que en el passat. A més a més, podem observar que la situació d'empresonament dels presos polítics catalans ha provocat la pràctica desaparició dels seus noms en les cerques a escala mundial.

També donem una ullada a com es compara el conflicte català a altres conflictes polítics que ens cauen ben pròxims: la lluita pel control i independència del Kurdistan i el famós Brexit (Figura 1C). Les conclusions són clares: tot i que l'independentisme català va ocupar portades l'Octubre de 2017, ara mateix l'interès internacional gravita al voltant del Brexit, que ha arribat en els últims mesos a nivells de popularitat que tripliquen el procés català en els seus dies més àlgids. Avui en dia les cerques relacionades amb l'independentisme català es troben al nivell de les cerques respecte a la situació del Kurdistan. Això és alhora molt greu i revelador. De les tres causes, la més injusta és alhora la menys popular: al Kurdistan moren cada dia famílies i activistes, assassinats a mans d'una guerra que ha enterrat les seves esperances sota la seva pròpia sang. I així i tot, poca gent

mira en la seva direcció. El cas català, tot i molt menys greu que el kurd, també pesa molt sobre l'estat actual dels drets humans a la Unió Europea i tot i això rep poc o nul interès. En canvi el Brexit, que és una decisió justa i votada pels anglesos, sembla ser el problema més greu sobre la taula. Per quin motiu passa tot això? Doncs perquè vivim en un món on la popularitat dels conflictes ve determinada, en la seva major part, per l'impacte en el benestar i l'economia dels països occidentals. Si un tema és un factor important en el PIB de la Unió Europea, omplirà portades dia rere dia. Si es debaten els drets humans d'uns quants polítics catalans, o el dret a una vida pacífica dels kurds, serà notícia únicament quan la situació sigui tan inestable que posi en perill l'equilibri occidental.

Per tant, que podem aprendre de tot això? En primer lloc, cal adonar-se que la gravetat d'una causa no determina l'interès que rep. En segon lloc, cal adonar-se que Catalunya ja fa dies que no és el focus d'atenció d'Europa. En tercer lloc, cal adonar-se que Catalunya tampoc ha de ser el focus d'atenció, ja que hi ha causes més greus i més crues que la catalana. En quart i últim lloc, que si la

causa no es lluita cada dia, la notícia s'esborra i el suport internacional desapareix.

Aquestes dades revelen factors clau per entendre la internacionalització (i l'estratègia de silenciament del govern estatal) del procés independentista català. Quan Puigdemont va sortir a Europa després de l'1 d'Octubre, el seu nom va prendre importància en la premsa internacional. Tot i això, com que va reduir els mitjans des dels quals comunicar-se, ha anat perdent contínuament força. Els presos polítics, excepte en comptades ocasions durant els judicis, han desaparegut del mapa. L'únic moment en què la causa catalana va ser rellevant a Europa va ser l'1 d'Octubre i uns pocs mesos després. Des de llavors, tot i el bombardeig de la paraula "internacionalització" des de la premsa catalana, s'ha perdut la major part de l'interès internacional. Per tant, la conclusió és molt clara: la voluntat que el conflicte català s'internacionalitzi és inútil si no es posa en perill l'estabilitat econòmica/política internacional. I això passa per les mobilitzacions massives, les parades de país i la lluita acarnissada contra la repressió.

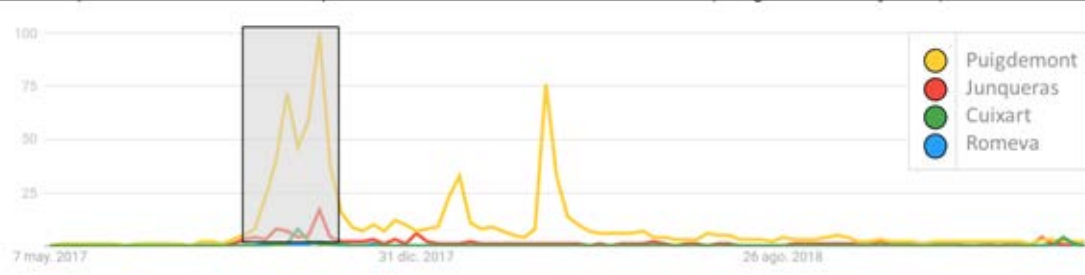
La defensa del procés català, i en conseqüència de

qualsevol lluita per la defensa dels drets de les minories, passa per l'acció radical contrària a la repressió del poder. Si l'independentisme vol que el mirin, no pot rascar-se la panxa pensant que com que la causa és justa, la societat europea hi estarà bolcada, o que ni tan sols estarà preocupada. Els drets, davant els estats i els poders opressius es guanyen per l'acció, no la contemplació. Perquè Europa ens mira, però ens mira cada dia menys.

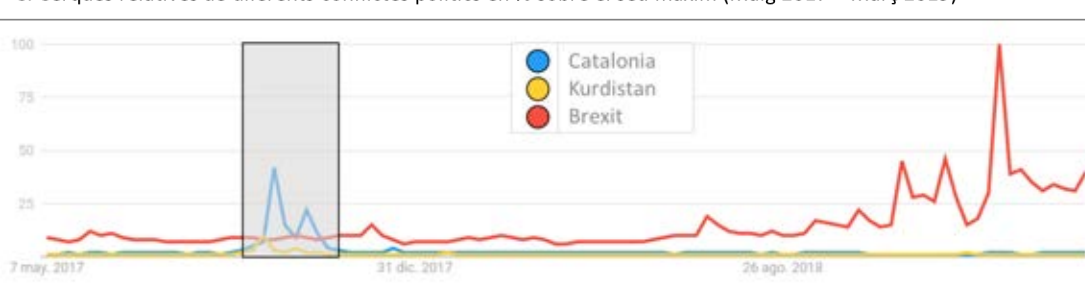
A. Cerques de la paraula "Catalonia" en % sobre el seu màxim (Maig 2017 – Març 2019)

B. Cerques relatives de diferents polítics catalans en % sobre el seu màxim (Maig 2017 – Març 2019)

C. Cerques relatives de diferents conflictes polítics en % sobre el seu màxim (Maig 2017 – Març 2019)

Amb el Cul Inquiet, un Anecdolari Internacional

IGNASI COS AGUILERA

Com molts altres estudiants adolescents, vaig fer un viatge d'estiu a Anglaterra per perfeccionar l'anglès, que a més a més em va servir de tast d'allò que seria viure arreu. Tanmateix, no va ser fins a la universitat que se'm van obrir algunes portes per viatjar a l'estranger; no cal afegir que no vaig deixar passar l'ocasió. La decisió de canviar de ciutat d'estudis va ser principalment motivada per la curiositat de conèixer una altra societat. I si bé això demana un esforç suplementari important, doncs si vols cursar estudis en un altre país europeu, cal conèixer la llengua del país molt i molt bé, i això demana constància i esforç, la recompensa va ser gran. En aquest sentit, quan entres en contacte amb gent de cultura diferent, la lliçó més important és entendre que la realitat sovint no té una interpretació única, sinó que aquesta depèn de la cultura, de l'imaginari i dels valors particulars de la comunitat i de la persona que interpreta. La segona és que les llengües estrangeres no són només llengües en el sentit bàsic de la paraula, sinó que són un element essencial de l'expressió d'una manera d'entendre el món particular, associada a una comunitat concreta. En conseqüència, la desaparició d'una llengua és una tragèdia irreparable, doncs amb ella marxa un imaginari concret i una manera d'entendre el món, el que inevitablement empobreix la riquesa i la varietat de les nostres societats.

En conseqüència, viatjar expandeix la varietat del pensament; primer perquè et situa com a ciutadà d'un lloc més ampli que una ciutat i/o un país concret, més enllà dels lligams d'un passaport concret o d'una llengua, una mica a contra-corrent dels esforços significatius de països per circumscriure'ns a una cultura i a un país únics. Guanyes una familiaritat, potser més imprecisa però molt més àmplia, sigui amb museu britànic de Londres, el traçat de carrers de San Francisco, la costa Noruega o el Montseny, tot té una connotació de proper. Finalment, la dimensió més preuada de l'experiència internacional és la humana, trobar gent a llocs de cultura diferent amb qui pots establir una relació d'amistat, sovint més profunda i duradora de la que podries establir amb gent amb qui comparteixes origen. Tinc la fortuna de tenir uns pocs amics a diversos llocs del planeta els

quals és sempre un plaer retrobar, i en qui confio completament.

Naturalment, canviar d'escenari té un cost personal important. A cada canvi cal un temps d'exploració del nou lloc, d'aprenentatge d'una nova llengua i cultura i manera de fer les coses. També implica una soledat que tal vegada no desitjada, però que mirada en positiu, té la virtut d'ajudar-te en el teu procés personal de creixement i maduració, t'ajuda a copsar que el joc vital és una combinació d'experiències: les que deliberadament provoques que et passin (les teves decisions), aquelles que no pots controlar, i a on probablement el més important és la manera com ho interpretes. En definitiva, l'actitud mou muntanyes.

Dit això, més enllà de fer partícip al lector de les particularitats de l'experiència internacional, sí que he cregut constructiu i interessant escriure un anecdolari de particularitats d'alguns dels països que crec conèixer millor. Amb això vull deixar clar que no vull donar lliçons a ningú; moltes són observacions, altres vivències i algunes anècdotes que volen capturar part d'aquests imaginaris del que us parlava, i que fan de cada país i de cada grup de gent un cas únic. També és rellevant posar de manifest que el que segueix és el resultat de reflexions personals fetes amb edats a bastament diferents, i que intentar copsar les diferències culturals i vivències diferents amb un article és necessàriament un exercici entre minimalista i matusser. Tanmateix, sí que vol ser un convit a la reflexió.

Itàlia

Caldria una enciclopèdia sencera per explicar l'impacte de la meua estada a Torí i de la cultura italiana a la meua vida. Més enllà dels tòpics, els italians troben plaer en ser caòtics, riallers, oradors brillants i incansables, grans seductors, i probablement, els més grans gourmets europeus. Però si hi ha dues nocions que defineixen el que vol dir ser italià més que qualsevol altra, són l'art i l'estètica. Una estètica que es projecta en forma d'obsessió per detalls en coses tan senzilles com la seva famosa pasta *al dente*, el procediment d'elaboració d'un cafè o la senzilla sofisticació d'una manera de vestir que ha seduït al món. Itàlia, com a hereva clàssica de l'Imperi Romà i del Renaixement, el més gran museu del classicisme. Des de la Magna Grècia de Sicília i Nàpols fins a la imperial Venècia, passant per la Roma Eterna i l'encisadora Florència, Itàlia conté més obres d'art que tota la resta de països europeus plegats, moltes malauradament en un estat d'avançada decadència. L'avantatge de viure en aquesta societat és el plaer d'aquesta quotidianitat. El desavantatge és que és molt difícil per les noves idees fer-se un espai on hi ha una cultura i unes maneres de fer tan definides i establertes.

Alemanya

Vaig començar a estudiar l'alemany a Barcelona, una mica per la fascinació d'aquell país esquerdat per la meitat als mapes de l'època, i que per admiració de tots, acabava de trobar la manera de segellar l'esquerda amb la caiguda del comunisme a l'Europa de l'Est. En la meua percepció adolescent, més per paraules dels grans que per coneixement propi, veia en Alemanya una barreja d'admiració i respecte, d'aquell país que una vegada fou societat exemplar, avançada i cultural, i que ara, després d'una profunda decadència, d'un dolor profund i d'una penitència de generacions, tornava a aixecar-se.

Crec que puc afirmar sense anar gaire errat que no hi ha hagut cap país capaç de demanar perdó pels seus errors col·lectius amb el rigor, la profunditat, la durada i l'assumpció de responsabilitats amb què ho han fet els alemanys en els darrers vuitanta anys. En part obligats com a grans perdedors de la II Guerra Mundial però en part també degut a un profund sentit de responsabilitat i de l'ètica de la qual són hereus com a portaveus del protestantisme luterà, el sentiment de culpa continua marcant no només la societat alemanya actual, també la seva manera d'entendre el món i la política, i l'imaginari de molts alemanys. Més enllà del culte a la cervesa i els seus magnífics Biergartens, a l'òpera i al futbol, parlar del passat d'Alemanya sovint comportà una tristor notòria en persones de profunda cultura i humanitat. A mesura que ha progressat la Unió Europea, ha vist com aquest sentiment ha anat afortunadament mutant envers un necessari esforç per no perdre la memòria. Aquesta càrrega moral i els apriorismes han fet que la cultura alemanya sigui impopular i difícil de conèixer. Tanmateix, per aquells que tinguin el coratge de passar l'escorça protectora, trobaran que Alemanya és un país formidable, de profundes conviccions democràtiques i inseparable d'un progrés de recerca i industrial que els ha portat a ser el país capdavanter d'Europa en molts sentits. Admiro el seu profund sentit de la responsabilitat i de l'amistat, perquè han sabut exportar la fiabilitat no només a les seves indústries, sinó al seu comportament humà. I admiro també el respecte envers les minories amb què han sabut estructurar la seva societat democràtica.

Escòcia

Des dels seixanta del segle XX, la Universitat d'Edimburg ha estat una de les pioneres en l'estudi de la Intel·ligència Artificial. Atret per un prestigi meres-

cut i per les bondats de la capital d'Escòcia, vaig tenir la fortuna de poder cursar-hi un doctorat en aquesta matèria. Edimburg és probablement la ciutat més bonica on he viscut mai, profundament arrelada en la cultura dels festivals de música, teatre, cinema i cultura en general; propera a l'ideal per fer estudis de postgrau, de mida mitjana, entre el mar, Arthur's Seat, the Meadows i les Pentonhills, Edimburg és probablement la més nòrdica i més atractiva de les ciutats britàniques.

Escòcia forma part de la Gran Bretanya --- dit sigui de pas, per voluntat pròpia, els Scots són un poble lluitador i orgullós d'un present treballat. Perquè vegeu una mica com són, a títol anecdòtic, us explicaré que famós departament d'AI de l'època, constava de dos edificis separats per uns tres-cents metres si fa no fa: el de Forrest Hill, on jo tenia la meua oficina, amb finestra al famós cementiri de Greyfriars, i el de South Bridge, on hi havia la biblioteca del departament i on hi treballava la meitat del departament. Si bé el temps d'Escòcia és com una variable aleatòria uniforme, l'anècdota és que una tarda de desembre del 2002, en sortir d'un cafè que freqüentava per llegir-hi articles algunes tardes, vaig sentir que la ciutat sentia de Lagavulin (una varietat fumada de whisky de malta). El fet que ja fos tard (al desembre el sol es pon de pressa), va fer que no veiés la columna de fum que feia hores s'aixecava al bell mig del centre de la ciutat vella. A més a més de l'edifici sencer de South Bridge i de la Biblioteca del Departament, que va cremar en la seva totalitat, altres deu edificis, incloent-hi una residència d'estudiants, també van patir danys irreparables en el que va ser la tragèdia més important en molts anys. Cap a les vuit, amb altres col·legues del departament, ens vam apropar a ficar el nas la cantonada del South Bridge. Ens vam trobar amb una cadena de cotxes de bombers. Dit sigui de pas, van treballar sense pausa 52 hores per extingir l'incendi; però ja a les vuit del vespre, vaig veure el director de l'escola, Mike Fourman i el viceprincipal Sir Timothy O'Shea discutir al costat d'un cotxe de bombers, juntament amb altres professors. Cap a les nou del vespre rebíem tots un correu per convocar-nos a les 8 del matí de l'endemà en una aula magna de la facultat.

Viceprincipal i director ens volien informar del pla de contingència per les setmanes vinents. Primer amb un pla a curt termini, per instal·lar-nos en un altre edifici de la universitat, un pla a llarg termini, pel qual es requeririen anys, i que demanava construir un nou edi-

fici i instal·lar-nos-hi definitivament. La meua sorpresa va ser que no es va cancel·lar cap classe ni cap pràctica, i que durant dues setmanes tota la ciutat va oferir petits espais perquè poguéssim continuar les classes; cafès, petits teatres o fins i tot esglésies ens van obrir les portes, en el que va ser un dels més impressionants exercicis de generositat, solidaritat, organització eficient i col·lectiva que he vist mai. I amb els temps convulsos que corren a la Gran Bretanya, seria de rebut contemplar que els escocesos, i els britànics en general, assumeixen responsabilitats de vegades arriscades, són durs però respectuosos, educats però compromesos. Si no aconsegueixen fer una feina que s'han compromès a fer, dimiteixen. Mutatis mutandis, amb els costos que comportin, se'n sortiran d'aquesta i de les que vinguin. Us deixo amb la idea del que passaria si es cremés la Universitat de Barcelona; quines són les vostres prediccions del temps que caldria fins que tot tornés a funcionar. I amb la idea de quants polítics espanyols heu vist dimitir quan els han agafat in fraganti.

Canadà

Com a membre de la Commonwealth, el Canadà no deixa de ser britànic, alhora que també és Amèrica. A cavall entre les cultures anglòfona i francòfona, amb una natura encara salvatge en molts llocs i una meteorologia despietada, és potser el país amb l'equilibri social més gran on he tingut el plaer de viure. I és que la confederació canadenca continua sent un país d'oportunitats, que ha fet de la immigració i de la diversitat algunes de les seves banderes, i això es fa notar en el fet que els canadencs són d'una amabilitat i educació difícils de superar. D'entre totes les ciutats, potser Montréal, la capital econòmica del Quebec, no deixa

de ser paradigma d'aquesta diversitat i d'aquesta entesa amable. Montréal i la seva veïna Laval són dues illes enormes dins del riu Sant Llorenç, que s'aboca a l'Atlàntic Nord després de passar per la pintoresca ciutat de Québec, capital de la província homònima. Des de la Little Italy, passant pel Plateau, el Mile-End, el Parc Mont-Royal i pel centre més anglòfon, Montréal és una ciutat magnífica i en constant transformació. Un dels aspectes que fa la societat montrealenca en particular atractiva, és l'absència de pretensió i de tensions socials remarcables, el fet que hi ha oportunitats, que toquen de peus a terra i que es fan el plaer d'agradar-se en els petits detalls. Després de grans tensions entre anglòfons i francòfons, de dos referèndums d'independència, l'estructura legal i política del Canadà respon a la seva diversitat. El francès té el mateix rang que l'anglès a tot el territori canadenc, i són dues llengües d'ús corrent al parlament d'Ottawa, on una majoria, sinó tots els polítics són bilingües. El revers és que és una societat que viu a l'ombra del seu totpoderós veí del sud, del qual depenen les seves exportacions, i amb el qual tenen l'obligació d'entendre's. I és en aquest equilibri inestable, que han fet de la contraposició de caràcters, de la pau social i de la vida més tranquil·la la seva consigna. Curiositat, una de les imatges que van fer servir fa uns anys per atraure turisme va ser amb la foto d'uns boscos frondosos i uns llacs preciosos de fons, amb el lema: "Canada: Taking ordinary to the new level". En definitiva, valorem fins a l'extrem el fet que som una societat equilibrada i tranquil·la. Amb els temps que corren no és poc.

França

L'estereotip persegueix els francesos. França i París molt en particular són admirats, envejats, repudiats, i estimats, tot alhora, en definitiva, generen de tot

excepte indiferència. Més enllà del *savoir vivre*, dues observacions que em van semblar significatives de França; la primera és que tenen una veritable devoció pel coneixement de les matemàtiques. Per alguna cosa són el segon país del món a haver guanyat Fields medals, dotze, segons només després dels EUA, un país que els supera cinc vegades en població, i que només en té una més, i seguit de Rússia, que només en té vuit. Ni cal que afegeixi que Espanya no en té cap. La segona, sense voler entrar en la polèmica que podria suscitar, és que han triat un model educatiu estratificat en funció d'un accés meritocràtic al coneixement. Em refereixo al fet que anar a la universitat a França és un dret inalienable, tothom hi té dret independentment del seu expedient acadèmic, i per aquest mateix motiu les universitats franceses no tenen numerus clausus. Tanmateix, el sistema és tal que hi ha dues entitats educatives de més prestigi: les grans escoles i els politècnics. Les primeres estan pensades per formar els millors estudiants que així ho sol·licitin, amb els millors professors, amb els millors mitjans i dins d'un entorn altament competitiu. Un cop graduats d'aquestes escoles, aquests professionals tenen un accés privilegiat a posicions de responsabilitat, i en igualtat de qualificacions són sempre preferits als graduats de la universitat. En segon lloc hi ha els Politècnics, promocionats sobretot des de l'època napoleònica per formar sòlidament personal militar en temes de caràcter tècnic. Aquesta orientació militar encara perdura als politècnics francesos, ja que un requisit per graduar-se a qualsevol politècnic de França és un servei militar d'un any de durada. Evidentment, tant els ciutadans admesos a les grans escoles com els dels politècnics passen un rigorós procés de selecció, basat exclusivament en mèrits escolars i en les notes obtingudes durant els exàmens d'accés. L'avantatge de tenir professionals amb un molt bon nivell d'educació, és que llur nivell de competència professional és, de mitjana, superior al dels graduats universitaris. I el desavantatge és que això crea una mena d'oligarquia intel·lectual amb clars avantatges socials, el que no deixa de ser un greuge per la resta de la població, tot i que en principi tothom té el dret de competir. Això no deixa de ser una invitació a la reflexió sobre si el fet de tenir una minoria molt preparada és necessari per fer progressar una societat. Com diuen els britànics, *food for thought*.

Distincions a MARIA RIUS i JOAQUIM NADAL col·laboradors de QUEROL

Ens plau felicitar a Maria Rius i Camps col·laboradora del Querol, per les distincions atorgades a la seva trajectòria com a il·lustradora amb la *Creu de Sant Jordi* de la Generalitat de Catalunya i el *Premio Nacional de Ilustración* del Ministerio de Cultura, així com al Dr. Joaquim Nadal i Farreras amb la distinció de *Doctor Honoris Causa* per la Universitat de Perpinyà. Felicitats!

MARIA RIUS

JOAQUIM NADAL

DOSSIER: OLIBA DE CERDANYA

EL ABAD OLIVA, FUNDADOR DEL MONASTERIO DE MONTSERRAT. ESCULTURA DE J. LLIMONA QUE FIGURA EN EL MONUMENTO SOLEMNEMENTE INAUGURADO EN EL CLAUSTRO. (Fot. F. Serra).

En el basamento, proyecto del arquitecto Don José Puig y Cadafalch, se lee la siguiente inscripción: «A l'Abad Oliva, fundador del Monastir, la Comunitat de Montserrat. Any Jubilar 1931.»

L'Abat Oliba

JOSEP MIQUEL BAUSSET*

Monestir de Sant Miquel de Cuixà.
Fotografia: Alfred Pérez-Bastardas

Cada 30 d'octubre, els monjos de Montserrat recordem amb agraïment l'Abat Oliba, en l'aniversari de la seva mort, ja que va ser el fundador del nostre monestir.

En la història dels pobles, enmig de petites clarors o de grans foscos, sempre hi ha hagut uns determinats personatges que han condicionat la societat i l'han conduïda, de manera irreversible, per camins de diàleg i de pau. Entre aquests personatges sobresurt, sense cap mena de dubte, la gegantina figura d'Oliba de Cerdanya, al segle XI, del qual el 2008 vam celebrar el mil·lenari de la seva elecció com Abat dels monestirs de Santa Maria de Ripoll i de Sant Miquel de Cuixà, vacants en aquells moments per la mort dels seus respectius abats.

Oliba va ser un gran líder espiritual i un excel·lent conseller polític, que afavorí la vida intel·lectual, amb la creació de *scriptoriums* i de biblioteques, i que va impulsar i difondre la *Pau i Treva de Déu*. També va

propagar l'art romànic i donà nova vida a la muntanya de Montserrat, amb la fundació del nostre monestir, cap a l'any 1025. Com deia el P. Josep Mª Soler, abat de Montserrat, gràcies a Oliba, i "*per la gràcia de Déu i les pregàries de Santa Maria, Montserrat és un fogar de vida monàstica, obert i acollidor, un lloc d'irradiació de l'Evangeli, un espai de servei als homes i dones, creients o no creients, que formen la nostra societat*".

Besnét de Guifré el Pelós, Oliba va néixer el 971 i va ser el tercer fill dels Comtes de Cerdanya i de Besalú. Quan l'any 988 el seu pare, Oliba Cabreta, va renunciar als comtats per entrar com a monjo al monestir de Montecassino, Oliba, que tenia disset anys, li pertocà ser comte de Berga i part del Ripollès. Ho fou fins al 1002, que amb 31 anys renuncià als comtats i als seus béns personals i entrà com a monjo al monestir de Santa Maria de Ripoll, d'on va ser escollit abat d'aquest monestir, i poc després, de Cuixà, el 1008. Posteriorment va ser bisbe de Vic.

Com a pare de la comunitat va fomentar la vida religiosa, cultural i artística, ampliant l'escriptori, on es van traduir importants manuscrits àrabs, grecs i llatins. De l'*scriptorium* sortiren, a més de les famoses bíblies miniaturades de Ripoll i de sant Pere de Rodes, els *Cronicons Rivipulenses*, el *Carmen Caupidoctoris* la *Brevis historia monsterii Rivipul-lensis* i les diverses redaccions dels *Gesta comitum Baccinonensium et regum Aragonum*, peces fonamentals de la historiografia.

Com a Abat reformà la vida monàstica, intensificant l'espiritualitat dels monestirs i preocupant-se per millorar la cultura dels seus monjos. A més, Oliba va treballar a favor de la vivència litúrgica i afavorí la vida eclesial. Com a defensor de la justícia, en un context on els excessos de poder eren freqüents, l'Abat Oliba va aconseguir que els senyors retornessin allò que retenien injustament. Com a promotor de la pau, Oliba tenia la saviesa de trobar el punt de concòrdia entre litigants, essent el capdavanter en impulsar i establir, l'any 1027 a Tolosa de Llenguadoc, la Pau i Treva de Déu, destinada a suprimir la violència en determinats períodes de l'any, fixats de forma precisa.

Va ser el famós violoncel·lista Pau Casals que, en l'estrena de l'Himne de les Nacions Unides, el 24 d'octubre de 1971, va fer referència a la Pau i Treva de l'Abat Oliba. Amb paraules sentides i plenes d'emoció, Casals digué: *"Jo sóc català. Avui Catalunya ha quedat reduïda a unes províncies d'Espanya. Però què ha estat Catalunya? Catalunya va ser la nació més gran del món. Us diré per què. Catalunya va tenir el primer Parlament, molt abans que Anglaterra. I fou a Catalunya on hi va haver un principi de Nacions Unides. Totes les autoritats de Catalunya es van reunir al segle XI a Tolosa, una ciutat que*

avui pertany a França, però que abans era de Catalunya, per parlar de pau. Sí, al segle XI! Pau al món, perquè Catalunya ja estava en contra de la guerra, contra allò que les guerres tenen d'inhumà!"

L'Abat Oliba, que en 1025 va fundar el monestir de Montserrat amb un grupet de monjos, va morir a Cuixà el 30 d'octubre de 1046, als 75 anys. La carta circular necrològica que els monjos de Ripoll i de Cuixà enviaren als monestirs, remarcava com Oliba, al llarg de la seva vida, havia aglutinat "les ànimes" dels monjos, com tenia una "caritat exímia" i com era "amable amb tothom". El P. Josep Mª Soler, Abat de Montserrat, ha definit l'Abat Oliba com un personatge "renovador de la vida eclesial des dels monestirs de Ripoll i de Cuixà, i un home de diàleg, defensor dels més febles i promotor de la pau i pare de la Pàtria en la Catalunya naixent". El seu testimoniatge, viscut en un temps de canvi cultural i social, ens estimula a viure el present d'una manera esperançada i renovadora. El P. Josep Mª Soler, recordant a l'Abat Oliba que fundà el nostre monestir, deia també: "Montserrat ha de ser un lloc d'acolliment de tothom, de respecte per cada persona, d'encontre i de diàleg, un lloc de pau i de comunió eclesial".

Tant de bo que el record de la Pau i Treva de l'Abat Oliba, faci que el nostre món, tan ple de violència, re trobi la pau i la concòrdia entre homes, cultures i religions.

* Josep Miquel Bausset, monjo de Montserrat

La llengua catalana en temps de l'abat-bisbe Oliba (v. 971- Cuixà 1046)

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI *

El primer tema que haurem de tenir en compte en tractar d'aquesta qüestió és el procés d'aparició del català com a llengua viva, encara que en principi no fos més que en un nivell popular i col·loquial, i que encara es mantingués el llatí com a llengua de cultura escrita.

El català, com totes les llengües romàniques, va néixer com a conseqüència de l'evolució del llatí vulgar local. Aquesta evolució respon a un procés natural, que en aquest cas tenia com a referent el llatí clàssic – que encara era el llatí ensenyat a les escoles –, el qual romangué almenys de model gramatical culte, fins i tot en els territoris de parla germànica inclosos en el món carolingi. L'evolució constant de la parla col·loquial o vulgar incrementà progressivament la diferència entre aquest nivell d'ús corrent i el llatí clàssic durant el Baix Imperi Romà.

Respecte de la cronologia d'aquest procés evolutiu, per les dades de què disposem podem deduir que al nord de la Gàl·lia, és a dir, a l'àrea on es formà el francès, al començament del segle VII ja no es parlava ben bé el llatí, perquè en la crònica dita del *pseudo Fredegarius*, d'aquest període, i mercès a un joc de paraules, apareix el mot *daràs*, 'donaràs', en boca d'un personatge, mot que ja no és el llatí clàssic *dabo*, ni el llatí vulgar *dare habeo*, sinó una forma plenament romànica, derivada del llatí vulgar.

A Catalunya, la manca de documentació d'aquest període, corresponent al domini visigòtic, precarolingi, no ens permet de precisar aquest procés, per manca de documentació anterior a la conquesta àrab, però com posà en relleu Joan Bastardas,¹ encara que admetéssim que l'aparició del francès potser fou més avançada que la de les altres llengües romàniques, les diferències cronològiques no poden ser massa grans. En el cas del català, l'evolució, que necessàriament s'havia d'haver produït durant el període de domini

visigòtic, havia de conduir a l'aparició del català, com a més tard almenys al començament del segle VIII. La nostra llengua, doncs, ja devia existir col·loquialment quan es produí la reconquesta carolíngia, malgrat que no en tinguem informació escrita encara, pel fet que la documentació disponible d'aquest període, redactada sempre en llatí, és molt escassa a casa nostra.

Ja en el període carolingi, com a conseqüència del renaixement cultural que s'hi produí, que comportà un redreç del llatí escolàstic, inspirat en els models clàssics, es feu palesa l'existència de dues llengües ben diferenciades: el llatí, llengua ja morta col·loquialment però que es mantenia com a llengua de cultura, l'única escrita, i la llengua vulgar romànica, que no superava el nivell col·loquial d'ús.²

Aquesta diglòssia fou reconeguda explícitament en el concili de Tours, de l'any 813, en què, per a la instrucció del poble, s'ordenà als clergues de traduir (*transferre*) les homilies, és a dir els sermons, en llengua romànica vulgar (*in rusticam romanam linguam*), o bé en la parla germànica (*aut theotiscam*) dels pobles incorporats a l'imperi carolingi tot just cristianitzats.

Aquestes distincions lingüístiques aviat es veurien reflectides en els *Juraments d'Estrasburg*, de l'any 842, entre els fills de Lluís el Piadós, Lluís el Germànic i Carles el Calb, per una banda, i de Lotari, per l'altra. El text d'aquests juraments, redactat en llatí, fou traduït en *romana lingua*, és a dir en el francès de llavors, i en *theodisca lingua*, en llengua germànica, que en aquest cas era una varietat del fràncic renà de l'època.

Al principi no se solia fer distinció, formalment almenys, entre les diverses parles romàniques, que encara no tenien uns límits precisos i que no estaven tan

1 Joan Bastardas, *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial 1995.

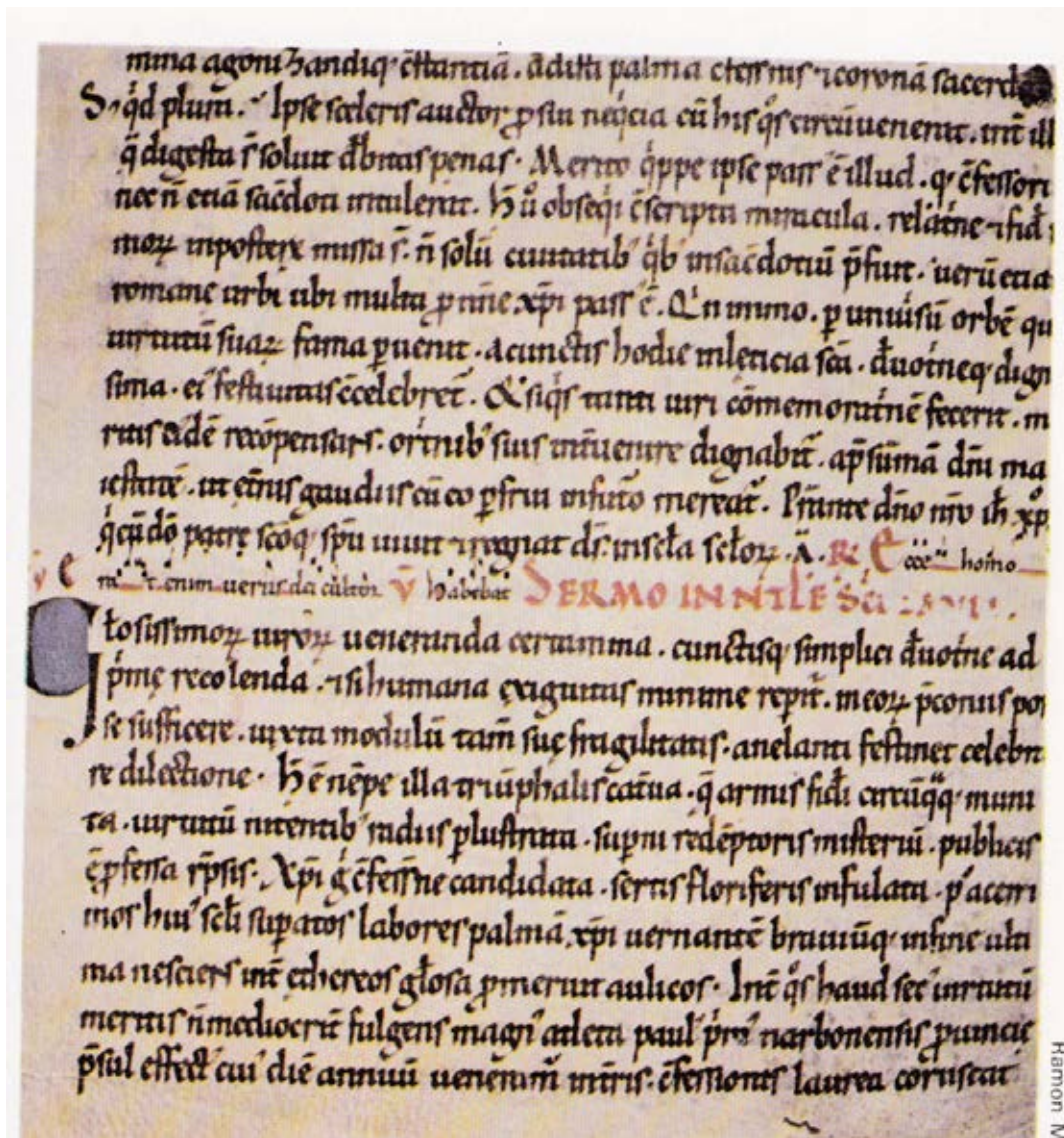
2 Més informació sobre el lèxic d'aquesta època es pot trobar al *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. I, lletres A-D, Barcelona, CSIC, 1960-1985, fasc. 11, lletra Fa, Barcelona, CSIC, 2001; fasc. 12, lletra G, Barcelona, CSIC, 2006. Així mateix, la documentació de referència es pot consultar a la pàgina web del CODOLCAT: gmlc.imf.csic.es/codolcat, vegeu QUEROL n° 10, pag. 26.

Incepit carte Gaucerandi de pmos. ad comitatū
Cerritane ptinentes. Et p̄mū sac̄metat. q̄d fecit

diferenciades com ara a causa de l'evolució posterior, de manera que el text romànic dels *Juraments d'Estrasburg* devia ser llavors força comprensible per a un català (de fet, és més comprensible ara per a un català que per a un francès), però aviat aparegueren mostres, a vegades indirectes, de contrastos entre les diverses parles romàniques, i dels primers trets distintius entre aquestes parles.

881 i que ens il·lustra del pas de *nd* a *nn* (amb reducció posterior a *n*), evolució no compartida ni pel castellà, ni per l'occità (excepte en gascó); el mot *palomera*, del llatí *palumbaria*, que apareix en l'acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell (que lingüísticament es dedueix també del segle IX), on trobem l'evolució d'*-aria* a *-era* i de *mb* a *m*, que també són trets típics del català, no compartits per l'occità comú.

Sermò atribuït a l'abat i bisbe Oliba en llaor de Sant Pau de Narbona (Biblioteca de Montserrat)

En català, les primeres mostres de trets propis són del segle IX, encara escasses però ja ben característiques, en mig dels documents en llatí. Per exemple, la forma *puio* 'puig', del llatí clàssic *podium*, que apareix l'any 857 i que presenta reducció condicionada de la *o* breu llatina, més la palatalització del grup *di* llatí (occità: *puèg*, aragonès antic: *pueyo*); la forma (*in pago Geronense*) que figura en un precepte de Carloman de l'any

També apareixen ja en documents llatins d'aquest període preliterari molts mots que són típics del català, com *aragalius* 'aragall', *xaragall* (any 932), *cavagus* 'càvec' (any 977), *coma* (any 913), *kastagnarios et nogarios* 'castanyers i noguers' (any 875).

Aquestes dades lingüístiques demostren que el català es va formar precisament dins la seva àrea actual, i que no és cap projecció de les parles gèl·liques que

s'hagués produït amb motiu de la reconquesta carolíngia, com de vegades s'ha dit. En tot cas, la semblança del català amb l'occità és deguda al llatí vulgar de què provenen aquestes llengües, que indica una gran i antiga relació, no interrompuda en el període visigòtic.

Respecte de l'àrea constitutiva del català (una llengua que s'expandí posteriorment tant per la Catalunya Nova, com per les Illes i el País Valencià, amb motiu de la reconquesta de territoris de domini sarraí), és interessant de considerar un fet que no creiem que sigui casual del tot: foren precisament els comtats carolíngis de parla catalana els que s'agruparen progressivament fins a constituir una unitat política, el principat de Catalunya, que comprenia també el comtat de Rosselló (inclosos el Conflent i el Vallespir), també català, malgrat que geogràficament havia format part de la Gàl·lia i que eclesiàsticament havia estat vinculat a Narbona.

Aquesta unitat polícolingüística, que fou presidida pel comte de la ciutat que n'esdevingué la capital, és a dir, el de Barcelona, es denominà Catalunya, que és un mot derivat d'un nom ètnic o gentilici: català, que és també l'antic nom d'aquesta llengua. A més, el fet que per damunt de l'Albera (antiga frontera oficial entre la Gàl·lia i Hispània) també es parlés català des dels inicis d'aquesta llengua, demostra que el català no és una llengua exclusivament hispanoromànica, fins i tot des del punt de vista territorial.

Encara que no ens hagi arribat cap text escrit expressament en català del segle X, això no vol dir que no hagin existit aquests textos, sinó simplement que no s'han conservat. De fet sabem que hi va haver almenys un text en català, perquè l'erudit il·lustrat Jaume Villanueva (1765-1824) en dona testimoni: en un manuscrit científic molt valuós de Ripoll del segle VIII, escrit en llatí i avui perdut, hi havia una nota marginal amb lletra del segle X o del començament del següent que deia "*Magister meus no vol que me miras novell*", 'el meu mestre no vol que em miris, novell'. Es tracta d'una facècia monàstica que il·lustra del sentit de l'humor dels savis monjos ripollesos, i que és el primer text conegut escrit expressament en català.

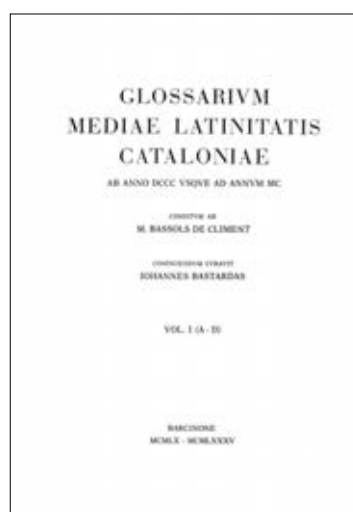
Aquest és el context lingüístic del temps de l'abat-bisbe Oliba (vers 971-1046); continuava, i per molt de temps, essent el llatí la llengua escrita, de cultura, però ocasionalment apareixien mots o expressions en cata-

là, que era la llengua col·loquial de tots els estaments, fins i tot els eclesiàstics.

En la segona meitat del segle XI, la llengua catalana s'aplica progressivament en la redacció de textos de caràcter feudal, principalment en juraments i greuges. En aquest sentit, és molt interessant el *Memorial de greuges de Ponç I, comte d'Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló*, datable entre 1050 i 1060, amb frases en català.

Al final del segle XI trobem alguns documents de caràcter feudal escrits del tot o majoritàriament en català, que provenen precisament de l'àrea del bisbat d'Urgell, que és on s'aplicà més aviat el català a l'escriptura, en vista de les mostres que ens han arribat. Em refereixo concretament als *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*, datats entre 1080 i 1095 i, el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà i el bisbe Ot d'Urgell*, redactat probablement el 1098, que són sens dubte els primers documents en llengua catalana, als quals seguiran progressivament altres textos en aquesta llengua, que s'incrementaran en el segle següent.³

* Josep Moran i Ocerinjauregui, filòleg,
especialista en lingüística històrica i onomàstica.
Membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

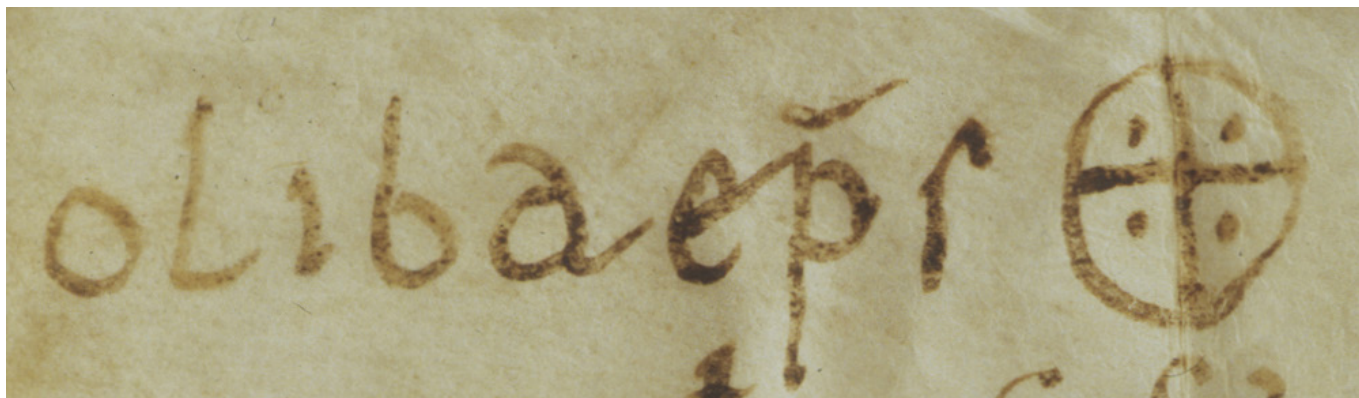

Liber Feudorum Ceritaniae.
Homenatge a un senyor feudal.
Arxiu de la Corona d'Aragó.

³ Josep Moran i Joan-Anton Rabella, *Primers textos en llengua catalana*, Barcelona, Proa, 2001,

Mil anys del bisbe Oliba de Vic

MARC SUREDA I JUBANY*

El Museu Episcopal de Vic celebra el mil·lenari de l'ordenació episcopal d'Oliba de Cerdanya com a bisbe d'Osona amb l'exposició titulada *Oliba episcopus* (27 d'octubre de 2018 – 10 de febrer de 2019), dins el marc del programa EPISCOPUS amb què la diòcesi de Vic ha festejat, en els darrers quatre anys, quatre moments importants de la seva història.

L'ordenació d'Oliba va tenir lloc entre els mesos de març i juliol de l'any 1018. El cèlebre abat i bisbe havia nascut l'any 971, fill d'Oliba Cabreta, comte de Cerdanya-Besalú; va ser inicialment co-comte amb els seus germans, encomanat dels territoris de Ripoll i Berga, i l'any 1003 havia ingressat al monestir de Ripoll. Sis anys més tard era escollit abat dels monestirs de Sant Miquel de Cuixà i de Santa Maria de Ripoll, ambdós de patronat comtal. Però fou la seva designació i posterior accés a la dignitat episcopal osonenca el que li permeté desenvolupar una sèrie d'activitats que no estaven a l'abast d'un simple abat: supervisió de la cura d'ànimes, consagració d'esglésies, promoció d'un nou conjunt catedralici, canonització de sants, validació (i potser composició) de textos litúrgics, verificació i consagració de reliquiaries, ordenació de clergues, assessorament de comtes i reis, relacions polítiques d'alt nivell, presidència de judicis, emissió de moneda, auspici d'accions i construccions militars, promulgació de decrets i, entre d'altres, convocatòria d'assemblees i sínodes, com els cèlebres relacionats amb la Pau i Treva de Déu. Eren (i algunes encara són) accions reservades als bisbes. Si hem de creure les fonts, Oliba les dugué a terme d'una manera excepcional fins a la

seva mort, l'any 1046; i això a causa de diversos factors com ara les seves relacions familiars i institucionals, la seva condició simultània d'abat de dos dels monestirs més importants de la regió, el seu llarg pontificat de gairebé trenta anys i, segurament també, el seu carisma i erudició personals. Aquesta excepcionalitat el féu famós, sobretot en dues circumstàncies: entre els seus contemporanis i, a partir de nou-cents anys més tard, entre els historiadors i poetes de la Renaixença i de la Catalunya contemporània, que en feren un personatge conegut fins i tot en l'àmbit popular.

La història commemorativa concreta en la qual s'inscriu aquest mil·lenari d'Oliba, però, potser no és tan esclatant com s'hauria pogut esperar de la popularitat del personatge. L'any 1971 l'Arxiu de la Corona d'Aragó celebrà el mil·lenari del naixement d'Oliba amb una interessantíssima exposició de manuscrits i d'alguns objectes a la capella de Santa Àgata de Barcelona, després traslladada a Madrid, dirigida per Frederic Udina i Anscari M. Mundó.¹ Jaume Marquès donà raó de la participació gironina a l'esdeveniment des d'aquestes mateixes pàgines.² El mateix any, Eduard Junyent publicà una biografia actualitzada d'Oliba³ i l'Associació Cultural de Cuixà li dedicà les Jornades Romàniques d'aquell any. L'efemèride tingué un ressò no negligible, tenint en compte el context del final de la dictadura; degueren

1 *L'abat Oliba i el seu temps*, 1971.

2 Marquès 1971.

3 Junyent 1971.

ajudar-hi, sens dubte, les característiques del personatge, que -deixada a part la qüestió nacional- no obrien la porta a cap mena de conflictivitat. No és desenraonat suposar que el ressò hauria estat diferent si l'efemèride s'hagués escaigut, posem per cas, quinze o vint anys més tard; l'exposició *Millenium* (1989) ens en pot donar una idea. Més a prop dels nostres dies, el mil·lenari de l'elecció d'Oliba com a abat de Cuixà i de Ripoll (2008)⁴ se celebrà en aquest darrer indret amb una jornada sacerdotal presidida pel bisbe de Vic i amb un acte institucional amb assistència del president de la Generalitat; a Cuixà se li dedicaren, de nou, les XL Jornades Romàniques, fruit de les quals l'any següent es publicà un volum amb remarcables contribucions científiques. Tanmateix, el P. Jesús Oliver Sales, monjo de Poblet i ponent de la jornada ripollesa, no s'estigué de lamentar que, a parer seu, la commemoració no hagués assolit el ressò institucional i mediàtic que mereixia més enllà del bisbat de Vic.⁵ És que Oliba havia deixat de ser interessant?

És obvi que l'associació d'Oliba amb una certa visió del país popularitzada d'ençà de la Renaixença juga un paper en aquesta història commemorativa. La recuperació de la seva memòria es féu des d'una barreja de recerca històrica i poesia èpica: l'Oliba que Verdaguer retratà a *Canigó* adquirí una vida pròpia que alimentà l'activitat dels historiadors.⁶ Els investigadors de mitjan segle XX (sobretot Albareda, D'Abadal i Junyent),⁷ admesa llur innegable solvència, no foren tampoc aliens als respectius contextos culturals, socials i personals; n'és una mostra la denominació encara avui proverbial d'Oliba com a abat, consolidada per l'obra -d'altra banda excel·lent- del primer

d'aquests tres, monjo de Montserrat. Com és natural, aquest enfocament es traduí en una visió popular que trobà terra adobada en la societat catalana del segle XX, tant en el marc de la laboriosa recuperació cultural durant el franquisme com, especialment, en el procés de recuperació institucional de finals de segle. Aquest resum de la personalitat d'Oliba sol destacar-ne sobretot la promoció de la Pau i Treva i l'expressió d'una certa identitat catalana embrionària, sintetitzada en els mots «pare de la Pàtria», que es prenen tots crus de l'encíclica mortuòria redactada el 1046 per donar-los un significat actual. En són mostres assenyalades i ben conegudes, per exemple, el discurs de Pau Casals a les Nacions Unides del 1971 (mil·lenari, per cert, del naixement d'Oliba), en què -sense esmentar directament el prelat- el músic parlà de l'assemblea de Toluges de 1027 per reivindicar Catalunya com la nació amb el «primer parlament democràtic»; o la descripció que es fa a vegades d'Oliba com el primer «català universal». És lògic que aquesta certa exageració hagi lliscat també cap a altres camps, com

per exemple quan s'ha fet d'Oliba, ras i curt, l'«introducció de l'art romànic» a Catalunya.⁸

Avui, l'exposició commemorativa s'ha concebut amb la voluntat d'explicar, és clar, les dimensions fonamentals de l'acció d'Oliba ja definides des d'antic per la historiografia, però a l'hora de renovar la mirada sobre el personatge tot mirant d'evitar aquelles cotilles que en poden limitar la comprensió. Mirant d'evitar unes consideracions morals i sentimentals esdevingudes tradicionals,⁹ cal reivindicar el paper del personatge com a bisbe, perquè fou des d'aquesta funció que dugué a terme la major part de les accions que el van fer cèlebre en

Escultura del Bisbe Oliba, Monestir de Ripoll.

4 Pladevall 2008.

5 Així s'explica al diari digital *Osona.com/Nacio Digital*, en notícia del 16/06/2008: <https://www.naciodigital.cat/osona/noticia/8342/ripoll/celebra/millenari/abat/oliba/amb/jos/montilla/convidat/honor> [consulta 05/07/2018].

6 Zimmermann 2009.

7 Albareda 1931; Abadal 1948; junyent 1992 (obra pòstuma, a partir d'una versió inicial de 1948).

8 *Camins* 2008, p. 71; vegeu també Albert 1966.

9 Diferents treballs de la historiografia més recent han anat representant Oliba des de perspectives que podríem qualificar des de simplement revisionistes fins a obertament desmitificadores, per exemple i entre d'altres Kosto 1999, To 2000, Ruiz Doménech 2011, p. 93-116, Cingolani 2014 o Roura 2017.

el seu temps. Això permet alhora contextualitzar-lo entre els bisbes de l'Europa occidental del seu temps, un factor important que potser ha quedat una mica ocult per una visió molt centrada en els comtats catalans; i és que situar Oliba a l'inici d'una aventura nacional potser tampoc permetia veure prou bé que el personatge ha d'emplaçar-se igualment al final d'un altre procés, el de la desintegració del vell ordre polític carolingi, configurat sota una certa lectura de l'imaginari cristià que era pal de paller de l'Europa medieval i que, esbandit pel nou món feudal, en certa manera moriria amb el mateix Oliba i amb la seva generació. L'exposició intenta explicar tot això mitjançant la reunió d'una setantena de peces i documents majoritàriament contemporanis d'Oliba (971-1046) i que o bé hi tenen una relació directa (com alguns documents amb la seva signatura autògrafa, la lipsanoteca de Tost o els sacramentaris de Vic i de Ripoll) o bé tenen valor d'exemple de la seva acció de govern, cultural i artística (com els extraordinaris canelobres d'argent del bisbe Bernward de Hildesheim -†1022- o el bàcul dit de santa Austreberta). D'entre totes les peces exhibides destaquen en un lloc d'honor les Bibles d'Oliba: la de Ripoll (Biblioteca Apostòlica Vaticana), el volum segon de la de Sant Pere de Roda (Bibliothèque nationale de France) i el fragment més gran conservat de la de Fluvià (Ajuntament de Banyoles), reunides per primera vegada des que foren creades al segle XI. Són manuscrits cabdals no només per entendre la centralitat del text bíblic en la cultura medieval i les seves lectures segons la tradició carolíngia, sinó també, atesa la seva condició de repositoris d'imatges, per comprendre la riquesa de l'esforç enciclopèdic dut a terme a l'escriptori de Ripoll en temps d'Oliba, d'importantíssimes conseqüències en el desenvolupament de l'art romànic català.

En paraules del recentment desaparegut Josep Fontana, la història no s'ha pas d'entendre «com un conjunt de certes establertes al llarg del temps pels historiadors, sinó com un camp immens, explorat molt parcialment, al qual acudim des del present per trobar-hi elements que ens ajudin a entendre aquells problemes de la nostra societat per als quals resulten insuficients les visions de la història elaborades en etapes anteriors, que es van construir per orientar-se

en un món diferent».¹⁰ L'exposició *Oliba episcopus* s'ha proposat tant explicar el personatge com reflexionar sobre les raons que ens l'han fet interessant durant el darrer segle i mig, per destacar-ne especialment les que depenguin menys de la ullera amb què se'l miri. Al capdavant, confiem haver pogut mostrar que Oliba continua essent, per raons noves i antigues, un personatge fascinant, en situació privilegiada per explicar un moment clau de l'edat mitjana europea. Tant de bo que d'aquí a un temps altres hi tornin, potser per il·luminar allò que ara pot haver quedat a les fosques; serà la prova que Oliba i el seu món continuen sent capaços d'interpel·lar-nos i de fascinar-nos.

Bibliografia

- Abadal 1948
R. d'Abadal, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*, Barcelona, 1948.
- Albareda 1931
A. M. Albareda, *L'abat Oliba, fundador de Montserrat (971-1046). Assaig biogràfic*, Montserrat, 1931.
- Albert 1966
E. Albert, *L'obra social i política de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1966.
- Camins 2008
Camins de l'abat Oliba: viatge a la Catalunya de l'any 1000 (Guies turístiques de Catalunya), Barcelona, 2008.
- Cingolani 2014
S. Cingolani, «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31, 2014, p. 115-162.
- Fontana 2018
J. Fontana, *L'ofici d'historiador*, Barcelona, 2018.
- Junyent 1971
E. Junyent, *Commemoració mil·lenària del naixement de l'abat i bisbe Oliba. Esbós biogràfic*, Montserrat, 1971.
- Junyent 1992

Mil·lenari de l'episcopat d'Oliba de Cerdanya

RAMON ORDEIG I MATA

Oliba de Cerdanya fou nomenat bisbe de Vic l'any 1017, però no fou ordenat bisbe i entronitzat fins al 1018, després de la mort de Borrell, el bisbe antecessor, que morí el 24 de febrer de 1018 a Girona, ciutat a la qual estava vinculat pel seu càrrec d'abat de la canònica de Sant Feliu. Per entendre bé els fets ocorreguts durant els anys 1017 i 1018, en relació a l'inici de l'episcopat d'Oliba, cal extreure les dades de la poca documentació de l'època que en parlen, que és el que farem tot seguit.

El gener de l'any 1017 el papa Benet VIII decidí la supressió de la comunitat femenina del monestir de Sant Joan de les Abadeses, regida per l'abadessa Ingilberga, després d'haver rebut i estudiat les acusacions d'immoralitat que li presentaren tres canonges de Vic i el comte Bernat Tallaferro de Besalú. Encomanà l'expulsió de les monges al bisbe de Vic, el ja esmentat

Borrell, i a l'abat del monestir veí de Ripoll, que des del 1008 era Oliba de Cerdanya, germanastre de l'abadessa Ingilberga. L'afer, pel que sembla, es resolgué promptament

i tant l'abadessa com les monges foren indemnitzades vitalíciament amb béns propis del monestir.

Mentrestant, el 27 de febrer de 1017, moria a Barcelona el comte Ramon Borrell. La seva vídua, la famosa comtessa Ermessenda, es constituí en regent dels comtats de Barcelona, Girona i Osona perquè el comte hereu, Berenguer Ramon I, era encara un ado-

L'Abat Oliba. (Monestir de Montserrat)

lescent. Una de les primeres decisions que la comtessa prengué, abans del 12 de juliol del mateix any, fou de nomenar bisbe de Vic l'abat Oliba. És possible que la comtessa Ermessenda volgués premiar Oliba, a qui ja devia conèixer i apreciar des que era comte de Cerdanya i després com a abat de Ripoll, per haver sabut portar a bon port l'afer tan delicat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, enclavat dins d'un dels seus comtats, el d'Osona. El nomenament resultava no poc estrany, fins i tot irregular, perquè vivia encara, com hem vist, el bisbe Borrell de Vic. No obstant això, el fet és que es coneixen uns pocs documents, datats entre el 12 de juliol de 1017 i el 26 de gener de 1018, en què l'abat Oliba és anomenat bisbe electe. La comtessa Ermessenda feu valer anys més tard, el 1043, que havia estat l'electora del bisbe Oliba quan aquest, trobant-se a Girona amb ella, es resistia a desprendre's del monjo Arnau, que els monjos de Sant Feliu de Guíxols volien per a abat amb la intervenció de la comtessa. Aquesta recriminà a Oliba que es resistís a cedir-li un home quan ella, segons que afirmà, li n'havia donat un miler, un nombre simbòlic que es considera podia referir-se als homes de la diòcesi de Vic.

Mort el bisbe Borrell a Girona el 24 de febrer de 1018, el seu cadàver fou dut fins a Vic, on rebé sepultura dins la cripta de l'església de Sant Miquel Arcàngel, una de les tres que conformaven el grup episcopal, juntament amb la catedral de Sant Pere i l'església de Santa Maria. L'abat Oliba devia presidir les exèquies en qualitat de bisbe electe, tal com és documentat que s'anomenava encara el 26 de gener de 1018.

Celebrades les exèquies del bisbe Borrell, es pogué procedir a l'ordenació episcopal de l'electe Oliba. La legislació canònica vigent des de l'època visigòtica prescrivia que el nou bisbe havia de ser ordenat per tots els bisbes de la província eclesiàstica, amb l'excepció que si la presència de tots era impossible, podien celebrar l'ordenació almenys tres d'ells, en diumenge, un cop recollides les firmes dels absents i sota l'autoritat de l'arquebisbe metropolità, el qual, sempre que li fos possible, havia de presidir la cerimònia a la seu metropolitana o, si no la podia presidir, havia d'elegir el lloc de l'ordenació.

L'arquebisbe de la seu de Narbona, metropolitana de les seus catalanes, fou des de l'any 977 i fins al 1019 Ermengol, fill del vescomte narbonès Matfred i de la seva muller Riquilda, filla dels comtes barcelo-

nins Guifré II i Garsenda. Per tant, el 1018 Ermengol feia quaranta-un anys que era arquebisbe i ja era vell. Aquesta circumstància i la recomanació de la legislació eclesiàstica que l'ordenació dels bisbes sufraganis es dugués a terme a la seu metropolitana permeten deduir que l'abat Oliba acudí a Narbona per a la seva ordenació episcopal. És probable que també hi acudissin, per assistir l'arquebisbe i constituir amb ell la tríada obligatòria de bisbes consagrants, el bisbe gironí Pere Roger de Carcassona, germà de la comtessa Ermessenda, i el jove bisbe besaluenc Guifré, nebot d'Oliba per tractar-se d'un fill del comte Bernat Tallaferro, ordenat a Roma pel papa Benet VIII a començ del 1017.

La documentació conservada permet encabir perfectament l'ordenació episcopal d'Oliba entre els mesos de març i juliol de 1018 perquè els primers documents en què apareix actuant com a «Ausonensis episcopus» són datats l'agost de 1018. De manera que podem deduir que fou durant la primavera d'aquell any que, fets els preparatius necessaris i convocats els bisbes consagrants per part de l'arquebisbe, l'abat Oliba pogué viatjar fins a Narbona i rebre allà l'ordenació episcopal en presència d'alguns canonges de Vic i d'alguns monjos de Cuixà i de Ripoll, així com dels seus germans, els comtes Guifré de Cerdanya i Bernat de Besalú.

Un cop consagrat bisbe, Oliba fou entronitzat a la catedral de Vic i prengué així possessió de la seu i de la diòcesi. En uns annals del monestir de Ripoll es deixà constància de l'acte de l'entronització celebrat el mateix any 1018. El ritu de l'entronització episcopal es troba en un pontifical de Vic de l'època, en el qual hi ha el text de l'oració que havia de pronunciar el bisbe que presidia l'acte. No sabem res en concret de la cerimònia i dels assistents a l'entronització del bisbe Oliba, però podem suposar-hi la presència del bisbe Pere de la veïna seu de Girona i de la seva germana, la comtessa Ermessenda, la gran electora. Ambdós germans devien presidir l'acte, juntament amb el novell bisbe Oliba, dins la petita catedral preromànica de Sant Pere de Vic, la qual hem de suposar que devia quedar plena de gom a gom amb els molts eclesiàstics i laics de la seu episcopal i del bisbat, sense mancar-hi alguns monjos de Ripoll, que ben segur hi volgueren ser presents.

El temps d'Oliba, Abat de Ripoll i de Cuixà (1008-1046) i Bisbe de Vic (1018-1046)

JOSEP M. SALRACH*

Família i poder

Oliba, a qui els monjos de Ripoll i Cuixà anomenaven “pare de la pàtria”, va néixer en el si de la família comtal de Cerdanya-Besalú, segurament l'any 971, segons creu el pare Albareda, i va morir a Cuixà el 30 d'octubre del 1046. Visqué, doncs, uns setanta-cinc anys, durant els quals els comtats catalans i la seva gent van experimentar grans transformacions i convulsions que Oliba mirà de contenir, suavitzar o canalitzar. Si de tots es podria dir que vivim en transició, del temps d'Oliba s'hauria de dir més encara perquè va néixer quan el sistema carolingi estava en plena desintegració, quan els comtes, emancipats de la tutela reial, emprenien la marxa cap a la independència. I va morir quan els néts d'aquells comtes, avançant en la construcció dels seus principats i l'afirmació de la seva autoritat, topaven ja amb les resistències interiors i el desafiament de la seva noblesa, situació que culminaria amb l'establiment del principat feudal barceloní, un desenllaç al qual els homes de l'esperit, la cultura i la llei van contribuir poderosament a fer realitat.

“Nobilíssim bressol”

Oliba, de qui els monjos, en l'encíclica mortuòria, n'exalten el “nobilíssim bressol”, era fill del comte Oliba Cabreta de Cerdanya-Besalú i de la comtessa Ermengarda. Besnét, per tant, de Guifré el Pelós, considerat el tronc del llinatge, l'home que en morir, l'any 897, havia deixat els comtats, virtualment independents, als seus fills, establint d'aquesta manera, més de fet que de dret, el principi de la successió hereditària en la dignitat comtal. A les dues generacions següents, les representades per l'avi, Miró el Jove de Cerdanya-Besalú, mort el 927, i pel pare, Oliba Cabreta, mort el 990, havia correspost, no sense dificultats i sacrificis, la consolidació d'aquesta herència política.

Abans del naixement d'Oliba, quan els destins de la família eren regits per la comtessa-àvia Ava, vídua de Miró el Jove, i els oncles, Sunifred de Cerdanya i Guifré de Besalú, germans grans del seu pare, i després per aquest, Oliba, i per l'altre oncle, el petit, Miró Bonfill, que fou comte de Besalú i bisbe de Girona, hi hagué situacions de risc que calgué superar. Entre aquestes, desavinences greus amb l'oncle Sunyer de Barcelona i el seu fill, el cosí Borrell II, comte de Barcelona-Girona-Osona, que potser qüestionaven els acords de partició dels comtats que es devien haver pres arran de la successió de l'avi Guifré el Pelós, a finals del segle IX o principis del X, i la successió (970) de Miró Bonfill al capdavant del bisbat de Girona. Els desacords entre aquestes dues branques comtals eixides de Guifré el Pelós, la barcelonesa i la cerdana, que semblen afluir en temps d'Oliba, van rebrotar després de la seva mort encara, a mitjan segle XI (vers 1054-1057), en temps del seu nebot, el comte Guillem II de Besalú i del comte Ramon Berenguer I de Barcelona.

Essent greus els conflictes dins de la família, més greu va ser la dissidència interior, protagonitzada per poderosos que probablement no acceptaven la conversió de l'autoritat comtal en sobirana i hereditària. Es tractava d'homes ambiciosos que havien rebut preceptes dels reis francs, de donació i confirmació de propietats i fins i tot, en alguns casos, d'immunitat. Aquests poderosos van creure poder aprofitar els canvis i ruptures de la legitimitat dinàstica a França per obtenir d'un o altre dels reis francs el suport a les seves particulars aspiracions de poder. I això sense oblidar que també els reis, inquiets per la marxa independent dels comtats catalans, van poder estar temptats de reinvertir el procés servint-se d'aquesta gent.

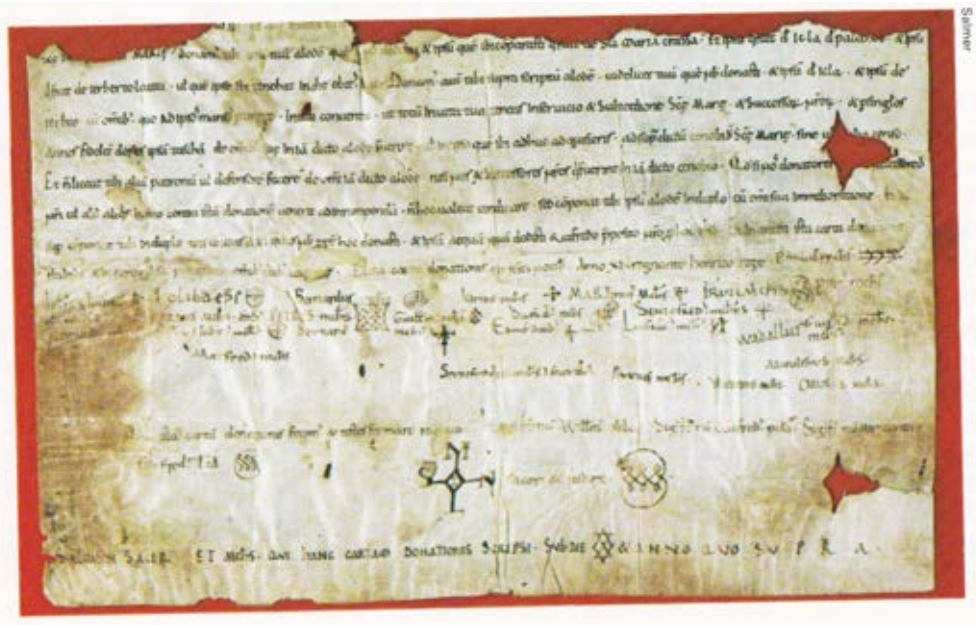
Un vescomte, potser del Conflent, de nom Unifred va voler, segons sembla, independitzar-se de l'autoritat comtal i apropiar-se de béns i drets fiscals

vinculats al càrrec, situació que els comtes germans de Cerdanya-Besalú van tallar de soca-rel expulsant-lo i confiscant-li els béns. Mesures dràstiques a les quals l'any 952 el comte Guifré de Besalú, d'acord amb els seus germans, va voler donar cobertura legal recaptant un precepte de confirmació del rei carolingi. Aquest viatge té una forta càrrega simbòlica, perquè va ser el darrer dels efectuats pels comtes catalans a la cort del rei de França. Pensant

precisament en això, Abadal qualifica el capteniment dels comtes aquests anys de marxa cap a la sobirania.

En aquesta marxa, un escull important i greu va ser la gran revolta de poderosos del comtat de Besalú, amb possibles ramificacions a Girona, l'any 957, que costà la vida al comte Guifré de Besalú, oncle del nostre abat. Calgué que el més gran dels comtes germans, l'oncle Sunifred, davallés amb les seves tropes del comtat de Cerdanya i pacifiqués per la força la terra de Besalú, que va governar des d'aleshores i fins a la seva mort el 965. Sunifred i els seus germans petits (Oliba Cabreta i Miró Bonfill) devien comprendre aleshores que de poc havia servit aquell acostament del 952 a la monarquia carolíngia, i que els calia una altra forma de legitimitat. Anys després ho explicaria el petit de la colla, el comte-bisbe Miró Bonfill, dient que Sunifred, respectuós amb la llei, va convocar els jutges de la seva cort, els va informar de tot el que havia passat i els va demanar de dirimir què calia fer amb tan «nefands transgressors». Els jutges, examinada la causa, i d'acord amb les lleis dels avantpassats, és a dir, el *Liber Iudicum* i, en general, les disposicions dels concilis de Toledo, van sentenciar que els fossin confiscats els béns, cosa que així es va fer. Sembla clar, doncs, que, a mitjan segle X, els comtes, allunyats dels carolingis, buscaven en el passat visigòtic una font de legitimitat.

Mort sense fills Sunifred, el govern dels comtats familiars va passar als seus germans, els fills petits de Miró el Jove: Oliba Cabreta, que es va fer càrrec del

Manuscrit de donació de terres al Monestir de Saanta Maria de Ripoll, i entre d'altres signatures hi ha la d'Oliba de Cerdanya datat l'any II del rei Enric I de França (1042). Museu Episcopal de Vic

govern del comtat de Cerdanya i Miró Bonfill, que s'ocupà del de Besalú. Devia ser llavors quan va néixer Oliba, quart fill d'Oliba Cabreta i Ermengarda. Els seus germans grans eren Bernat, Guifré i Berenguer. Bernat, anomenat Tallaferro, seria comte de Besalú (990-1020), potser participaria en l'expedició militar del comte Ramon Borrell de Barcelona a Còrdova, l'any 1010, i, per la seva temeritat, moriria negat al Roïna l'any 1020; Guifré seria comte de Cerdanya (990-1050), i Berenguer, bisbe d'Elna (993-1003), moriria a la batalla d'Albesa (1003) lluitant contra els musulmans. Després d'aquest Berenguer, Oliba seria el segon dels fills d'Oliba Cabreta i Ermengarda cridat a ocupar les màximes dignitats eclesiàstiques a Catalunya.

Com totes les famílies governants d'aleshores, la casa de Cerdanya-Besalú intentava mantenir-se al capdamunt de la piràmide social i de poder retenint a les mans l'autoritat comtal i, quan era possible, acumulant-hi l'episcopal i abacial. No era només una qüestió material, de rendes i terres, sinó també o més encara de direcció de la societat, és a dir, d'autoritat. I, en alguns casos, a més, de vocació i sentit de la responsabilitat. El pes de la tradició, i la força i riqueses de què disposaven donava als comtes, que fundaven i dotaven esglésies i monestirs, la possibilitat d'intervenir en qüestions internes de l'Església, com era la designació d'alts càrrecs, i fer-ho en un sentit favorable als seus interessos, és a dir, col·locant-hi

parents i amics. La reforma gregoriana lluitarà contra aquesta situació, qualificada de simonia, que molt poderosos, d'altra banda, consideraven perfectament natural, atès que mercès als seus donatius s'havien constituït una gran part dels béns i drets de les Esglésies.

A la família de l'abat Oliba, explica Abadal, hi havia una munió de jerarques de l'Església: l'oncle-avi Radulf, bisbe d'Urgell; la tia-àvia Emma, abadesa de Sant Joan; l'oncle Miró Bonfill, bisbe de Girona; el germà Berenguer, bisbe d'Elna; la germanastra Ingilberga, abadesa de Sant Joan, i els nebots Guifré, arquebisbe de Narbona, Guillem, bisbe d'Urgell, un altre Berenguer, també bisbe d'Elna, i un altre Guifré, bisbe de Besalú i Carcassona. Sens dubte, la família va haver d'invertir molts diners i pactar moltes aliances per adquirir tants poders i dignitats. El gran problema dels comtes de Cerdanya-Besalú és que no tenien cap seu episcopal a l'interior dels seus comtats, i, per tant, els seus clergues (els de les parròquies dels seus comtats) depenien de bisbes que tenien la seu en comtats veïns: eren els bisbes de Girona, Urgell i Elna, que, per la seva situació, estaven sotmesos a la tutela sinó dependència dels comtes de Girona-Barcelona, Urgell i Empúries-Rosselló. És per això que la família d'Oliba va comprar quan va poder les dignitats episcopals d'aquestes seus i va col·locar a un dels seus membres encara més amunt, a la seu metropolitana de Narbona de la qual aquestes seus depenien.

Miró i Oliba, oncle i nebot

La simonia, que tant lligava l'Església al poder temporal i els seus capricis, va portar, com cal suposar, a la direcció del clergat homes indignes, però aquesta tara, tot i ser un greu obstacle, no exclou que poguessin arribar al capdavant de l'Església homes amb vocació i mèrits, com Oliba, i homes amb preparació cultural i ambició, com el seu oncle Miró Bonfill. Parlem dels dos i comparem-los.

La situació de Miró Bonfill era ben especial: havia seguit la carrera eclesiàstica, estudiant probablement a Ripoll. De jove, els anys cinquanta, ostentava la dignitat de levita, que li devia garantir un cert estatut i la percepció d'algunes rendes. I en algun document figura com a arxilevita o ardiaca, però, si ho va ser, no sabem a quina institució va estar vinculat. L'important, per al paral·lelisme que volem establir

amb l'abat Oliba, és que, quan el 965 va morir el germà gran Sunifred, Miró, sense renunciar a la condició de levita, va ostentar la dignitat comtal a Besalú. De Miró com a comte-levita és poc el que es pot dir. Es pot sospitar, però, que quan el 970 va morir el bisbe Arnulf de Girona, es va imposar com a successor, essent ordenat sacerdot i consagrat bisbe per l'arquebisbe de Narbona, però sense l'acord del seu cosí, el comte Borrell de Barcelona, Girona i Osona. Borrell, que el va amenaçar amb les armes sense arribar, però, a l'enfrontament armat, projectava llavors la creació d'un arquebisbat català que hauria d'ocupar el bisbe Ató de Vic, un home de la seva confiança, fet que reforçaria el poder de Borrell, i li donaria un cert control sobre el conjunt dels comtats. És de suposar que els cosins de Cerdanya-Besalú temien l'hegemonia de Barcelona i no estaven d'acord amb el projecte. És prou conegut, però, que per tirar endavant el projecte el desembre del 970 el comte Borrell de Barcelona i el bisbe Ató de Vic van viatjar a Roma, d'on van tornar amb el nomenament d'Ató com arquebisbe i l'encàrrec d'expulsar de la seu de Girona el que l'ocupava indegudament, diu la butlla, i nomenar un nou bisbe. Però Ató va ser assassinat abans de poder prendre possessió del càrrec, mentre Miró aconseguia consolidar-se exercint com a comte de Besalú i bisbe de Girona, sense més oposició coneguda que l'amenaça momentània de Borrell, de la qual no en tenim la data precisa.

Va ser llavors, quan s'iniciava l'episcopat de Miró Bonfill a Girona, que Oliba, el seu nebot, arribà al món. Els dos personatges es van conèixer i, encara que Miró va morir l'any 984, quan Oliba devia tenir tretze o catorze anys, és molt possible que la trajectòria de l'oncle influís ja llavors en la vocació del nebot, encara que la influència més gran podia arribar perfectament després: pels escrits, entre els quals les actes de consagració de Sant Miquel de Cuixà (974), Santa Maria de Ripoll (977) i Sant Pere de Besalú (977), i el record que Miró va deixar. El cas és que es poden assenyalar alguns paral·lelismes en la vida i obra d'un i altre. Ambdós van estudiar probablement a Ripoll. I ambdós van ostentar la dignitat comtal, és a dir, van tenir poder i van sentir la responsabilitat i el gust pel govern. Tant Miró com Oliba van ser uns lletraferits, a qui agradava impressionar per la cultura i l'escriptura. Miró va crear, si es pot dir així,

un estil ampul·lós i barroc, amb una prosa farcida de neologismes i grecismes, paraules rebuscades i imatges fortes, impressionants, extretes de la Bíblia. Encara que de Miró només han quedat els textos d'actes de consagració i dotació, Oliba els va llegir i s'hi va inspirar. Va desenvolupar un estil molt similar i, com l'oncle, va ser un escriptor una mica ocasional, més interessat pel govern que per l'escriptura. Ambdós semblen també haver estimat la pau. De l'esperit pacificador d'Oliba n'hi ha moltes proves, però potser també n'hi ha de Miró que va voler guarir les ferides de la revolta del 957 (assassinat del seu oncle Guifré) renunciant a la possessió dels béns confiscats al rebel principal, que va donar a la seu de Girona. Finalment, Miró creia que la història bíblica dels orígens del cristianisme, amb la missió salvadora de Jesucrist i l'obra evangelitzadora dels apòstols dispersos pel món, tenia estricta continuïtat en la història del seu temps i, en concret, de la seva família que, aixecant esglésies, monestirs i seus episcopals, emulava i continuava la tasca missionera dels apòstols. Oliba també ho creia, però entre ell i l'oncle hi ha una diferència molt gran, que no hauria de ser negligida. En un moment determinat de la seva vida Oliba, que sentia la vocació religiosa, va arribar a la conclusió que no podia servir a dos senyors, a dos poders, a Déu i al món, i el 1002 va renunciar a la dignitat comtal per abraçar la monacal: va entrar com a monjo al monestir de Ripoll i en va ser elegit abat l'any 1008, que és també quan es convertí en abat de Cuixà. Deu anys més tard, el 1018, seria consagrat bisbe de Vic, i fins a la seva mort, el 1046, seria ensems bisbe i abat. L'oncle Miró no es va plantejar mai, sembla, el dilema d'optar entre la carrera civil o la religiosa, i si s'ho va plantejar, va decidir que podia mantenir el doble poder.

Punt de partida

Quan va néixer Oliba, vers el 971, el panorama de vinculacions exteriors dels comtats catalans era, en síntesi, el següent: els comtats encara mantenien alguns vincles al nord, amb la cort carolíngia, on acudien bisbes i abats, i alguns particulars poderosos, per recaptar preceptes (títols jurídics). Però els carolingis estaven immersos en un procés inexorable de decadència que aviat culminaria amb la fi de la dinastia i l'entronització del noble Hug Capet com a rei, el 987. Al sud, el totpoderós califat de Còrdova

amenança i atacava als comtats als quals imposava el tribut de les seves ràtzies terrestres i marítimes. La més greu, l'atac d'al-Mansur a Barcelona el juliol del 985. Des del punt de vista eclesiàstic, els bisbats catalans, tot i alguna temptativa d'independència, com la de Borrell II i Ató de Vic i potser la de l'abat Cesari de Montserrat, depenien de l'arquebisbe de Narbona, que normalment era un franc de la confiança de la cort carolíngia. Els comtes, però, des de mitjan segle X intentaven fer-se escàpol d'aquesta obediència acudint quan els convenia directament a Roma, un camí que de forma indirecta, com ha dit Abadal, els allunyava de la cort carolíngia.

Observem ara el panorama interior, la dècada del 970/980. Els bisbes eren normalment membres de les famílies prominents del país, les mateixes que des de principis de segle (del segle X) se succeïen, de fet, hereditàriament en el govern dels comtats a diferents nivells. A dalt de tot, hi havia els comtes, que eren uns vuit i que governaven un semblant nombre de comtats o d'aglomeracions comtals: comtes de Ribagorça, Pallars, Urgell, Cerdanya, Rosselló, Empúries, Besalú i Barcelona-Girona-Osona. Tot i que algunes comtesses venien de terres occitanes, el normal era que les unions matrimonials es fessin a l'interior de les famílies comtals i entre elles, sense gaire respecte per les normes canòniques contràries a l'endogàmia, amb el resultat que, tot i la divisió dels comtats, els comtes podien tenir la sensació de formar una gran família que governava conjuntament. Aquests comtes es reconeixien a si mateixos un doble origen, que volia dir una doble legitimitat, carolíngia i goda. Un origen carolingi immediat per haver rebut ells o els seus avantpassats directament dels reis carolingis la dignitat comtal, base del seu poder. I un origen got, per considerar-se i postular-se, descendents de les famílies godes que havien governat aquesta terra abans de la invasió musulmana, i per governar-la respectant i aplicant el *Liber Iudicum*, del qual es proclamaven garants.

I ara, si observem el teixit social en conjunt, aquella societat se'ns apareix encapçalada pels poderosos, components diríem de l'aristocràcia, que ho eren per les funcions de govern que exercien, les càrregues, béns i drets públics que ostentaven i dels quals es beneficiaven i les propietats i rendes que acumulaven. I integrada majoritàriament per pagesos

Campanar de Cuixà. foto Alfred Perez-Bastardas

propietaris, quasi propietaris, tinents i esclaus. Amb la documentació disponible és impossible estimar la major o menor importància d'uns i altres, encara que les escriptures de compravenda de terres i persones i les actes dels judicis semblen avalar tant la presència de la propietat pagesa com de l'esclavitud.

Setanta anys després

Quan setanta anys després, el 1046, Oliba va morir, la situació havia canviat en molts aspectes, i en altres, estava en plena transformació. Observem-ho. Respecte de les vinculacions exteriors, la monarquia francesa havia experimentat un procés de contracció del seu poder i espai real de sobirania, de tal manera que l'antic regne de la França occidental, com a vegades s'havia dit, apareixia fragmentat en principats territorials, entre els quals el monarca Capet no aconseguia d'erigir-se en cap superior efectiu. Al sud del Loira, la seva presència era nul·la o quasi nul·la. Des d'aquest punt de vista, la dependència eclesiàstica dels bisbats catalans respecte de l'arquebisbe de Narbona ja no plantejava els problemes polítics d'abans. De fet, ara l'arquebisbe de Narbona era un home del país, avui diríem un occità o un català, sense

vincles significatius amb la cort dels Capets. La seva designació era cosa del clergat local, el capítol de la seu de Narbona, i del senyor del lloc, el vescomte de Narbona, i dels seus compromisos i negociacions amb les famílies comtals de l'arxidiòcesi. Potser per això, després de la temptativa d'independència eclesiàstica del 970, no n'hi tornaria a haver cap altra fins a finals del segle XI amb Berenguer Sunifred de Lluçà, bisbe de Vic, i encara potser sense suport comtal o amb suport escàs.

Respecte d'al-Andalus, també el canvi era radical. Aquí havia desaparegut el poderós califat i el seu lloc era ocupat pels febles regnes de taifes, unes formacions polítiques que ja no constituïen cap amenaça per als comtats, ben al contrari: l'Islam andalusí, abans agressor, es convertia en víctima. De resultes d'això, les velles fronteres entre els comtats i al-Andalus havien estat desbordades per tot arreu, i clergues, nobles i pagesos aixecaven esglésies i castells i colonitzaven erms per terres del Penedès, Camp de Tarragona, Conca de Barberà, Anoia, Segarra, Noguera, etc. En direcció a Tarragona i Lleida.

Els comtes, doncs, ja no se sentien amenaçats des de fora, però potser s'hi sentien des de dins. Observem el panorama interior. Cap a mitjan segle XI persistia la divisió de la futura Catalunya en comtats. De fet, els comtats havien augmentat en nombre, però no és menys cert que el nucli Barcelona-Girona-Osona es mantenia unit i semblava assumir el lideratge del conjunt. En aquest lent procés d'unificació política, el fet que dins de la jurisdicció del comte barceloní hi hagués tres seus episcopals, les de Barcelona, Vic i Girona, i aviat la mateixa seu metropolitana de Tarragona, havia de resultar fonamental per al destí de la Casa de Barcelona. Més sensibles o obedients ara a les normes canòniques sobre el matrimoni, els comtes barcelonins busquen més que abans les seves dones fora de Catalunya, sobretot en terra occitana, però també a Castella. Quant a la legitimació del poder, els comtes obliden aviat els orígens carolingis, i tampoc semblen massa interessats a buscar una legitimació pel llunyà passat visigòtic. És com si s'orientessin cap a una identitat política en creació, sense referents.

El panorama social no es pot deslligar d'aquesta situació. La nota dominant sembla ser la polarització, en el sentit d'una major força de l'aristocràcia i una reducció de drets i llibertats de la pagesia, per tant, un

clima més conflictiu. Aquesta aristocràcia, començava a enfrontar-se, el 1046, a l'autoritat comtal, i indirectament li restava força perquè patrimonialitzava la funció pública, actuava de forma independent, ampliava el domini sobre la pagesia i havia entrat en conflicte amb l'Església per la possessió de temples i delmes. A la mort d'Oliba aquestes qüestions, que ja afloraven i es plantejaven, van evolucionar, d'una banda, cap a una major conflictivitat, i d'una altra, cap a la recerca de solucions múltiples, que finalment conduïrien a un nou repartiment del poder mitjançant pactes negociats entre poderosos. Des d'aquest punt de vista, el moviment de pau i treva impulsat per l'abat Oliba ha de ser considerat alhora tant un intent de frenar el conflicte com una manera d'encaminar els poderosos cap a solucions de compromís.

Quan parlàvem de polarització social també ho fèiem per indicar que, al nivell de la pagesia, aquelles distincions que crèiem observar a mitjan segle X entre pagesos propietaris, quasi propietaris, tinents i esclaus, a mitjan segle XI s'esborren en el sentit que la situació dels pagesos lliures i propietaris retrocedeix i la dels esclaus avança, tot plegat en la direcció de la servitud i de la renda en el marc de la senyoria i del règim senyorial que es va imposant a tots els pagesos.

Des del punt de vista dels canvis històrics, la distància entre la situació del 971 i la del 1046, entre el naixement i la mort d'Oliba, és gran. Ho hem vist en la comparació. Ara només ens resta examinar el pas d'una situació a l'altra. Ho farem de manera breu, fixant-nos en algunes de les fites que marquen l'evolució.

El món exterior

Quant a les relacions dels comtats amb les terres del nord dels Pirineus, si el punt de partida que adoptem és, per exemple, el comte Borrell II de Barcelona demanant l'any 985 al monarca carolingi ajut militar per defensar Barcelona de l'atac de les tropes d'al-Mansur, el capgirament és ràpid. Entronitzat Hug Capet el 987, Borrell no insisteix en la demanda i possiblement tampoc respon a l'oferta d'ajut a canvi de vassallatge que el nou rei la fa. El seu fill, el comte Ramon Borrell (993-1017), mira més cap al sud que cap al nord, i quan fixa l'esguard enllà dels Pirineus ho fa de prop, per concertar una aliança matrimonial

amb Carcassona, marcant així, potser sense pensar-ho, un futur d'expansió per a la seva nissaga. Recordem només de passada que el seu nét, Ramon Berenguer I, els anys seixanta del segle XI, mort ja Oliba, compraria, precisament amb or musulmà, els comtats de Carcassona i Rasés.

Això de l'or musulmà és revelador dels canvis que aquells anys van experimentar les relacions dels comtats amb al-Andalus. En efecte, si partim de les ambaixades de submissió trameses per Borrell II a Còrdova els anys setanta, i de l'assalt d'al-Mansur a Barcelona el 985, el canvi també és ràpid. Afectat per problemes interns que li restaven cohesió i enfrontat a un descontentament social creixent, el califat de Còrdova va entrar en crisi a principis del segle XI i va acabar desapareixent (1031) fraccionat en petits regnes, les taifes. El problema militar va ser un dels fils conductors d'aquesta crisi. Els musulmans d'al-Andalus, que tradicionalment havien confiat la defensa a les forces tribals, van acabar encomanant aquesta tasca a mercenaris i esclaus sense vincles amb la societat i el país. Per contra, els cristians del nord, en ple procés de feudalització, es dotaven de forces armades permanents i professionals: la jove noblesa guerrera, que custodiava els castells, vivia de renda i esmerçava el temps en l'exercici de les armes. El resultat d'aquest desequilibri ja es va fer ben perceptible l'any 1010 quan el comte Ramon Borrell va dirigir una expedició militar fins al cor del califat, la ciutat de Còrdova. Una expedició, per cert, on entre els cabdills, a més de Ramon Borrell de Barcelona, hi havia el comte d'Urgell i potser el de Besalú, i els bisbes de Barcelona, Girona i Vic. El canvi que així es produïa en la balança de poder va ser aprofitat també pel comte barceloní per fer avançar l'expansió territorial per la comarca de la Noguera i establir relacions directes amb els musulmans de Saragossa. Després, però, van seguir uns quaranta anys d'inactivitat militar, que segurament s'expliquen per les grans transformacions internes dels comtats, que afectaven la distribució del poder i l'exercici de l'autoritat. Uns canvis dels quals Oliba va ser, per força, protagonista. Després, ja mort Oliba, i en plena institucionalització del principat feudal barceloní, el comte Ramon Berenguer I aprofitaria la superioritat militar per imposar tribut als musulmans de Tortosa, Lleida i Saragossa. I amb l'or així obtingut pagaria

serveis i reforçaria fidelitats, és a dir, donaria solidesa a l'edifici polític i encetaria una ambiciosa política d'expansió dinàstica al nord dels Pirineus.

En conclusió, els temps d'Oliba marquen un moment excepcional de canvi en la societat i el poder. D'aquesta evolució n'hem examinat fins ara l'alta política. Restava a considerar la història interna, menys espectacular, però més decisiva.

La violència, l'ordre i la pau

De l'abat Oliba s'ha exaltat l'esperit pacificador i el respecte que inspirava als contemporanis. Ho prova el fet que la seva mediació fos sol·licitada en disputes entre poderosos, i que actués en la resolució de conflictes com a àrbitre, sembla prudent i equànime. Com a bisbe i abat, en qüestions que li competien, i en les que concernien directament les institucions que regia, va saber defensar els seus drets, però també renunciar i transigir quan no els tenia o quan creia que un bé superior com la pau ho exigia. I és que aquella societat en plena transformació necessitava molt la pau.

“L'ordre volgut per Déu”

Imaginem, per un moment, la personalitat d'Oliba. Què la conformava? Hi havia, en primer lloc, la formació cristiana, rebuda en el si de la família i solidificada, suposem, a Ripoll. D'aquesta formació sortia el seu respecte per les normes canòniques, l'esperança de la resurrecció, l'exercici de la caritat i el compromís en la cristianització. Dels mons, laic i religiós, en provenia també l'adhesió a un sistema polític de tradició antiga, basat en el respecte i obediència a la llei escrita, i a l'autoritat que la feia respectar. Oliba havia llegit que, segons l'apòstol Pau, «tothom s'ha de sotmetre a les autoritats que tenen el poder, perquè tota autoritat ve de Déu, i, per tant, qui s'enfronta a l'autoritat es rebel·la contra l'ordre volgut per Déu» (Ro. 13, 1-7), un pensament que Agustí va reblar en dir que «també nosaltres ens servim de la pau de Babilònia» (De. Civ. Dei, XIX, 26), en referència a l'obediència a autoritats no cristianes, pensament al qual Gregori el Gran va donar forma i pedagogia en explicar als reis germànics que ho eren per gràcia de Déu. Segles després, el darrer quart del segle X, Miró Bonfill dirà i escriurà el mateix («comtes per la gràcia de Déu») però atribuït als seus

parents, els comtes catalans, i a ell mateix. Un i altre, Miró i Oliba, oncle i nebot, devien haver llegit Jonàs d'Orléans, que va reflexionar sobre les relacions entre el poder temporal i l'espiritual, i la submissió de l'un a l'altre. «El Sacerdoci, havia dit, és tant més important que haurà de donar compte a Déu dels reis mateixos».

Oliba havia de tenir la convicció que l'ordre polític (i potser també el social) era l'ordre volgut per Déu, però és clar que, malgrat aquesta voluntat i sota una aparent continuïtat, el món canviava. Fins i tot les millors tradicions i les normes canòniques no es respectaven per qui més les havia de respectar. No devia ser gaire edificant per a un monjo veure, per exemple, com els bisbes d'aquesta terra, entre els quals parents molts pròxims, agafaven les armes encara que fos per lluitar contra els infidels (el seu germà, el bisbe Berenguer d'Elna, va morir a la batalla d'Albesa lluitant contra els musulmans). També devia ferir els seus sentiments l'afer d'Ingilberga, la germanastra, abadessa de Sant Joan, que va ser expulsada del monestir i dissolta la comunitat per conducta depravada, segons denúncia formulada davant del papa pel seu propi germà, el comte Bernat Tallaferro, i potser també pel mateix Oliba.

I ja que parlem d'afers de família, el més sonat devien ser els enfrontaments entre la comtessa Ermessenda, vídua de Ramon Borrell, i, successivament, el seu fill Berenguer Ramon I i el seu nét Ramon Berenguer I. S'hi barrejaven ambicions de poder i diferències generacionals. Ermessenda, que potser volia allargar la seva presència al capdavant del govern com a tutora d'un i altre, devia compartir amb Oliba el recel pels canvis socials i polítics que es produïen. Les diferències entre Ermessenda i Ramon Berenguer I van derivar en una situació de guerra els anys 1041-43, fins que els bons oficis d'Oliba aconseguiren el restabliment de la concòrdia i la retirada de l'àvia a Girona, d'on sortiria uns anys després, ja mort Oliba, per a reprendre l'enfrontament. Aquesta vegada instigant la condemna papal per la unió il·legítima de Ramon Berenguer I i Almodis.

Si Oliba va abandonar el càrrec comtal i va entrar al claustre convençut de la superioritat del Sacerdoci i que l'autèntica reialesa, la de Crist, no és d'aquest món, en va haver de sortir sovint, potser massa, per arranjar precisament afers d'aquest món. És lògic, la divisió de poders i funcions en el si de la Cristiandat

entre el Sacerdoci i la reialesa no s'inscrivien bé en la realitat. Quan calia, hi havia bisbes que canviaven el bàcul per l'espasa, i el mateix Oliba, com a bisbe de Vic, tenia castells i forces militars a la frontera d'Osona. D'altra banda, el coneixement que devia tenir del passat, projectat sobre el present i l'esdevenidor, el devia inquietar. Possiblement ell, que era home d'ordre i jerarquia, devia trobar a faltar un príncep temporal que dirigís amb autoritat el rumb de la nau. Ni Berenguer Ramon I de Barcelona, per feble, ni Ramon Berenguer I, per massa jove i agosarat, devien inspirar-li prou confiança. Desaparegut el seu germà Bernat Tallaferró, massa arrauxat, tampoc devia trobar un líder inqüestionable entre els restants comtes catalans. Potser per això, per redreçar el rumb de la nau, se sent obligat a intervenir i a posar el poder i autoritat de l'Església al servei d'un ideal de pau i redreçament de l'ordre social.

Qui té la potestat ?

Examinarem a continuació aquesta alteració o mutació de l'ordre (com deia Adalberó, bisbe de Laon) examinant alguns conflictes en què va intervenir Oliba i els processos de resolució que es van seguir.

Comencem per dalt: conflictes entre comtes. El judici més cèlebre de la primera meitat del segle XI, autèntic monument a la pervivència de la llei goda a Catalunya, va ser el que va enfrontar, l'any 1018, a la comtessa Ermessenda de Barcelona, tutora del seu fill Berenguer Ramon I, i al comte Hug d'Empúries per la possessió de l'alou d'Ullastret. Hug reclamava a Ermessenda l'alou perquè, segons deia, l'havia venut al comte Ramon Borrell, difunt, espòs d'Ermessenda essent menor d'edat. Pretenia així invalidar la venda, puix que, segons la *Lex Visigothorum*, els menors d'edat legal (menors de catorze anys) no poden disposar lliurement dels seus béns. Ermessenda, que deia tenir documents d'Hug ja major d'edat que ratificaven la transacció, va respondre acceptant portar la causa davant de la justícia, per la qual cosa es va mostrar disposada a donar fiadors i comprometre's així a seguir el procés i acceptar la sentència. Però Hug va refusar la mecànica del plet tradicional i va proposar fer un duel judicial entre dos cavallers o campions. Encara que el duel judicial no era del tot desconegut, no tenia tradició a Catalunya, per tant Ermessenda va refusar la proposta amb l'argument que la *lex*

Bàcul de Santa Austreberta (s. XI)
Montreuil-sur-Mer (Pas de Calais).
Església de Saint Saulve.

gothica no obliga a dirimir els plets per la lluita o duel. Llavors Hug, sense base legal, aprofitant l'absència de la comtessa, va ocupar l'alou d'Ullastret per la força. Aviat la tensió generada, i segurament el temor a mals majors, va portar les parts i els seus amics a buscar una sortida legal al conflicte. Es va reunir llavors un tribunal, presidit pel comte Bernat de Besalú, en nom d'Hug d'Empúries, i el bisbe-abat Oliba, en nom d'Ermessenda de Barcelona, i format per tres jutges professionals (Guillem de Girona, Guifré de Vic i Ponç Bonfill Marc de Barcelona) i molts nobles. Davant d'aquest tribunal Ermessenda va presentar la seva reclamació, a la qual el mandatari d'Hug va respondre que Ullastret no havia estat "envaïda" pel comte d'Empúries perquè estava dins del seu comtat, i «aquí la potestat que abans tenien els reis (carolingis), aquí ara la té el comte Hug». Escoltades les al·legacions, els jutges van trobar que, des del dia que l'alou va passar a mans del comte Ramon Borrell, aquest el va tenir sense impediment de cap mena, i que en ell va exercir tota la potestat pública que abans havien exercit els monarques carolingis: hi va cobrar impostos, hi va percebre els drets de justícia i hi va

Astrolabi de Barcelona (960-980).
Musée de l'Institut
du Monde Arabe. Paris

tenir un jutge i un saig. I d'ell l'alou havia passat a la seva vídua, Ermessenda, fins que Hug injustament el va invadir. Per tant, consultats els còdexs de la llei goda, van sentenciar a favor de la comtessa. Però el comte Bernat de Besalú no va acceptar la sentència i, amb maniobres processals, va forçar la continuació del judici. Llavors Ermessenda va presentar testimonis, que el mandatari d'Hug no va acceptar, al mateix temps que abandonava l'audiència sense permís dels jutges. Aquests, d'acord amb la llei, van prendre declaració als testimonis, que van confirmar la possessió de l'alou per part del comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda, fins a la usurpació del comte d'Empúries. Finalment, escoltades i jurades les declaracions, els jutges van dictar una extensa sentència a favor de la comtessa, que van avalar amb quatre cites, llargues i precises de la *Lex*: 1/ La llei V, 6, 6, sobre la iniquitat d'aixecar acusacions contra persones difuntes en perjudici de la seva descendència; 2/ la llei V, 4, 20, sobre la il·legalitat d'exercir accions jurídiques amb béns que estan *sub iudice*; 3/ la llei VIII, 1, 5, sobre la necessitat de rescabalar al propietari d'un bé en litigi que ha estat "envaït", i 4/ la llei VIII, 1, 7, sobre la prohibició d'inquietar els béns dels absents.

Com dèiem, potser aquest és el millor testimoni de la pervivència, coneixement i aplicació de la *Lex* a Catalunya. Per això hem seguit el procés amb deteniment. Per això, i també perquè mostra com l'ordre legal tradicional ja és negligit pels mateixos que l'haurien de defensar: el comte d'Empúries no hi confia i no vol sotmetre's a l'imperi de la llei quan li és desfavorable.

Aquests comtes, que són la tercera generació de comtes hereditaris, semblen neguitosos. S'han desfet

de tuteles exteriors, però se senten insegurs a casa. Com s'ha vist, no s'entenen prou bé amb els comtes veïns amb els quals discuteixen per problemes de frontera i herència. Està en joc, segurament, la supremacia en el conjunt dels antics comtats carolingis. Justament aquests anys va esclatar un conflicte entre els comtes Hug d'Empúries i Gausfred II del Rosselló, que eren oncle i nebot. La causa: l'ambició d'Hug, que volia aprofitar la mort prematura del seu germà Guislabert, el 1014, i la minoritat del seu nebot Gausfred II, per refer l'herència paterna, és a dir, unir Empúries i Rosselló. Els comtes de Besalú (primer Bernat i després el seu fill Guillem) van sortir al pas d'aquestes maquinacions que haurien trencat l'equilibri de poder en el nord-est català recolzant el jove Gausfred II contra Hug. Es va encendre així una guerra de frontera a la qual va posar fi la mediació de l'abat Oliba, en aconseguir que els contendents signessin una pau o convinença avui perduda.

La inestabilitat dels equilibris de poder que portava a uns comtes a lluitar entre ells portava a altres aliar-se. És així com entre 1023 i 1026 el comte Berenguer Ramon I de Barcelona i el seu cosí, el comte Ermengol II d'Urgell, van pactar una convinença que és la més antiga conservada a Catalunya i potser a Europa. Un veritable pacte feudal pel qual Ermengol es fa vassall de Berenguer Ramon, li jura fidelitat i li promet servei militar, a canvi de cinc castells de la Noguera que rep en feu, vincles que es comprometen a traspasar als seus descendents. La convinença inclou també un pacte de mutu afillament pel cas que qualsevol dels dos morís sense descendència, i la promesa de Berenguer Ramon I d'ajudar Ermengol contra els seus enemics. La terminologia del document revela que l'antiga noció del bé públic s'està fonent dins del privat, de tal manera que els vells comtats carolingis que un segle enrere eren districtes de la funció pública s'han convertit o s'estan convertint en propietats privades: *proprium alodium* diuen els comtes, els quals consideren també que els bisbats els pertanyen, així com el dret a elegir-ne els bisbes. És allò que dèiem que el món (el català almenys) està en plena transformació. De tot això que acorden se'n donen garanties en forma de penyores (que són grups de magnats amb els seus honors), i es comprometen a resoldre els desacords que puguin sorgir mitjançant jurament i duel judicial.

Conflictes i resolucions

Ens hem referit *in extenso* a aquesta convinença perquè és la primera i perquè a partir d'ara aquests acords negociats de poder a poder proliferaran entre comtes, entre comtes i magnats i entre membres de la noblesa en general. Ramon Berenguer I, ja en ple segle XI, en farà bon ús per superar la crisi feudal, lligar a la seva persona els magnats dels seus comtats i els altres comtes catalans, creant d'aquesta manera el principat feudal barceloní, i imposant la seva hegemonia sobre el conjunt català. Oliba no ho va veure, ni potser intuir; tantes eren les dificultats i els conflictes que destorbaven el redreçament de l'autoritat.

Prova d'aquestes dificultats i inseguretats, i de la transició que es vivia, pot ser la carta de franqueses atorgada per Berenguer Ramon I als habitants del territori de Barcelona l'any 1025. Sobre la base de la confirmació de les llibertats i propietats i la promesa de protecció, el comte, que no fa cap invocació al bé públic, o a un poder natural o d'origen diví, estableix simplement amb els barcelonins un pacte d'ajuda mútua, en virtut del qual els dona garanties sobre els seus béns i persones, justícia i estatut, a canvi de fidelitat i serveis. Quin temor, ens preguntem, sinó el de ser desplaçat per la mateixa noblesa hauria inclinat al comte de Barcelona a confiar en una mena d'aliança com aquesta amb les classes populars del seu comtat.

Doncs resulta que el temor estava justificat: menys de vint anys després va esclatar la sedició de l'alta noblesa contra el comte. Trobant-se la host comtal en campanya, primer potser en una acció contra la comtessa Ermessenda en terres de Girona i després en terra islàmica, es van produir perilloses desercions i un acte de rebel·lia, aquest encapçalat per Umbert Odó, senyor de ses Agudes. Segons sembla, el vescomte de Barcelona Udalard i el seu oncle Guislabert, també vescomte, i alhora bisbe de Barcelona, n'eren instigadors principals, potser perquè feien costat a la comtessa-àvia Ermessenda contra el seu nebot Ramon Berenguer I. També el poder a ciutat devia fer de mal compartir entre comte i vescomtes. Guislabert, a més, havia aconseguit el bisbat l'any 1035 prèvia promesa d'un donatiu que no havia fet efectiu i que el comte li reclamava. Els desacords van anar a més: fidels dels vescomtes van amenaçar de mutilar homes del comte, i, a finals de 1043 o principis de 1044, quan Oliba ja havia aconseguit reconciliar la

comtessa-àvia Ermessenda amb el seu nét Ramon Berenguer I (Girona, juny del 1043), el clan vescomtal i els seus homes van escometre el palau comtal amb pedres llançades amb l'ajut de màquines, suposem, des del cloquer de la catedral i des de la torre del palau vescomtal, i hi hagué un intent d'assalt al palau comtal en el curs del qual va morir Guillem Miró, un home del comte.

Segurament es va tractar d'un intent de deposició del comte, si és que no va ser una temptativa d'assassinat. Els rebels, però, van fracassar. En època carolíngia els hauria costat la vida, ara els conflictes d'aquesta mena i nivell es resolen d'una altra manera: mitjançant arbitratges i sancions pactades. De nou els bons oficis de l'abat Oliba seran requerits. Segurament serà l'últim gran servei que prestarà al país, almenys en el terreny de l'alta política. Els vint-i-cinc anys que havien passat des del judici d'Ullastret no havien passat en va. El procés de resolució del conflicte no podia ser el mateix. Es forma un tribunal, però ja no el componen jutges professionals, sinó membres de l'alta noblesa, amics de la comtessa-àvia Ermessenda, encapçalats per l'abat Oliba.

Primer s'ocupen del bisbe Guislabert a qui donen una sortida honorable: el condemnen a pagar el donatiu a què s'havia compromès per l'adquisició de la dignitat episcopal; li manen que juri no haver tingut res a veure amb els dos episodis de sedició produïts a la host comtal, i que juri que la tramesa d'homes que havia fet en ajut del seu nebot el vescomte Udalard, quan l'assalt al palau comtal, no l'havia fet amb el propòsit de fer mal al comte. Així mateix el condemnen a lliurar els homes que havien tirat

Altar portàtil (primer terç del segle XI). Musée de Cluny. París

pedres al palau comtal des del cloquer de la seu, i que respongui en dret dels homes que havien participat en la sedició i dels que havien hostilitzat el palau comtal des del vescomtal.

En segon lloc, el tribunal s'ocupa del vescomte Udalard a qui s'identifica com el principal responsable de la sedició. Els càrrecs són la mort de Guillem Miró, l'assalt al palau comtal i tots els danys causats per ell i els seus homes durant l'acció. D'aquests càrrecs n'haurà de respondre davant dels jutges que el comte elegeixi en el termini de trenta dies, prorrogables quinze dies més. Per garantir-ho haurà de donar fiança de deu mil sous dels quals seran fiadors el bisbe Guislabert, l'ardiaca de Vic i un conjunt de nobles també de l'entorn d'Ermessenda.

Tot plegat molt amistós. Més que un judici sembla un arbitratge o composició negociada. No hi ha condemnes severes, ni confiscació de béns, ni pèrdua de les dignitats episcopal i vescomtal. Sembla la formalitat necessària per a la reconciliació. Els temps canvien. Ara el comte, més que potestat pública, és *primus inter pares*. És clar que abans d'arribar a aquest desenllaç, a aquesta forma de distribució del poder en la cúspide, molts altres conflictes i pactes s'havien produït i reproduït a tots els nivells de l'escala social. També entre clergues.

Castells de l'Església

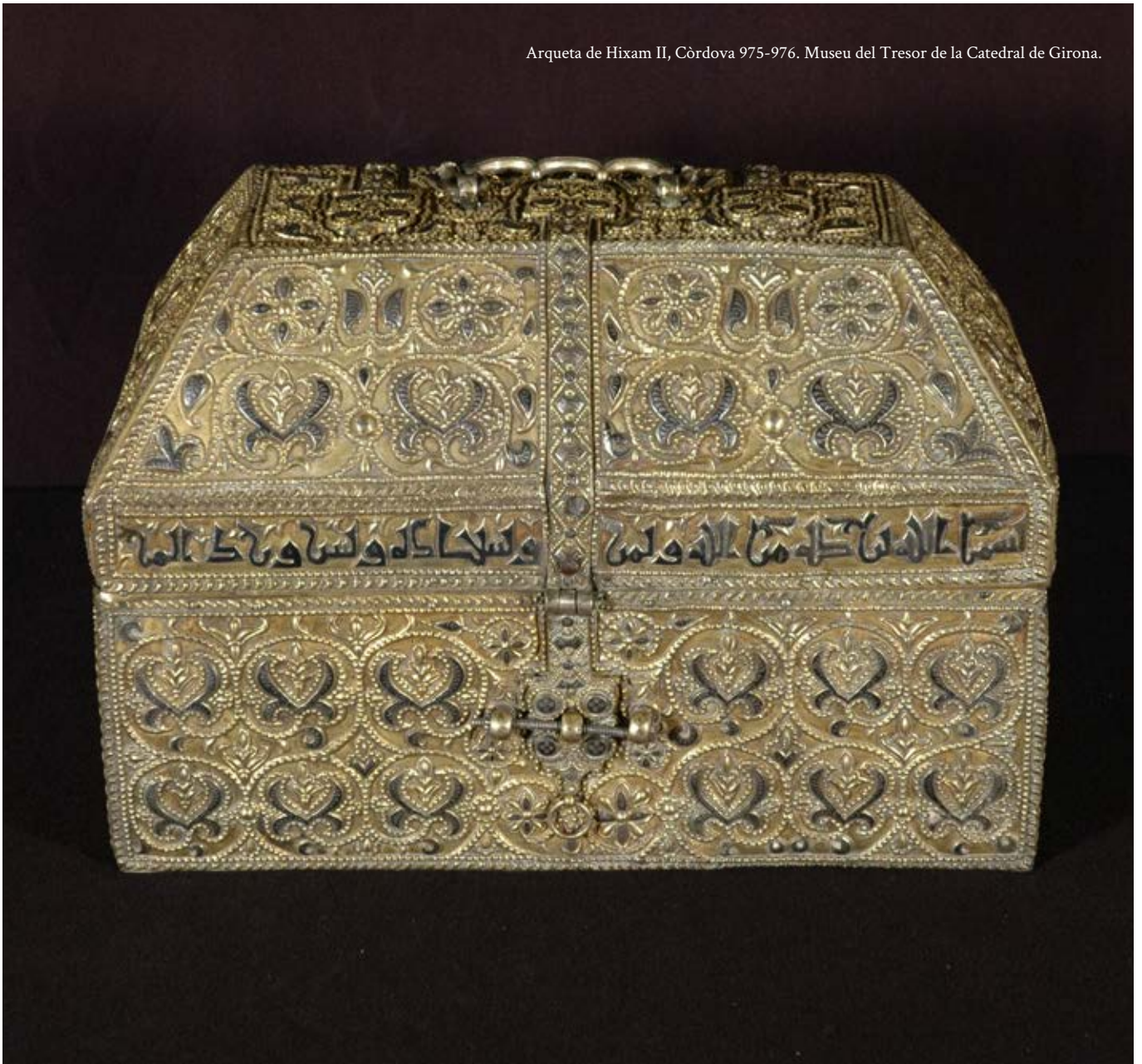
En efecte, poc goig degué fer a l'abat i bisbe Oliba veure com els canonges vigatans es barallaven per la possessió del castell de l'Esplet que ell mateix havia donat a Guillem Guifré amb la dignitat d'ardiaca, i que la comunitat canonical, encapçalada pel prepòsit, reclamava. L'argument era que el castell havia estat una donació de Sesnanda de Guardiola a la canònica, i el contra-argument que Sesnanda no va fer més que executar la darrera voluntat del seu marit difunt el qual li manava que deixés el castell a la seu i no a la canònica. I aquest argument, avalat per testimonis reclamats pel jutge, és el que va prevaler en el judici celebrat el 1031.

Malgrat els interessos enfrontats, tot passa dintre d'un ordre i per canals tradicionals de l'administració de justícia, però és significativa la importància que el castell té per aquells clergues. Ho corroboren altres documents. El 1023 Guillem, levita i guerrer, fa un pacte amb l'abat-bisbe Oliba i els seus canonges: els dóna la propietat del castell d'Aguilar, heretat dels

pares, i a canvi rep per carta precària, aquest castell i els de Tous i Montbui situats *in ipsa Marcha extremitatis Ausone in partibus Spanie* amb la missió de restaurar-los, reedificar-los i defensar-los contra els enemics de la seu. Guillem ho tindrà de per vida al servei de Sant Pere de Vic i a la seva mort passarà al clergue que ell esculli que també ho haurà de tenir per la seu. Ras i curt: un conveni feudal que té l'interès d'incorporar la pràctica del feu de retrocessió que farà llarg camí a Catalunya i servirà per resoldre molts conflictes. Oliba en devia ser el pioner o un dels pioners.

Vegem-ne un altre exemple. Aquí la pràctica del feu de retrocessió servirà per resoldre un llarg conflicte per la possessió del castell de Calaf que enfrontava la seu de Vic i, per tant, el bisbe-abat Oliba, amb els Cardona, representats pel vescomte Folc, el seu germà, el bisbe Eribau d'Urgell, i llur mare. Segons sembla, el castell havia estat donat pel comte Ramon Borrell de Barcelona, ja difunt, a la seu i als Cardona en moments diferents, per bé que no estava clar qui havia estat el primer beneficiari de la donació. Plantejat el conflicte davant la comtessa Ermessenda de Barcelona, es va acordar que els afectats compareixerien en una data assenyalada a Calaf i, davant d'una cort de jutges, presentarien proves i testimonis. Els testimonis dels Cardona van ser concloents i, sense esperar la sentència, Oliba va renunciar als drets que ell i la canònica de Vic poguessin tenir sobre el castell de Calaf. Això s'esdevenia el 21 d'agost del 1038, però (i això és l'important) l'endemà els Cardona donaven a la seu de Vic el castell de Calaf *in extremitatem ipsius Marchie, in confinio Segare* amb la condició de recuperar-lo de la mà d'Oliba i retenir-lo sota el patrocini de la seu amb el dret de transmetre'l als descendents i l'obligació de pagar un "recet" anual per cens. Sense el mot *fevum*, no pas omnipresent a Catalunya, estem ja en el món de les institucions feudals.

És clar que no tot era de tan fàcil solució. Una part densa i poc estudiada de la història de Catalunya és la formada pels conflictes entre la noblesa i l'Església. Els cartularis de l'Església de Girona en van plens, sobretot de disputes per la possessió de temples i delmes, que en part es resolgueren tardanament (segles XIII-XIV) pel mètode del feu de retrocessió. El cartulari de Sant Cugat del Vallès és en gran part un llibre sobre les *malefactas* de nobles violents contra

homes i béns del monestir. És clar que aquesta és la versió dels clergues, que deu tenir a veure amb els aires de reforma que bufen arreu i ho impregnen tot. El *Diplomatari de l'abat i bisbe Oliba* també en va ple. Repassem-ho i abstinguem-nos de fer judicis, que aquesta no és la missió de l'historiador.

La força del sagrat

A principis del 1022 l'arquebisbe de Narbona, acompanyat dels bisbes assistents al sínode provincial, a petició de l'abat i bisbe Oliba, commina a un grup de catorze poderosos magnats d'Osona, usurpadors de béns de la seu, a restituir-los abans de la festivitat de Sant Joan sota l'amenaça d'excomunió. També la comtessa Ermessenda i el seu fill, el comte Berenguer Ramon, són amonestats per bé que no amenaçats

d'excomunió. La llista és prou llarga perquè hom es preguntí quin dels grans magnats de la diòcesi estava exempt de culpa.

Entre 1022 i 1024 l'abat de Rodes, recolzat per Oliba, escriu al papa demanant-li que insisteixi en l'excomunió que anys enrere havia llançat contra els depredadors dels béns del monestir. En efecte, el papa havia preceptuat, sota la pena d'excomunió, que els béns usurpats fossin restituïts, però pocs van fer cas de les admonicions. Els mateixos comtes de Besalú i Empúries, que juntament amb els de Barcelona i Cerdanya, havien assistit a la nova consagració del temple monacal i havien acceptat les disposicions pontificals, aviat també es van fer, segons l'abat, responsables de vexacions i rapinyes.

El mateix Oliba aquells anys fulmina amb un

Sant Miquel de Cuixà

decret d'excomunió els que oculten béns de Ripoll i documents probatoris de la propietat d'aquests béns, i encara al final de la seva vida, l'any 1043, insta l'assemblea conciliar de Narbona, presidida per l'arquebisbe Guifré, a llençar l'excomunió contra els depredadors, invasors i usurpadors dels béns de Cuixà.

Si volem fer-nos una idea més precisa dels abusos que els decrets d'excomunió denuncien i condemnen haurem de llegir les querimònies o memorials de greuges, que comencen a aparèixer a mitjan segle, o conformar-nos pel temps d'Oliba amb alguna escriptura de resolució de conflictes. Vegem-ne un parell.

Guifré, levita i jutge, va confirmar en judici l'any 1029 els termes del castell de Tous que pertanyia a la mitra de Vic, i que els senyors del castell veí de la Roqueta no reconeixien ni respectaven. El conflicte feia anys que s'arrossegava. Al principi, segons Oliba, Hug de Cervelló i Bernat Sendred havien eixamplat els termes del seu castell de la Roqueta en detriment dels de Tous, pel que foren denunciats davant la comtessa Ermessenda i el seu fill Berenguer Ramon I. Sotmesa la qüestió a judici, se'ls obligà a retirar-se del terme de Tous, però al cap d'uns anys, mort Hug de Cervelló, i convertit Bernat Sendred en senyor únic de la Roqueta, retornaren les temptatives d'invasió. Oliba es personà a Tous però no aconseguí convèncer Bernat Sendred, que, finalment, fou citat a Sant Pere de Vic on l'agost del 1029 se celebrà el judici. Testimonis portats a l'efecte des de la frontera van declarar a favor dels drets de la seu i el jutge Guifré va sentenciar a favor del dret de Sant Pere de Vic.

La conducta dels senyors de la Roqueta, tipificada

de delictes, és la que els clergues denuncien com *invasio*, i segurament ho fou, però no hi ha testimoni escrit de les raons dels "invasors". Des de fora, podem dir només que practiquen la política dels fets consumats i, per tant, empren fàcilment la violència física, de la qual en són professionals. Els clergues dominen més l'escriptura i coneixen millor el funcionament de la justícia, de fet, són jutges (Guifré, levita i jutge), i empren amb facilitat la violència del sagrat, tot i que també tenen homes de guerra, i alguns ensems són clergues i guerrers (Guillem, levita, feudatari de Tous). Els documents de l'època, redactats comunament per clergues, ens han donat una versió del conflicte Església-noblesa que de manera uniforme criminalitza sense gaires matisos els nobles, sistemàticament acusats de rapinyaires, invasors, usurpadors i pertorbadors. Tant és així que, de tanta unanimitat, a la fi hom se'n malfia, i s'esforça buscar dins de la mateixa documentació eclesiàstica (única existent) la prova *a contrario*. Una escriptura del *Diplomatari* de l'abat Oliba ens hi ajudarà.

L'any 1032 Oliba posa fi a un secular conflicte entre els senyors del castell de Gurb i la canònica de Vic. El conflicte és per la possessió de les esglésies del terme de Gurb, el clergue o clergues beneficiaris de les mateixes i, implícitament, les rendes de les esglésies. Segons relata el mateix Oliba, a finals del segle X, el bisbe Fruia les havia donat a la canònica i assignat en benefici al canonge Bonfill, germà del senyor de Gurb. Mort Bonfill, el bisbe de Vic, aleshores Arnulf, les va donar en benefici al canonge Berenguer, fill del senyor de Gurb, donació anys després confirmada pel nou bisbe Borrell. Fins aquí, doncs, no hi ha cap problema amb les esglésies de Gurb. El problema es plantejà quan el canonge Berenguer va ser elegit bisbe d'Elna, i, en ser-ho, es va posar d'acord amb el seu pare, el senyor de Gurb, per sostreure les esglésies de l'obediència a la canònica de Vic. El bisbe Borrell va reaccionar instigant l'excomunió contra el bisbe Berenguer i el senyor de Gurb, aleshores Bernat Sendred, germà de Berenguer, i els prengué les esglésies. I aquesta és la delicada situació a què hagué de fer front Oliba. Amb molta cautela i després de consultar a tothom, la sortida va ser la retirada de l'excomunió i una solució, evidentment pactada, en virtut de la qual acceptava com a clergue i canonge de la seu un fill del senyor de Gurb i li donava en benefici les esglésies. Es tornava, doncs, a la situació anterior al conflicte.

Intentar comprendre

És lògic preguntar-se quina hauria estat la resolució si en el bàndol de la noblesa no hi hagués estat involucrat un bisbe. Però l'interessant del conflicte, al nostre entendre, és que permet intuir l'arrel dels desacords entre l'Església i la noblesa, que potser no és altre que el procés que la segona meitat del segle X i la primera de l'XI portava a separar dos mons, el dels clergues i el dels laics, que fins aleshores havien estat units entorn de l'autoritat reial o imperial, almenys en plena època carolíngia. És veritat que des d'antic l'Església havia reclamat la plena autoritat sobre els béns i drets que considerava li pertanyien. No en va Jesús havia dit: «doneu al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu» (Mt 22, 21). Fins i tot hi havia una llarga tradició de pensadors i teòlegs que insistien a situar l'autoritat del Sacerdoci sobre la del Rei. És evident, però, que una gran part dels béns i rendes que alimentaven l'Església eren pel seu origen de la monarquia i la noblesa que els havien assignat o donat (sovint amb condicions explícites o implícites) a l'Església. El gran teòleg carolingi, Hincmar de Reims, el segle IX, ho tenia clar: *per iura regum Ecclesia possidet possessiones* havia escrit a *Pro Ecclesiae libertatem defensione*. Ben mirat, s'entén que un teòleg del segle IX reconegués que l'Església tenia propietats, béns i rendes per la mà del rei, perquè el rei era llavors una autoritat respectada, que mantenia units a nobles i clergues.

Molts nobles, en les seves terres i llocs que administraven, havien aixecat temples que, pel fet d'haver-los construït, consideraven seus o mig seus mig de l'Església. Temples amb els seus delmes, primícies i altres tributs. Mentre la monarquia va mantenir l'autoritat i el sistema legal tradicional, aquesta situació no va degenerar en conflicte obert, però durant la segona meitat del segle X i primera de l'XI, la situació es va invertir: l'autoritat reial va desaparèixer o quasi mentre l'aristocràcia es consolidava creant els seus principats o senyories. Sense l'autoritat suprema i arbitral del rei, nobles i clergues es van trobar abocats a una pugna per la distribució de poders que implicava el seu respectiu paper en la societat, l'autoritat de què havien de disposar, llurs àmbits d'actuació i els béns i rendes que pertanyien a cadascú.

És fàcil suposar que el segle XI cap clergue s'hauria expressat com Hincmar de Reims dos segles abans.

Així s'entén millor el conflicte. Les esglésies de Gurb les havien construït els que els segles IX i X ostentaven la potestat pública en el lloc, el comte de Barcelona-Osona i els vicaris de Gurb, els quals l'any 972 van comprar al comte almenys una d'aquestes esglésies. No sabem com els temples van anar a parar a la seu i a la canònica, però és imaginable que la incorporació es fes amb una mena de pacte de retrocessió en virtut del qual els canonges de la nissaga dels Gurb les retindrien en benefici. El conflicte es planteja, doncs, quan els Gurb, amb la marxa de Berenguer a Elna, temen perdre'n el control.

D'acord amb el que dèiem més amunt, aquest conflicte ens sembla il·lustratiu del fenomen més general que creiem poder situar a l'arrel de tota la conflictivitat d'aquests anys: el difícil repartiment de poders ara que s'està operant en el si de la Cristiandat occidental entre aquells poderosos, clergues i nobles, que abans feien pinya entorn del monarca quan era suprema autoritat.

És clar que el que passava era més que un canvi en el sistema de poders. La documentació d'Oliba també ho mostra. És prou conegut. Al prat de Toluges l'any 1027 l'abat Oliba va posar en marxa un moviment, que canalitzava el desig de pau de molts, i que acabaria essent un instrument de redreç de l'autoritat pública. El decret de pau i treva de Toluges explícita, d'una banda, l'actitud defensiva de l'Església enfront dels homes que envaeixen els seus béns, els de les parròquies, esglésies i monestirs, i ataquen clergues desarmats, però, de l'altra, estén la protecció a tothom, en particular als que assisteixin als oficis religiosos o es refugien en lloc sagrat. El decret invita a pensar, doncs, que la violència ha arribat a la base de la piràmide social, on els humils també serien objecte d'assalts i robatoris, potser per obligar-los a acceptar el règim d'exaccions, que seria la torna sinó la causa de fons d'aquella mutació de l'ordre.

Així, doncs, el nostre Oliba, comte, abat, bisbe i senyor de castells, pot aparèixer des del prat de Toluges com pare de la pàtria i protector de desvalguts. Són títols d'honor que no se li ha de discutir. Només afegirem que la realitat és una però polièdrica, i que al costat del nostre punt de vista n'hi ha d'altres. La documentació d'Oliba ens ho diu: quan l'any 1023 va infeudar al levita Guillem els castells de Montbui i Tous en la frontera més extrema del comtat d'Osona li va dir que

Santa Maria de Ripoll (Foto Sàpiens)

restaurés i reedifiques els castells per defensar aquella terra inhòspita *contra gentem paganam vel perversos christianos ibi male insidiantes*. Qui eren aquests pagans i cristians perversos que gosaven assetjar els castells del bisbe Vic a la frontera? No sembla que fossin nobles de la frontera. Podien ser mercenaris cristians que combatien a sou en els exèrcits musulmans d'al-Andalus? Podien ser-ho, però segurament Oliba (el seu escrivà) ho hauria expressat d'una altra manera. El més probable és que fossin pagesos sense senyor, cristians i pagans, que malvivien a la franja fronterera, en terra de ningú, entre dues formacions polítiques hostils: els comtats catalans i al-Andalus. Molts serien (ho diu el bisbe) cristians, però afegeix "perversos". Per què ho diu? Segurament perquè estaven fora del sistema clerical dels comtats, no obeïen a cap autoritat externa i pensaven que els castells no s'aixecaven per defensar-los de ningú sinó per sotmetre'ls a autoritats desconegudes. Per això els atacaven. I és que, com dèiem, la realitat és polièdrica.

* Institut d'Estudis Catalans

Abadal, R. d' (1961). *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives.

Abadal, R. d' (1962). *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Barcelona: Aedos (tercera edició).

Albareda, A. M. (1931). *L'abat Oliba, fundador de Montserrat*. Monestir de Montserrat.

Bonnassie, P. (1975-1976). *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*. Toulouse : Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, 2 vols.

Cingolani, S. M. (2011-2013). *L'Abat Oliba, el poder i la paraula*. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31, pp. 115-162.

Fariás, V. (1993-1994). Problemas cronológicos del movimiento de Paz y Tregua catalán del siglo XI. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15, pp. 9-37.

Fariás, V. (2018). 1027. Abundava la iniquitat i la caritat es refredava. Dins B. de Riquer (dir.). *Història mundial de Catalunya* (pp. 171-177), Barcelona: Edicions 62, pp. 171-177.

Junyent, E. (1951). Le rouleau funéraire d'Oliba, Abbé de Notre-Dame de Ripoll et de Saint-Michel de Cuixà, évêque de Vich. *Annales du Midi*, T. 63, N° 15, pp. 249-263.

Junyent, E. (1992). *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Barcelona: IEC.

Salrach, J. M. (1978). El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Aproximació a l'estudi de la noblesa catalana de l'Alta Edat mitjana. Dins *II Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú. Actes 1973* (pp. 3-36). Olot: Amics del Comtat de Besalú.

Salrach, J. M. (1984). El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Ripoll de l'any 977". Dins *Miscel·lània Aramon i Serra, IV*, Barcelona, pp. 303-318.

Salrach, J. M. (1989). El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cuixà de l'any 974. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 10, pp. 107-124.

Salrach, J. M. (1989). El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978). *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, pp. 9-44.

Salrach, J. M. (2018). *L'assassinat de l'arquebisbe Ató (971) i les lluites pel poder en els orígens de Catalunya*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans.

Sureda, M . (dir) (2018). *Oliba episcopus*. Mil·lenari d Oliba, bisbe de Vic. Exposició al Museu Episcopal de Vic del 27 d'octubre de 2018 al 10 de febrer de 2019. Vic. Museu Episcopal de Vic.

Urgell fa mil anys: del naixement del comtat a la vinculació amb Barcelona (897-1065)

OLIVER VERGÉS PONS*

La història pròpiament dita del comtat d'Urgell comença a partir del decés del comte Guifré I el Pilós. Després de la seva mort ocorreguda el 897, els territoris que havia governat en vida —Cerdanya, Urgell, Barcelona i Osona—, van ser repartits entre els seus plançons. Així, el seu fill Sunifred II esdevingué comte urgellenc i s'alçà com a senyor de la fortificació de Ciutat, a la confluència del Segre i del Valira, des d'on gestionà uns dominis que, per aquelles dates, s'estenien des del nord de les valls andorranes fins al congost de Trespunts, i des del Baridà i la vall de la Vansa fins a Castellbò i la Guàrdia d'Ares.

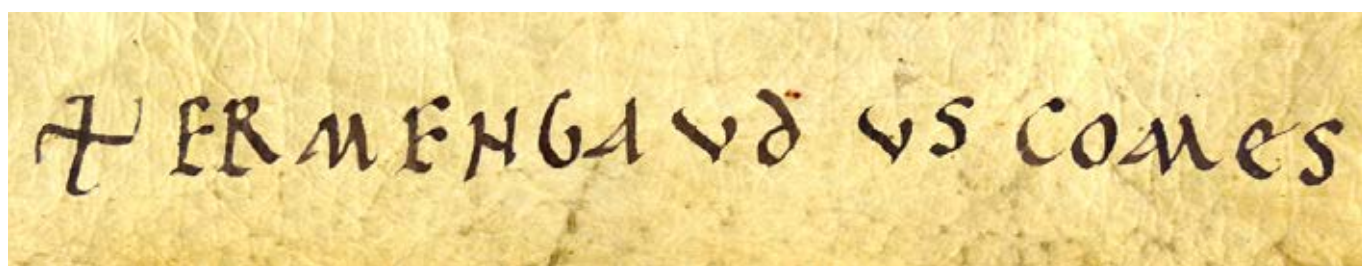
Fins aleshores, Urgell havia estat un territori vinculat amb Cerdanya, i sovint també amb el Conflent. Com a delegats de la monarquia franca, els comtes de Cerdanya-Urgell van governar aquests territoris des de l'arribada dels carolingis que es va produir, aproximadament, cap a finals del segle VIII. El 785 Girona fou incorporada als dominis de Carlemany i per aquestes mateixes dates també Urgell i Cerdanya van unir-se als dominis que ben aviat esdevindrien imperials.

Durant tota la novena centúria, els comtes que van governar aquestes valls pirinenques ho van fer com a delegats de la monarquia franca, és a dir, com a parts de l'engranatge d'un regne governat per la dinastia carolíngia. Amb tot, la tendència a tot el món carolíngi a mesura que va avançar la centúria va consistir en una consolidació dels poders locals en detriment d'una concepció pública de l'organització política del regne. Així, la teòrica *res publica* carolíngia va deixar

pas a una concentració del poder en les elits locals, en unes tendències de caràcter patrimonialitzador que donaven el tret de sortida al procés de feudalització que acabaria cristal·litzant definitivament el segle XI.

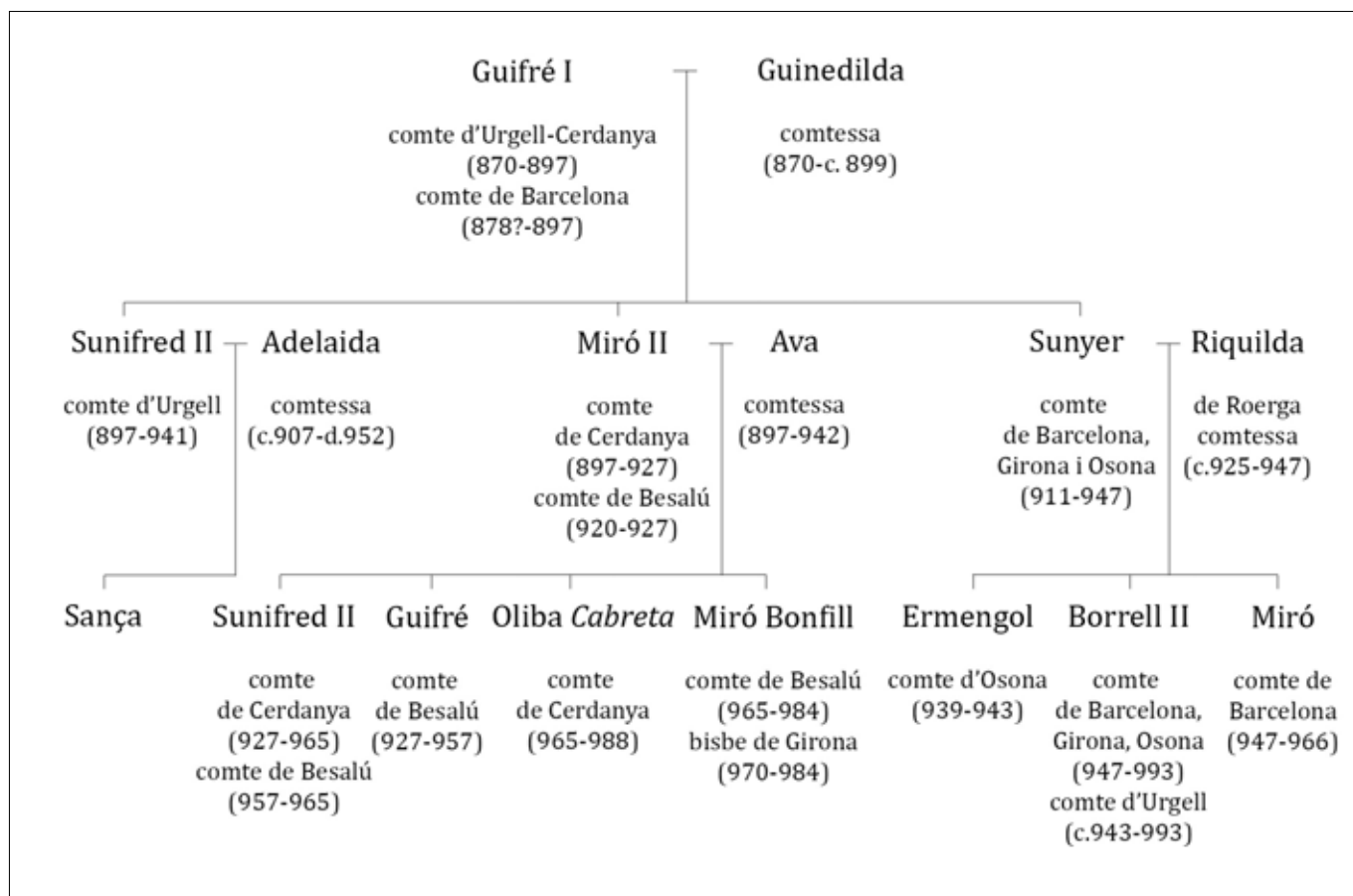
A Urgell-Cerdanya, la família de Guifré el Pilós fou qui protagonitzà aquest procés de patrimonialització, per bé que amb interrupcions. Durant el segle IX, la família de Guifré dominà aquestes valls —Borrell I, Sunifred I i Guifré I—, encara que entre els seus governs actuaren al capdavant d'aquests dominis personatges com Asnar Galí. Era evident, tanmateix, que el llinatge guifredia era de la confiança dels carolingis, d'aquí que els nomenessin comtes d'aquests dominis. En la línia del procés de patrimonialització i en un context de crisi oberta de poder i de legitimitat dels carolingis, Guifré esdevingué el darrer comte elegit per la monarquia i el primer que traspassà de manera hereditària els seus dominis als seus fills. Començava, el 897, una nova època a Urgell-Cerdanya, l'època comtal.

Els petits dominis urgellencs que heretà Sunifred II del seu pare van créixer a partir de principis del segle X, rebent per primera vegada el nom de *comtat* el 907. Els dominis comtals van créixer al sud de la vall de la Vansa cap als territoris de l'alt Solsonès, al sud del Port del Comte, i també cap a Cabó, Organyà i Oliana, seguint el curs de la vall del Segre més enllà de Trespunts. Amb Sunifred II es consolidà el poder comtal a Urgell i s'avançà cap al sud, incorporant territoris que fins aleshores eren una *terra de ningú*, ja que havien quedat a la perifèria dels nuclis musulmans andalusins

ERMENGAUDVS COMES

Signatura del comte Ermengol I - Font: Arxiu Capitular d'Urgell

Arbre genealògic dels hereus de Guifré I i Guinedilda - Font: Elaboració pròpia

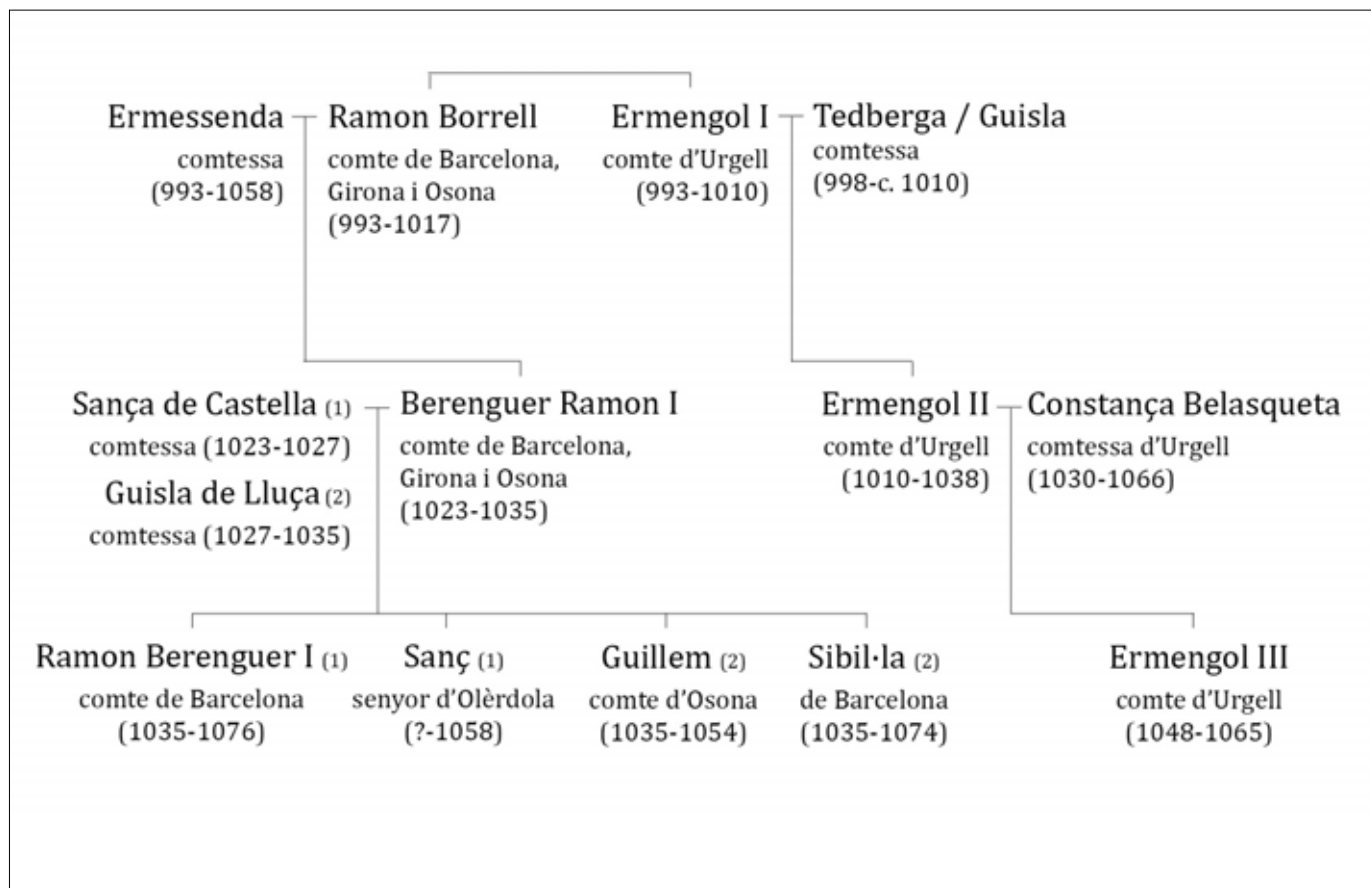
que tenien en Lleida i Balaguer els principals centres de poder de la regió.

Sunifred II morí sense descendència masculina a finals del 940 o a principis del 941, i el seu decés suposà un conflicte entre els diversos llinatges successors del Pelós. Després de la mort de Guifré, Cerdanya (i més tard Conflent) van quedar en mans de Miró II i dels seus successors, i Barcelona i Osona a les de Guifré Borrell, que traspasà el 911 i fou succeït pel petit dels germans: Sunyer I. Sunyer havia d'esdevenir senyor de Besalú, però la mort del seu germà li obrí les portes del govern barceloní. Per tal d'evitar conflictes entre germans tenint en compte que el petit, i per tant el què tenia menys drets, passava a governar Barcelona, Sunyer renuncià a Besalú, que passà a mans cerdanes. A la mort de Miró II, tanmateix, entre barcelonins i cerdans hi hagueren certes tensions per l'intent de Sunyer de recuperar el territori besaluenc.

A la dècada del 940, doncs, hi havia dos blocs territorials importants —Cerdanya-Besalú i Barcelona, Girona i Osona— governats per llinatges hereus de Guifré que estaven enfrontats. La mort de Sunifred

II encengué de nou les brases, ja que tant barcelonins com cerdans es creien amb la legitimitat de governar l'herència urgellenca. La situació derivà en un conflicte amb diverses etapes: la invasió del comte cerdà Sunifred a la urgellenca vall de Lord, l'intent de controlar el Ripollès per part de Sunyer a través de la designació com abadessa del monestir de Sant Joan d'una persona incapaç pel càrrec, i la cèlebre batalla de Baltarga, que posà punt final a la disputa. A Baltarga, l'any 943, es va produir un enfrontament de forces cerdanes i barcelonins, liderades aquestes últimes per Ermengol d'Osona i que acabà amb la mort d'aquest, el fill primogènit i hereu de Sunyer de Barcelona.

Desconeixem com s'arribà a un acord final, però Borrell II acabà esdevenint comte de Barcelona, Osona, Girona i Urgell després del retir cenobític de Sunyer I a Santa Maria de la Grassa. Els cerdans desistiren de les seves pretensions, per bé que l'abadessa incapaç fou expulsada de Sant Joan i Besalú seguí essent cerdà, així com també una llenca de terra que des del cerdà comtat de Berga penetrava cap a territori andalusí entre els dominis urgellencs i barcelonins prop de Cardona.

Arbre genealògic dels hereus de Borrell II a Barcelona i a Urgell - Font Elaboració pròpia

Durant la segona meitat de la desena centúria i bona part de l'onzena els conflictes entre Cerdanya i Barcelona-Urgell continuaren amb episodis tan sonats com l'assassinat de l'arquebisbe Ató de Vic, protegit de Borrell, per part dels cerdans; l'atac de resposta contra Besalú per part de Borrell; la usurpació de la dècima episcopal del bisbat d'Urgell, aliat dels comtes de Barcelona-Urgell, a les parròquies de Cerdanya i Berga; les desafeccions dels respectius vescomtes d'Urgell i Cerdanya al segle XI; o les topades armades que es produïren també a mitjans de l'onzena centúria entre ambdós comtats. Això explica, per exemple, per què al Baridà els comtes de Cerdanya hi van alçar una xarxa defensiva de tres castells —Sant Martí, Miralles i Queralt— que vigilaven la frontera amb Urgell.

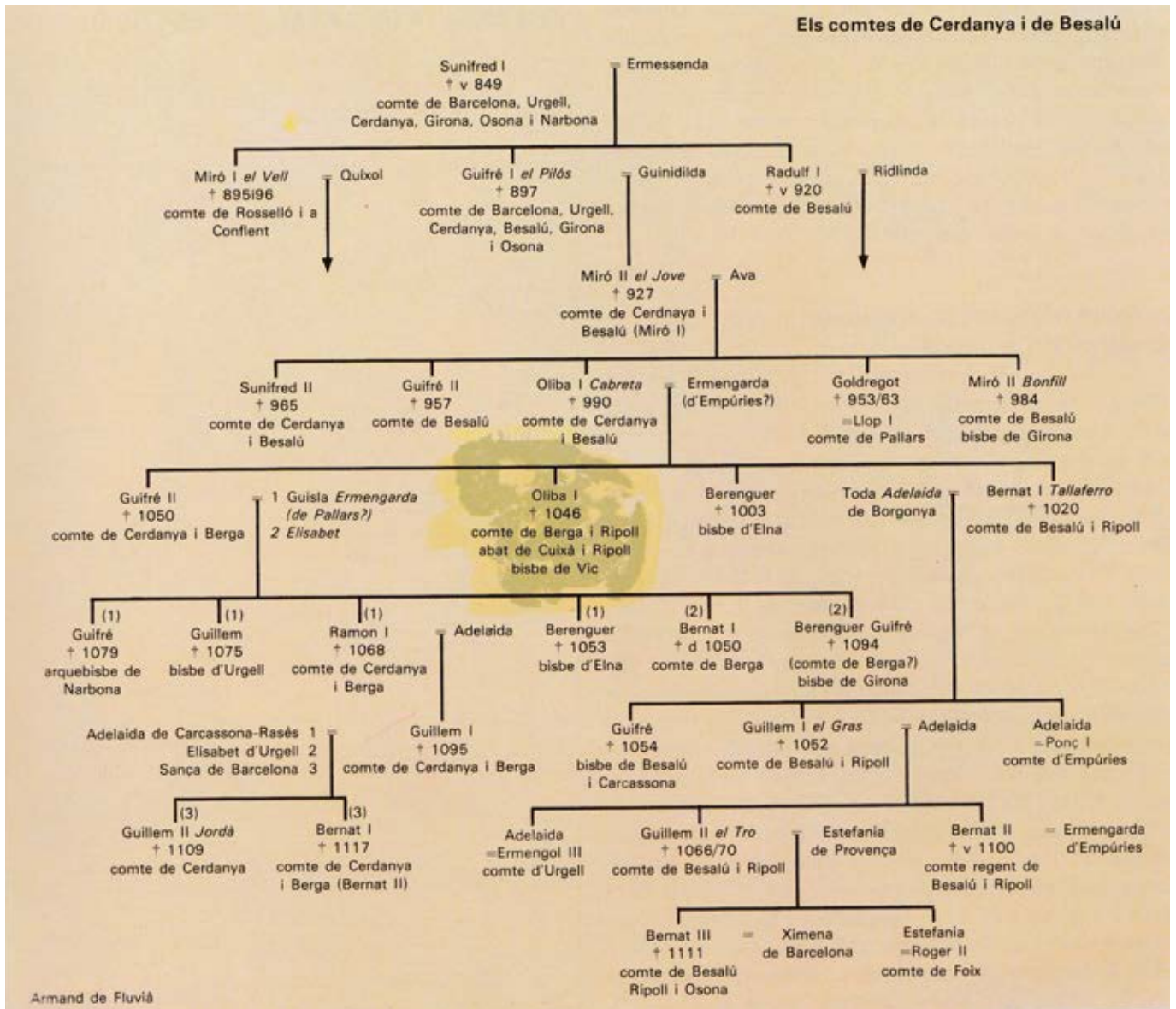
Les tensions, que no eren continuades sinó puntuals en el si d'una mena de *guerra freda* entre els dos grans llinatges de la Catalunya Vella del moment, van acabar en temps del comte Guillem de Cerdanya, a la segona meitat del segle XI. Guillem es rendí a l'evidència que contra el bloc format per Barcelona-Urgell no hi podia fer res, d'aquí que preferís l'aliança. Aquesta aliança, que es traduí amb pactes matrimonials entre

Guillem i Ramon Berenguer I de Barcelona, explica que ja al segle XII, quan els comtes de Cerdanya no van tenir descendència directa, els dominis cerdans s'unissin als barcelonins.

Borrell II governà Urgell, juntament amb Barcelona, Girona i Osona entre el 948 i el 993. Els seus anys de govern foren fructífers per Urgell, que consolidà posicions al Solsonès i al sud d'Oliana, arribant a les portes de Ponts i de la vall del Llobregós, espais, aquests sí, sota un control més directe del poder andalusí. Borrell desenvolupà una doble política internacional. D'una banda, s'obrí a la Roma papal buscant la legitimitat i el reconeixement que els carolingis ja no li podien oferir i que el pontífex, l'únic poder de caràcter universal a l'Europa del moment, sí que podia brindar, com així fou. Paral·lelament, amb el califat de Còrdova, i seguint l'herència d'allò què el seu pare Sunyer i el seu oncle Sunifred II havien iniciat, establí una pau duradora que fou fonamental per l'estabilitat dels seus dominis, oberts a la frontera, i per la puixança econòmica dels comtats.

La pau, però, se n'anà en orris quan Almansor es feu amb el poder *de facto* a Còrdova, anul·lant el califa.

Els comtes de Cerdanya i de Besalú

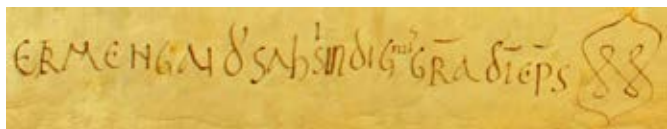
Armand de Fluvià

Arbre geneològic amb OLIBA

Almansor inicià una política de guerra santa contra tots els territoris cristians del nord peninsular i això tingué conseqüències pels comtats catalans, víctimes de les seves ràtzies. Fou en aquest context que, trencant anys de pau, Barcelona fou assetjada i atacada l'any 985, causant ferides profundes. Davant la situació de perill, Borrell demanà ajuda als monarques francs, liderats per Hug Capet, d'una dinastia aliena a la carolíngia. Hug respongué afirmativament a la petició, tot i que demanà de Borrell un acte de vassallatge respecte del seu teòric rei, reconeixement que feia més d'un segle que no es produïa. Cap dels dos, ni el rei ni el comte, es presentaren a la cita acordada: el rei perquè tenia problemes amb un aixecament d'un hereu dels carolingis que volia recuperar el tron franc i el comte perquè Almansor havia posat els seus ulls, de

moment, lluny dels comtats. És per això que es considera que, a partir del 987, els comtats catalans van deixar d'estar sotmesos al poder reial franc, per bé que a la pràctica feia un segle que aquest poder reial no era real ni efectiu al sud dels Pirineus.

Foren els fills de Borrell, Ramon Borrell de Barcelona i Ermengol I d'Urgell, els que millor saberen adaptar-se a la nova realitat bèl·lica peninsular. El seu pare havia apostat per la pau i havia fracassat; ells, en canvi, apostaren per la guerra amb l'esperança de triomfar. Van fer de la frontera el centre del seu interès polític i, juntament amb els seus homes armats, es disposaren a conquerir territoris andalusins. Fou així com Ermengol consolidà la posició urgellenca al sud del Llobregós i de Comiols, després d'importants enfrontaments a Albesa, Torà, Meià i Montmagastre

Signatura bisbe Ermengol d'Urgell - Font: Arxiu Capitular d'Urgell

entre el 1002 i el 1010. Val a dir que part de l'èxit dels fills de Borrell es degué a la inestabilitat política cordovesa, la qual derivà en guerra civil. Almansor finí el 1002, i si bé el seu fill continuà amb les ràtzies, amb *derrota* inclosa a Torà el 1006, el seu poder no era com el del seu pare. A la seva mort s'inicià un conflicte intern a Còrdova entre dos bàndols, un partidari del llinatge califal que en temps d'Almansor havia quedat a l'ombra, i l'altre dels que volien posar al tron a un nou califa. Les forces comtals catalanes, liderades per Ramon Borrell i Ermengol, participaren activament en el conflicte com a tropes mercenàries. En l'expedició a Còrdova del 1010, tanmateix, hi trobà la mort Ermengol I.

El seu fill i hereu, Ermengol II, era tot just una criatura quan morí el seu pare a Còrdova, i la regència urgellenca quedà en mans de Ramon Borrell i de la seva cèlebre esposa, Ermessenda de Carcassona, fins al 1024. A la pràctica, però, qui esdevingué l'home fort d'Urgell fou el bisbe Ermengol, qui aprofità per fer i desfer a voluntat amb el suport de la devota Ermessenda. Fou en aquests anys, entre 1016 i 1024, que el bisbe elaborà la falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell, un document datat l'any 819 amb la intenció d'enganyar per fer prevaldre els drets eclesiàstics del bisbat per sobre de qualsevol document posterior.

L'any 1024 Ermengol II començà a governar Urgell, tot i que la seva joventut i inexperiència el van deixar a mercè dels interessos episcopals del bisbe Ermengol ben bé fins al 1030, moment en què va esposar-se amb Constança Belasqueta. Constança, una dama probablement d'origen navarrès, esdevingué la gran comtessa urgellenca del segle XI. Governà amb mà de ferro, limità el poder d'actuació del bisbe Ermengol, apostà, a diferència d'Ermessenda, per una feudalització intensa pilotada pel poder comtal i reactivà les conquestes urgellenques a migdia. De fet, quan Ermengol II partí en un pelegrinatge a Terra Santa el 1036 del qual no tornà, qui governà Urgell fins a la majoria d'edat del seu fill, és a dir fins al 1048, fou Constança. La seva autoritat fou tan gran que, com havia fet el seu sogre el 1010, vengué el càrrec de bisbe

d'Urgell a Guillem, de la família comtal cerdana, per una quantitat astronòmica pagada pel germà de l'interessat, l'arquebisbe de Narbona.

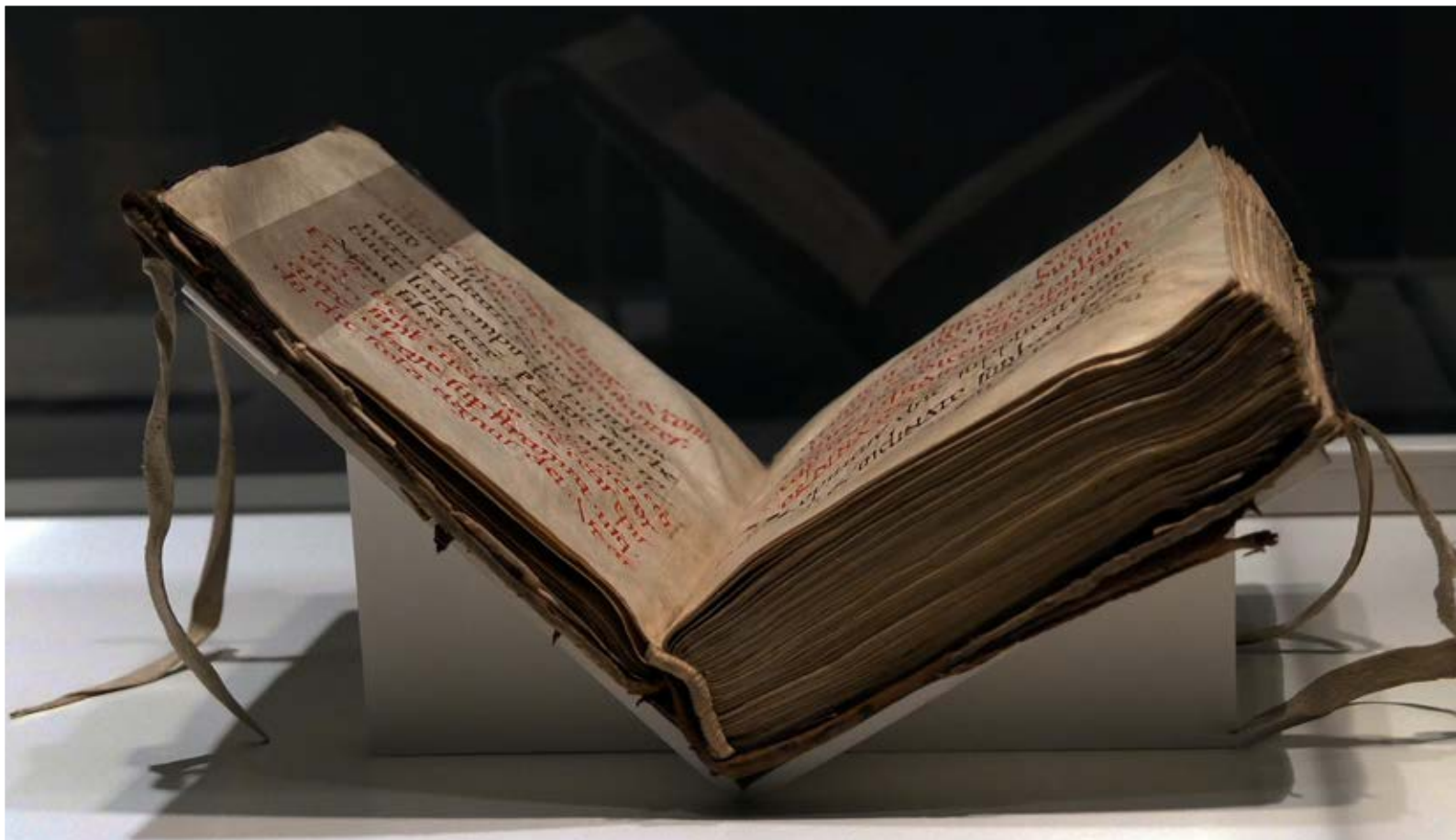
L'hereu de Constança, educat per ella en la seva manera d'entendre el món i crescut amb les històries del seu avi guerrer Ermengol I, esdevingué un home de frontera imbuït per l'esperit de conquesta i pels nous ideals de guerra sacralitzada que venien de Roma. Junctament amb Arnau Mir de Tost, íntim col·laborador de la seva mare durant la regència, inicià la conquesta d'Agramunt i de la vall del Sió, amb els ulls posats a Balaguer, la gran fortalesa andalusina de la regió. Íntimament relacionat amb l'Aragó de Ramir I per pactes matrimonials i familiars, Ermengol III liderà la presa de la ciutat de Barbastre aconseguida per una coalició de guerrers vinguts de diversos llocs d'Europa amb la voluntat de fer la guerra als musulmans, un enemic que a part de rival territorial també començava a ser-ho fonamentalment religiós, anticipant els ideals croats que aviat prendrien forma a Europa.

La conquesta de Barbastre, el punt culminant de la vida d'Ermengol III, es produí amb èxit el 1064 i el comte urgellenc morí defensant la plaça l'any següent. A la seva mort fou dut a Àger, la residència que Arnau Mir de Tost havia posat sota autoritat directa del papa. Ermengol III, en presència encara de la seva mare Constança, fou enterrat al pòrtic de l'església de Sant Pere d'Àger, terra vinculada a Roma.

A la seva mort el 1065 s'obrí un nou període de regència, per bé que aquesta vegada el poder barceloní es feu més evident. Ermengol III havia signat diversos pactes de vassallatge per dominis contrets amb Ramon Berenguer I. Després del seu decés, tanmateix, Ramon Berenguer aprofità per fer valdre la seva autoritat sobre Urgell, un comtat que si bé seguí essent independent, quedà sota el teòric poder barceloní, un poder cada cop més principesc en el si d'un naixent Principat. Començava aleshores una nova gran etapa històrica diferent d'aquella que s'havia iniciat, dos segles abans, amb la mort de Guifré el Pilós.

* Doctor en Història Medieval per la Universitat Autònoma de Barcelona

Missal de l'època del Bisbe Oliba.

Candelobres de plata
de Bernward de Hildesheim.
Abadia benedictina
de Sant Miquel de Hildesheim.
Cap a 1022.

tuus orat corā te hodie
 ut sint oculi tui sup do
 mū hanc die de nocte in
 loco quē dixisti inuocare
 nomē tuū ut exaudias ora
 tionē quā puer tuus orat
 in hunc locū ut exaudias
 p̄cationē pueri tui & po
 puli tui s̄t. si orauerit
 in loco isto & exaudias in
 loco habitationis tuae
 d̄s is̄t de caelo & exau
 dias & p̄p̄ius sis si pecca
 uerit uir iste

¶ NUNC ORATIO
 SALOMONIS.

 Querol _REVISTA
CULTURAL
DE Cerdanya

NÚM. 24
PRIMAVERA 2019

Grup de Recerca
de **Cerdanya**